

NEGYVENKILENCEDIK ÉVFOLYAM

2021. 3.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

*Tordy Géza, a Csiky Gergely Színház művésze
szavalja a Szózatot (okt. 26.)*

A köztörténeti kutatások egy része szerint a fő törésvonalak az 1956-os forradalom és szabadságharc során nem a történelmi egyházak és az állam között húzódtak. Bár a történelmi egyházi struktúrák tönkretétele a társadalom felszínén már megtörtént, de a társadalom hálózati „mélyrétegeiben” újabb ellenállási központok alakultak ki.

A korabeli források alaposabb vizsgálata során azt állapíthatjuk meg, hogy rögtön 1957 novemberétől a hatalmának megszilárdítását minden lehetséges módon elérni akaró kádári államhatalom nem válogatott az eszközökben. Adminisztratív módon, a püspökségek személyi és gazdasági fejlesztésének megakadályozásával, ügynökök beépítésével az egyházi hierarchiába, valamint a hívek közé, elérték, hogy 1958-ra újra „dermedt és fagyott állapotba” került a vidéki Magyarország, és a „fortélyos félelem” uralkodott mindenütt. A manipulatív álhírekkel operáló kádári pártállam az írott sajtóban indította meg első offenzíváját 1956 emléke ellen. A kádári állambiztonság a bomlasztás technikáját alkalmazva nem csak a valóságot, hanem a lelkeket is uralni akarta.

A forradalom somogyi eseményeit mutatja be a *Somogyország ötvenhatban* című kötet, amely dokumentumok és visszaemlékezések alapján igazolja, hogy a vidéken lezajló ötvenhatos események hatása és emléke még most is velünk él Somogyországban és annak határain túl is. (*Somogyország ötvenhatban, Dokumentumok, emlékezések és történetek a forradalomról*, szerkesztette FARKAS Péter, SZÁNTÓ László, Kaposvár, Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, 2017.)

A *Somogyország* 1957. év márciusi, áprilisi, májusi számaiban kemény hangvételű antiklerikális cikkekkel találkozhatunk. Felekezettől függetlenül, megfélemlítési céllal számoltak be a lelkészek „ellenforradalmi” tevékenységéről. (*Somogyország* 1957. február 7., március 27., 31., május 11.) A cikkek stílusa bornírt, ugyanakkor fenyegető volt. A központi politikai akarat a Vatikán és a katolikus püspöki kar leplelését várta el. A túlteljesítés a helyi politika irányítóinak a szándékát bizonyította.

Sallai László, balatonakali plébános is tiltakozott a rádió és sajtó propaganda-hadjárata ellen, mert hívei gyakran szólították meg az utcán, s megkérdezték, hogy a rádióban elhangzott riportban mi az igazság. A manipulatív rágalmak ellen nehéz védekezni. A Veszprém megyei egyházügyi előadóhoz azzal a kéréssel fordult dr. Kerényi József veszprémi kanonok, hogy a megyei sajtó egyház elleni hadjáratát segítsen leállítani. Véleménye szerint azt a papot kell megbüntetni, aki megérdemli, de más forrófejűségéért a többiek ne szenvedjenek. (Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára – a továbbiakban MNL SML –, XXVII. 518. f., MSZMP Somogy Megyei Bizottsága iratai, Az egyházak jelenlegi helyzetéről, Veszprém, 1957. december 17.)

Azokat a rutinos, a manipuláció technikáiban járatos újságírókat használták fel az egyházak elleni küzdelemre, akik a látszólag objektív hangvétellel hatni tudtak az egyszerű hívekre. Az egyházi sajtó engedélyezését a politikai vezetés még vitatta. A védekezni nem tudó egyházak teljesen ki voltak szolgáltatva mind a központi, mind a helyi média hadjáratának. A Somogy megyei sajtó mellett a Veszprém me-

gyei is „kitüntette” magát ebben a küzdelemben. Ez különösen a katolikus egyház szempontjából járt súlyos következményekkel, hiszen a két közigazgatási megye ebben az időszakban egy katolikus egyházmegyéhez tartozott, ami a „klerikális reakció” fellépésében az erők koncentrációját tette lehetővé.

A Veszprémi Egyházmegye Dunántúl legnagyobb, Magyarország egyik legrégebbi püspöksége. Egyházpólitikai szempontból vezető szerepe a közelmúltat s napjainkat tekintve is egyértelműen meghatározó. A veszprémi püspöki székből került Czapik Gyula az egri érseki, Mindszenty József, Lékai László és Paskai László az esztergomi érseki székre. (BALOGH Margit–GERGELY Jenő, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992, Kronológia*, Bp., História, MTA Történettudományi Intézete, 1994, 319. o.) Egyértelmű, hogy az állam és az egyház viszonyának fontos kérdése: ki állt a veszprémi katolikus egyház élén, hogyan lehetett ellenőrizni, befolyásolni a veszprémi püspököt.

A kádári egyházpólitika egyik első áldozata Badalik Bertalan veszprémi püspök volt. Az egyházmegye névtárában olvasható életrajza tömör, de pontosan kirajzolóodik belőle az a főpapi karakter, amely a diktatúráknak gondot okozott. Badalik Bertalan, az egyházmegye 95. püspöke nagyon nehéz körülmények között kezdte meg főpásztori munkáját 1949. június 10-én. A magyar katolikus egyház ekkor még tartotta magát az egyre erősödő diktatúrával szemben. Amint Badalik püspök elfoglalta hivatalát, megkezdődött az egyházak feletti állami felügyelet, a közvetlen beavatkozás a püspöki aula belügyeibe. A beavatkozás fontos eszköze volt, hogy a püspökök nem maguk választották meg közvetlen munkatársaikat. A domonkos tartományfőnökből lett főpásztor a kádári hatalom számára eleve gyanús volt, hiszen a szerzetesben csak ellenséget, XII. Pius pápa politikájának érvényesítőjét látta. Eltávolították mellőle munkatársait, és más egyházmegyéből hoztak helynököt és kancellárt. Ebben az időben született meg a kormánybiztosi intézmény, ami a püspökök nyakára ültetett pártállami tisztviselőt jelentette, akinek engedélye, ellenőrzése nélkül az egyházmegye területén semmi sem történhetett. A veszprémi püspök ilyen körülmények között fogoly volt a saját aulájában. A Mindszenty-vonalat követő főpásztor lépéseit szigorúan ellenőrizték. Ezért alakította ki azt a gyakorlatot, hogy elment minden papjának a temetésére, ahol közvetlen munkatársaival és híveivel szabadabban tudott érintkezni. (*A Veszprémi egyházmegye névtára*, Veszprém, Veszprém Egyházmegyei Hatóság, 1992.)

A pártállam felső vezetése és az állami hatalom helyi képviselete egyformán élt a megfélemlítés eszközeivel. A forradalom alatt kiszabadult papok számíthattak arra, hogy letartóztatásukra újra sor kerül. A veszprémi püspök, Badalik Bertalan a legfőbb ügyészhez fordult levelével, amely jól érzékeltette a katolikus egyház kiszolgáltatottságát és kényszerhelyzetét: „Alulírott, mint a veszprémi egyházmegye püspöke tisztelettel kérem a Legfőbb Ügyész Urat, szíveskedjék módot találni, hogy az októberi forradalmi események során kiszabadult veszprémi egyházmegyei papok, akik, mint politikai foglyok voltak különböző börtönökben, véglegesen szabadlábban maradhassanak ügyük felülvizsgálása után. Indoklás: Már a forradalmi események

előtt az akkori enyhülés eredményeképpen több pap szabadlábra került. A veszprémi egyházmegyében oly nagy a paphiány, hogy a forradalmi események során kiszabadult papokat is azonnal be kellett osztani lelkipásztori munkára, mivel a hittantanítás szabadsága következtében megnövekedett lelkipásztori munkát így is csak a legnagyobb nehézséggel tudják ellátni papjaink. Ezen tárgyalások és ítéletekkel kapcsolatban a Legfőbb Ügyész Úr jól tudja, hogy milyen körülmények között folytatták le azokat. Az enyhüléshez és a lelkek megbékéléséhez nagyban hozzájárulna, ha a hadbíróságok által elítélt papjaimat a Legfőbb Ügyész Úr véglegesen szabadlábra helyezné.”

Ezután több nevet sorolt fel a levél. Közülük Pék János nevét kell külön kiemelni, akit 1954-ben ítélték el. A jogerős ítélet 1954. október 24-én született. Büntetése 9 év. A vád: feljelentési kötelezettség elmulasztása és államtitok megsértése. A plébános egészségi állapota gyöngye, csak bottal tudott járni. (Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár – a továbbiakban: VFL –, Kancelláriai iratok 2000-7/1957.) A szuloki plébánoshelyettes 1957. január 30-án kelt levelében az egyházmegyei hatósággal közli, hogy vasárnap és hétfőn hajnalban a volt politikai foglyokat letartóztatták. Így Pék János plébánoshelyettest hétfőn, azaz január 28-án vonattal Kaposvárra utaztatták. (VFL, Kancelláriai iratokhoz csatolt levél, berzencei római katolikus plébániahivataltól, 23/1957. sz.) Pék János további sorsáról a Veszprémi egyházmegye névtárai alapján annyit lehet tudni, hogy 1961-ig vezette a szuloki plébániát. Ezután nevével már nem találkozunk.

Badalik Bertalan a beteg lelkészt meg tudta menteni a börtöntől, de mint politikai okokból elítéltet a későbbiek során az egyházmegyéből elhelyezték. (*Veszprémi Egyházmegye papságának névtára*, 1963; 1975; 1984; 1992.) Nemcsak a főügyészhez fordult az egyházmegye főpásztora üldözött papjai ügyében, hanem külön levélben is felhívta az elítélt papok figyelmét arra, hogy legfontosabb adataikat, amelyek elítélésükkel kapcsolatosak (letartóztatási szám, a jogerős ítélet kelte, büntetés, vád) levélben jelezzék, mert ügyükben ezek ismeretében tud csak eljárni. (VFL, Kancelláriai iratok 2000-7/ 1957.) A lelkipásztorok a főpásztor kérését komolyan vették, hiszen számítottak az újabb retorzióra. A püspökséghez érkező levelek bizonyítják, milyen rossz egészségi állapotban szabadultak a katolikus papok, s az újabb fenyegetettségtől egyedül csak a püspöktől várhattak segítséget. (VFL, Kancelláriai iratok 2000-7/ 1957.)

A főpásztor a legnehezebb időben is megnyilatkozott, mert tudta, hogy híve-
iért is felelős. 1956. december 16-án kelt körlevelében a közelgő karácsonyi ünnepek adventi hangulatában szólt híveikhez: „Várva vártam már Hozzátok szólani, s örömmel ragadom meg a karácsonyi ünnepek nyújtotta alkalmat, hogy legalább néhány sorban felkeresselek benneteket. Első szavam, a kívánságom számotokra: béke [...] Igen, békét kívánok minden kedves hívőmnek. Először is a lelki békét, amely a külső békéltenségek közepette is mélységes örömet vált ki az ember lelkéből. Azután kívánom a külső békét, amely rendet, nyugalmat, a rendnek és nyugalomnak állandóságát jelenti Szent Ágoston szerint. Ez az a béke, amely az eredményes munkának, a

természetes haladásnak a feltétele. Ez az az állapot, amelyben a hatalommal szemben a jogé az elsőség. A hatalom a jognak szolgál és a jog érvényesülését segíti elő. Ez az a béke, amely félelemmentes életet jelent a társadalom tagjainak, az egyes nemzeteknek egyaránt. [...] Hiába ápoljuk a béke virágát, ha más oldalról a gyűlöletnek és bosszúnak, az elferdítésnek és hazugságnak, a rágalomnak és a széthúzásnak, a veszekedésnek és végül a háborúnak készítjük az útját.” (VFL, Egyházmegyei Hatóság körirata, 8. szám, 1956. december 16.) A papokhoz szóló körlevélben a megyés püspök megállapította, hogy az elmúlt évek aknamunkája, amely a papságot tőle elválasztani igyekezett, hiú erőlködés maradt. (VFL, Egyházmegyei Hatóság körirata, 9. sz.)

Mindkét püspöki megnyilatkozás, ha az egyház nyelvén is fogalmazott, bátor állásfoglalás volt. A hívekhez szóló körlevélben a forradalom leverését követő bosszú, megtorlás ellen foglalt állást. A másik körlevél erőt adott a megye katolikus lelkészeinek a további ellenálláshoz. Badalik püspök a forradalom napjaiban eltávolított két prominens békepapot, Máté János vikáriust, a püspöki helynököt, valamint Szabó János irodaigazgatót. Helyükre megbízható munkatársakat nevezett ki. Nemcsak a püspöki aulát tisztította meg a számára nemkívánatos személyektől, hanem egyházmegyei szinten is fellépett a rendszer iránt lojális békepapok ellen. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – a továbbiakban MNL OL –, M-KS-288/1958./4. öe., Megyei Tanács VB Egyházügyi főelőadójától /Jelentés/, Veszprém, 1958. február 28.)

Máté János eltávolítása a püspöki aulából bátor, sőt kemény lépésnek tekinthető, mert a vikárius Beresztóczy Miklós és Horváth Richárd társaságában országgyűlési képviselői tisztséget töltött be. A pártvezetés számított arra, hogy a Vatikán mindhárom papot kényszeríteni akarja a képviselői mandátumról való lemondásra. Ez a lépés 1957. július 16-án megtörtént, amikor a Vatikánból három dekrétum érkezett. A Szentszék fellépése igen határozott volt. A dekrétumok lényege, hogy a három parlamenti katolikus pap képviselő azonnal mondjon le mandátumáról. Név szerint Beresztóczy Miklósról, Horváth Richárdról és Máté Jánosról volt szó. A Vatikán eltiltotta a katolikus papokat minden politikai és társadalmi tevékenységtől, és azonnal jelentést és magyarázatot kért a helyzetről. A Szentszék dekrétumai azzal fejeződtek be, amennyiben azokat nem hajtják végre, úgy ipso facto, azaz automatikusan a három személy a „különleges kiközösítés” alá esik. (MNL OL, M-KS-288-5/39. öe., Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1957. augusztus 13-i üléséről.)

A pápai dekrétumok külpolitikai háttere nyilvánvaló, hiszen 1957-ben az ENSZ szeptemberi közgyűlésén a magyar kérdést napirendre tűzték. A cél az volt, hogy a Vatikán így hívja fel a világ figyelmét a magyarországi vallásüldözésre.

A válaszlépés nem maradt el, a püspöki kart 1957. július 31-re, amikor még az nem ismerte a pápai rendeleteket, felrendelték az Egyházügyi Hivatalba, és közölték a püspökökkel az állami vezetés elvárásait. A cél a püspöki kar megosztása és a megfélemlítés. Ezek után érdemes szó szerint idézni Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó néhány mondatát: „Rendkívül nehéz volt a mi helyzetünk, amíg Badalik Bertalan püspök állt az egyházmegye élén, mint kormányzó. Hosszú évek munkájába került,

mire Badalikot lejárattuk, melyhez rajtunk kívül minden elvtársnak köszönet jár, akik ehhez segítséget nyújtottak. Egyik legfontosabb eredményünk, hogy ezt a főpapot félreállítottuk.” (MNL OL, M-KS-288/1958/4. öe., Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójától /Jelentés/ Veszprém, 1958. február 28.)

A papok üldözésében nem lehet mindent csak a „központi akarat” számlájára írni. Badalik Bertalan tragédiájában jelentős szerep jutott a lokális hatalmi erőknek. A Politikai Bizottság 1957. augusztus 13-i ülésén elhangzott, hogy indokolt a veszprémi püspök jogkörének megvonása, mert évek óta nehezítette a katolikus egyház és az államhatalom közötti kapcsolat konszolidálását. Ebben a megítélésben ráismerünk Moravetz Lajos egyházügyi főelőadó érvelésére. A püspök ellen azonban „konkrét adatok nincsenek ezzel kapcsolatban”. A feltételezés szerint „ő küldött ki a Vatikánnak információkat”.

A Vatikán által felvetett, hazánkra vonatkozó kérdésekből következtek arra, hogy a veszprémi püspök információi alapján fogalmazták meg azokat. (MNL OL, M-KS-288-5/39. öe., Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1957. augusztus 13-i üléséről.) A Politikai Bizottság tehát nem tudott kézzel fogható indokot felhozni, de a püspökkel szemben kialakult személyes indulatot Moravetz Lajos azon megállapítása támasztja alá, hogy a püspök „olyan reakciós beállítottságú egyéniség, akinek párja sincs talán még országos viszonylatban sem.” (MNL OL, M-KS-288/1958/4. öe., Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójától /Jelentés/ Veszprém, 1958. február 28.)

1957 augusztusában ezért internálták Hejcére, ahol egyházi jellegű szociális otthonban élt 1964 októberéig. Nem egyházmegyéjében, hanem Hódmezővásárhelyen temették el a családi sírboltba. Hamvai csak 1991. október 30-a óta nyugszanak a veszprémi székesegyház kriptájában. (MNL OL, M-KS-288/1958/4. öe., Megyei Tanács VB egyházügyi főelőadójától /Jelentés/ Veszprém, 1958. február 28.)

Badalik püspök elhurcolásakor Klempa Sándor, premontrei kanonokot, zala-szentgróti plébánost neveztek ki általános helynökké. A nagy műveltségű, több nyelvet beszélő pap a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után került a veszprémi egyházmegye kötelékébe. 1954-ben több hónapot töltött letartóztatásban. (*A Veszprémi egyházmegye névtára*, Veszprém, Veszprém Egyházmegyei Hatóság, 1992.)

Az utód személyének megválasztásában természetesen döntő szerepe volt a megyei egyházügyi főelőadónak, aki valószínűleg számított arra, hogy a megfélemlített főpappal könnyű lesz szót érteni, és örömmel jelentette feletteseinek, hogy Klempa Sándorral összehasonlíthatatlanul könnyebb dolgozni. Ezt bizonyította, hogy megkezdődött a veszprémi püspöki aula átalakítása a rendszer igényeinek megfelelően. Eltávolították dr. Párkányi József püspöki titkárt és dr. Burucs Lászlót, Badalik szertartóját. Szabad kezet kapott a hatalom a legfontosabb aulikus tisztségek – az irodaigazgató (ún. kancellár) és a vikárius állásának – számára megfelelő személyekkel való betöltésére. A tisztogatás kiterjedt az egész egyházmegye területére, a főesperes és a kerületi esperesek leváltásával.

A megyei vezetés és az egyházügyi előadó nem volt megelégedve az eredményrel, további személycseréket sürgetett az Egyházügyi Hivatal vezetésétől. Szál-

ka volt szemükben Kerényi József kanonok, akit Moravetz Lajos az egyházmegye „káderesének” és Badalik Bertalan legmegbízhatóbb emberének nevezett. Ugyancsak sürgette dr. Gutheil Jenő kanonok menesztését, aki *A kommunisták uralma Veszprém*-ben, 1919-ben írt műve miatt szintén elfogadhatatlan volt az államhatalom számára. A „helyi” túlbuzgóság azonban ütközött a nagyobb politikai érdekekkel. Klempa Sándor helyzete még képlékeny volt, s az Egyházügyi Hivatal vezetése nem tartotta célszerűnek az idős, nagy tekintélyű papok elleni fellépést. (MNL OL, M-KS-288/1958./4. óe., A Megyei Tanács VB egyházügyi előadójától /Jelentés/, Veszprém, 1958. február 28.)

Az egyházmegyében a diktatórikus intézkedések sokkolóan hatottak. Klempa Sándor egy alkalommal úgy jellemezte a megye papságát, hogy 40%-a beteg, 10%-át nem lehet kiemelni tespedtségéből, 15%-a pedig öreg, csak 35%-ára lehet számítani. (MNL SML, XXVII. 518. f., Megyei Tanács VB egyházügyi előadójától /Jelentés/, Veszprém, 1957. december 17.) Nemcsak a lelkeszkedő alsópapságra, hanem a vezető funkciót betöltő papokra is jellemző volt az elbizonytalanodás. A hatalom kemény fellépése szertefoszlatta a reményeket, s ebből eredően a megye egyházi vezetését a kapkodás jellemezte. Természetesen voltak olyanok is, akik hősiiesen vállalták az ellenállást, de a hatalom megengedhette magának, hogy a „fennálló törvények” ellenére is fellépjen velük szemben, és „leleplezze őket”. (Uo.)

A papság passzivitása, amelyre az egyházügyi főelőadó panaszkodott, ellenállást, ugyanakkor óvatos tartózkodást is kifejezett. A havi lelki gyakorlatokat (rekollekciók), amelyeket még Badalik püspök vezetett be, Klempa Sándor is rendszeresen megtartotta. A rekollekciók a közvetett beavatkozás lehetőségét kínálták. Az itt elhangzott előadások tematikáját úgy kellett összeállítani, hogy a papságot ráhangolják a hivatalos politika be- és elfogadására. Az MSZMP Somogy Megyei Bizottságának első titkára, Szirmai Jenő, a Veszprém Megyei Tanács miniszteri biztosnak kinevezett egyházügyi főelőadójához írt levelében arra hívta fel Moravetz Lajos figyelmét, hogy az egyházzal kötött egyezés értelmében a rekollekciókon elhangzott előadások tematikáját cenzúrázni kell. Össze kell hangolni a három közigazgatási megye – Somogy, Veszprém, Zala – pártbizottságainak és egyházügyi főelőadóinak ez irányú teendőit. Így lehet megelőzni a klérus részéről induló akciókat. (MNL SML, XXVII. 518. f., MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai 1957, 5–6. cs.)

Beigazolódott most is: támadni mindig előnyösebb, főleg akkor, ha az egyházi vezetés terveit, elgondolásait az állami és pártvezetők ismerik. Ez azt is lehetővé teszi, hogy időben beavatkozhasanak, s az adminisztratív intézkedéseket csak a legszükségesebb esetben alkalmazzák. Az indirekt módszerek alkalmazásától jelentős javulást várt a Somogy megyei első titkár. Az egyházak térdre kényszerítésének folyamata pontosan megtervezett koreográfia szerint ment végbe. A legfontosabb célja az volt, hogy kikényszerítsék az állammal való együttműködést. Erre reprezentatív alkalmat kínált a választás, amelyet a Kádár-rendszer a forradalom és a szabadságharc után a konszolidáció első nagy lépésének tekintett mind bel-, mind külpolitikai szempontból.

SERES ATTILA: A MAGYAR FORRADALOM OROSZ VETERÁNJA

Mihail Molosztvov, szovjet „disszidens” vázlatos portréja két magyar diplomáciai jelentés tükrében

A magyar forradalom fénye a Kreml árnyékából

A rendszerváltást követő három évtizedben örvendetes módon gyarapodott a tudásunk arról, hogy az 1956. évi magyar forradalom milyen hatást gyakorolt a nyugat-európai „kapitalista államok” belpolitikai és társadalmi életére, hogyan fogadta azt a kelet-európai „népi demokratikus” országok politikai vezetése és közvéleménye. A magyar forradalom angliai, olaszországi, franciaországi, NSZK-beli, lengyelországi, csehszlovákiai vagy romániai visszhangjának tudományos feldolgozásáról monográfiák, tanulmánykötetek és forrástárak tucatjai gondoskodtak.

Nyugodtan mondhatjuk, ehhez képest az a kérdés, hogy a Szovjetunió lakosai, az egyszerű szovjet állampolgárok, az „átlagemberek” hogyan viszonyultak a Magyarországon zajló eseményekhez a forradalom és a kádári konszolidáció éveiben, hogyan érintette az egyének vagy kisközösségek sorsát, egzisztenciáját, személyes és közösségi perspektíváit, az a forradalmat és annak utótörténetét „tarkító” fehér foltok legnagyobbika. Erről szinte semmit nem tudunk, ilyen tekintetben, érthető módon, csak a kárpátaljai magyarság számít kivételnek, amely az etnikai, kulturális, rokoni kötődései, illetve a határ közelsége miatt maga is közvetlenül érintettnek számított, és a Szovjetunió belső területein élő szovjet állampolgárokhoz képest jóval érzékenyebben reagált a Magyarországról „áthallatszó” hírekre, folyamatokra. Mindazonáltal akár alapos történelmi ismeretek nélkül is feltételezhető, hogy a rendszer által elnyomott különféle nemzetiségi, társadalmi és vallási entitások nem fogadták el a szovjet politikai vezetésnek a magyar forradalomra vonatkozó, hivatalos és a társadalmi közbeszédben kizárólagosan szalonképesnek minősülő narratíváját, miszerint az a nyugati imperialista ügynökök által provokált, a magyar társadalom egészének támogatását nélkülöző, „fasiszta csöcselék” „ellenforradalmi zendülése” lett volna. Az orosz társadalomtörténelmi terminológia – egyfajta gyűjtőfogalomként – „disszidenseknek” nevezi azokat a főleg értelmiségi háttérű politikai ellenzégeket, „másként gondolkodókat”, aktivistákat, akik szavakban vagy tettekkel, nyíltan vagy burkoltan szembehelyezkedtek a szovjet kommunista rezsimmel, függetlenül attól, hogy valóban disszidáltak-e, vagyis elhagyták-e a Szovjetunió területét.

A moszkvai magyar nagykövetség két, 1990. évi keltezésű jelentésének közreadásával egy ilyen orosz ellenzéki értelmiségi, Mihail Mihajlovics Molosztvov személyére szeretnénk felhívni a figyelmet. A rendkívüli források közlése előtt Molosztvov rövid biográfiáját olvashatják.

Mihail Mihajlovics Molosztvov

Molosztvov 1934. február 18-án született Leningrádban egy ősi, a nemesi gyökereit a 15. századig visszavezető, orosz családban. A Molosztvovok a 19. században jelentős földbirtokokkal rendelkeztek a kazanyi kormányzásban. Mihail felmenői

közül sokan a cári kormányzatokban teljesítettek szolgálatot hivatalnokokként, katonatiszteként, a vagyonukat, az előmenetelüket és az egzisztenciájukat a cári rendszernek köszönhették. Így nem csoda, hogy a bolsevikok 1917. évi hatalomra jutása és későbbi hatalomgyakorlásával szemben Molosztvov családja ellenszenvvel viseltetett. Az attitűdjét és a cselekvési lehetőségeit nyilván a későbbiekben is meghatározta, hogy a nagybátyja, Szvjatoszlav Vlagyimirovics Asztafjev és mindkét szülője, Alekszandra Pavlovna Molosztvova és Mihail Vlagyimirovics Molosztvov is színész volt, így a családja imponálóan széles kapcsolatrendszerrel rendelkezett értelmiségi és művész körökben. 1935-ben, a Szergej Kirov, leningrádi pártvezető 1934. december 1-jei meggyilkolását követő tömeges megtorlások (az 1935. januári–februári úgynevezett „Kirov-hullám”) részeként az akkor még egyéves Mihailt és családját kitelepítették a Volga-mellékre. Egy ideig Rzsebben és Szaratovban éltek, majd a náci Németország Szovjetunió elleni támadása után, más megbízhatatlan „rendszerellenes elemekkel” együtt Kazahsztánba és Szibériába (Omszkba) száműzték őket.

Az általános iskolát 1952-ben Omszkban fejezte be. Ezután felvették a Leningrádi Állami Egyetem Filozófiai Szakára, így visszatérhetett a szülővárosába. Az egyetemi évei végén, „érett fiatalembert” kezdett megmutatkozni a családjától örökölt rendszerkritikai, ellenzéki attitűdje. Ugyancsak a leningrádi tanulmányai utolsó évében, 1956 végén, 1957 elején írta meg első, *Status quo* címet viselő, jelentős részben a magyar forradalom által ihletett kritikai esszéjét, amelyben erős bírálatot fogalmazott meg a szovjet társadalmi-politikai berendezkedéssel szemben. A tanulmány legfontosabb konklúziói közé tartozott a politikai döntéshozatal és általában a közélet transzparenciájának a megteremtése, Sztálin „cinkosainak” a jogi elszámoltatása, a sztálini terror áldozatainak rehabilitálása, és ezzel összefüggésben a regnáló pártvezetés garanciáinak a követelése arra nézve, hogy Berija és társai nem térnek vissza a hatalomba. Molosztvov az egyetemi barátaival, Leontyij Garanyinnal, Jevgenyij Kozlovval és Nyikolaj Szolohinnal létrehozta egy hallgatói fórumot abból a célból, hogy a társadalomfilozófiai írásaikat, többek között a *Status quo*t, és a politikai, társadalmi élet feszítő kérdéseit annak keretében vitassák meg. Ennek a vitakörnek a vezetője Molosztvov lett.

Venyiamin Joffe (1938–2002), ugyancsak „disszidens” szovjet gondolkodó, történész, publicista, az 1980-as évek elején úgy emlékezett vissza, hogy Molosztvov semmilyen (politikai) szervező tevékenységgel nem foglalkozott, az általa leírtak teljes egészében a filozófiai, társadalomtudományi kutatásai szempontjából értelmezhetők, s semmi nem utal arra, hogy Molosztvov és társai ki akartak volna lépni a tudományos diskurzus által megszabott keretek közül. Noha a társadalom demokratizálásáról vallott nézetei miatt az egyetemi vezetés különféle retorziókat foganatosított vele szemben, megfosztották az állami ösztöndíjától, és megtiltották számára, hogy az aspirantúrára jelentkezzen, azt még megengedték neki, hogy a Leningrádi Egyetem az alma matere legyen, 1957-ben lediplomázhatott.

A forradalmi teóriát forradalmi gyakorlattá fejlesztő hatalom azonban Mo-

losztvovék szellemi, intellektuális aktivitását politikai támadásként értelmezte. A szovjet belügyi szervek úgy értékelték a később nyilvánosságra került *Status quot*, mint egy programadó szovjetellenes nyilatkozatot, és azzal vádolták meg őt, hogy a köréhez tartozó értelmiségiekkel együtt szovjetellenes szervezet létrehozásán munkálkodnak. 1958. július 25-én őt és társait letartóztatták, s először őt, majd hét év kényszermunkára ítélték, amit Vorkutában, majd Mordóviában kellett letöltenie.

1965-ben szabadult, de a munkatáborokban elszenvedett fizikai és lelki megpróbáltatások az egészségét is próbára tették, tuberkulózist kapott, így 1966–1967-ben gyógykezelésre szorult. Gyógyulását követően egészen 1983-ig falusi általános iskolákban helyezkedett el, német nyelvet, és amikor engedték, történelmet tanított Karéliában, Novgorod, Pszkov és Omszk megyékben, vagyis afféle vándortanítóként, a feleségével és két lányával róta a Szovjetunió legkülönbözőbb vidékeit. 1983-ban a családjával Kalinyin (ma: Tver) megyében telepedett le, ahol eleinte ugyancsak iskolai tanítóként dolgozott, majd még később, teljesen a perifériára kényszerítve, postásként kereste a kenyerét. Mindeközben végig tartotta a kapcsolatot a szintén lágererekbe zárt társaival, az illegalitásban működő ellenzéki mozgalmak képviselőivel, rendszeresen publikált különféle szamizdatkiadványokban, külföldi lapokban és kötetekben, s az írásait a Szabad Európa Rádióban is gyakran felolvasták.

1988-ban, harminc évvel a vele szemben meghozott ítéletet követően, rehabilitálták. Az oroszországi rendszerváltás idején aktívan kivette a részét a *Memorial* nevű, és többnyire a szovjet kommunista rendszer „tradicionális” ellenzékét tömörítő jogvédő szervezet létrehozásából. 1990–1993-ban orosz népképviselő, a Borisz Jelcin elnök mellett álló Radikális Demokraták frakció színeiben a Legfelső Tanács tagja, majd 1993–1995-ben az Állami Duma képviselője volt. Politikai pályafutásának és képviselőségének említésre méltó mozzanata volt ebben az időszakban az úgynevezett „bugyonnovszki túsdrámában” játszott szerepe. 1995. június 14–19. között tagja volt a Szergej Kovaljov vezette, s döntően a Duma képviselőiből álló, hétfős csoportnak, amely felajánlotta a saját személyét a túsok helyett a terroristaalakulat parancsnokának, Samil Baszajevnek. A csoport tagjai parlamenterként igyekeztek közvetíteni a terroristák és az orosz kormány között, s végül érdemi szerepet játszottak a két fél közötti megállapodás tető alá hozásában. 1995 után Molosztvov visszavonult a politikától, Szentpéterváron élt, publikációkat írt. Szülővárosában hunyt el 2003. április 21-én.

A források

1.

Györke Sándor moszkvai nagykövet jelentése Jeszenszky Géza külügyminiszternek az 1956. évi magyar forradalom 1990. októberi moszkvai megemlékezéseiről Moszkva, 1990. október 25.

Gépelte, eredeti, MNL OL, XIX-J-1-j, 1990, 73. doboz, 003317/1990. sz.

Magyar Köztársaság Nagykövetsége
195/Szt./1990.

Készült: 3 példányban

Központ: 2 példány

Nagykövetség: 1 példány

Készítette: Németh János

Gépelte: GA

Szigorúan titkos!

Érvényes visszavonásig!

Moszkva, 1990. október 25.

Tárgy: Moszkvai megemlékezés

az 1956-os forradalom évfordulójáról

Jeszenszky Géza úr külügyminiszter

Budapest

A Szovjetunióban 1956 októberétől 1989-ig egyértelműen a magyar forradalmat és szabadságharcot megbélyegző propaganda érvényesült. 1989 januárjától a szovjet közvélemény a hellyel-közzel megjelent magyarországi tudósításokból értesülhetett arról, hogy hazánkban gyökeresen megváltozott a szovjet propaganda szerint azelőtt ellenforradalom, újabban egyszerűen 56-os események értékelése.

A szovjet közvéleményben azonban mindmáig nem alakult ki reális kép a magyar nép szabadságharcáról, a szovjet katonai beavatkozásról. Az afganisztáni kivonulás és különösen a tbilisi véres események, majd az 1968-as csehszlovákiai beavatkozás elítélése óta a közvélemény egyértelműen ellenzi katonai erő alkalmazását, s fiainak más országokba küldését (legyen szó akár csak a Szovjetunió más köztársaságáról is).

A szovjet csapatok magyarországi szerepét mégis sokan úgy ítélik meg, hogy a testvérgyilkos polgárháborút akadályozták meg. A közvéleményben ma is él a korabeli propaganda hamisítása, amely az „ellenforradalmi terror áldozatainak” számát több tízezerre tette.

A szovjet propaganda 1956 után olyan hatásos agymosást végzett, hogy a magyar forradalomnak, szemben például a prágai tavasszal, az ellenzéki értelmiségi körökben sem alakulhatott ki számottevő szimpatizáns tábora. Ez minden bizonnyal közrejátszik abban, hogy a Szovjetunió Legfelső Tanácsa nem siet megválaszolni az Országgyűlés felhívását, és elítélni a szovjet csapatok magyarországi bevetését.

A központi szovjet sajtó és tömegtájékoztatási eszközök rendkívül visszafogottan emlékeztek meg a forradalom és a szabadságharc, valamint a köztársaság kikiáltásának évfordulójáról. Október 23-án este a szovjet televízió a *Vrémjában* Jevgenyij Sirokov egyperces budapesti tudósítását sugározta. Ebben elmondta, hogy a magyarok értékelése szerint 1956-ban nem volt ellenforradalom. A népfelkelés a sztálinizmus megdöntését, a szocializmus megújítását célozta. Szerinte viszont a szovjet katonák internacionalista küldetésük tudatában harcoltak, a magyar kormány felkérésére a néphatalmat védték meg, s ebben áldozataik száma mintegy 25 ezer fő volt. A szovjet televízió éjszakai híradó műsorában ugyancsak Sirokov tudósításában ismertette a budapesti megemlékezéseket és arról is tájékoztatott, hogy a nem hivatalosan Budapesten tartózkodó V[ytautas] Landsbergis, a Litván Legfelső Tanács elnöke is megkoszorúzta a 301-es parcella sírjait.

Az *Eho Moszkvi* független rádióadó az évforduló alkalmából interjút készített M. M. Malasztvov [!] orosz parlamenti képviselővel. M. M. Malasztvov 1956-ban leningrádi egyetemista volt, s azon kisszámú szimpatizánsok közé tartozik, akit a magyar nép ügye iránt kinyilvánított szolidaritásáért börtönbe zártak. Az elmúlt évben rehabilitálták, s azóta választották be az orosz parlamentbe is. Malasztvov nyilatkozatában elmondta, hogy „a szovjet parlament már szégyenli [!] ellenforradalomnak nevezni az 56-os eseményeket, de ma még nem meri vállalni saját hadserege bevetésének elítélését”.

A reggeli központi napilapok közül egyedül a 24-i *Pravda* közölt budapesti tudósítója tollából rövid anyagot. V[iktor] Geraszimov „1956 eseményeihez...” című írását a lap keretes hírben együtt hozta Vaszil Mogoritának, a CSKP vezetőjének a parlament elnökségéből történt kizárásáról szóló, prágai tudósítással. Geraszimov szerint október 23. állami ünneppé nyilvánításában megoszlanak a vélemények, „az 1956. őszi eseményeket sokan ma is ellenforradalomnak tartják”. „Országunk – mondja Geraszimov – csapatait a magyar kommunisták egyenes kérését figyelembe véve vetette be. Ez egy kényszerű, tragikus akció volt.”

A 24-i esti *Izvesztyija A nemzeti megbékélés szellemében* címmel közli F[jodor] Lukjanov írását az október 23-i nemzeti ünnepi megemlékezésekről. Két nappal az évforduló után a *Krasznoj Zvezda* egy mondatban emlékezett meg a nemzeti ünnepről, megállapítva, hogy „új idők – új ünnepek” járnak.

A *Moszkovszkaja Pravda* egymondatos hírben az első oldalon közölte, hogy Észtországban az 1956-os tragikus magyar eseményeknek szentelt emlékesttel zártak a finnugor napok.

Az október 23-i *Vecsernyaja Moszkva* az első oldalon „Magyarország, fogadd jókívánságunkat!” címmel hozta, hogy a moszkvai magyar nagykövetség a forradalom napja és a köztársaság kikiáltásának évfordulója alkalmából nemzeti ünnepi fogadást rendezett.

Az egyébként várakozáson felül jól sikerült fogadáson jelen volt a TASZSZ diplomáciai tudósítója és az eseményről anyagot is adott hírügynökségének. Az ügyeletes szerkesztők azonban úgy döntöttek, nem adják ki a hírt.

A szovjet sajtó és tömegtájékoztatási eszközök reagálása jól tükrözte a központi vezetés álláspontját: nem tiltották, de nem is kezdeményezték a megemlékezést, s mutatja a hazánkkal foglalkozó párt- és állami apparátus viszonyát irántunk. [!] Bizonyítja ezt, hogy a nagykövetségi fogadáson a meghívottakhoz viszonyítva a szokásosnál is magasabb volt a résztvevők aránya. A vendégek zömmel a reformértelmiség és az ellenzéki erők képviselőiből kerültek ki. A hivatalos szintet a külügyminisztérium főosztályvezetői jelentették, ennél magasabb szinten a fegyveres testületek sem képviselték magukat. Ugyanakkor meghívásunkra tiszteletét tette a nagykövetségen a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa és az orosz parlament számos radikális képviselője. V[lagyimir] P[etrovics] Lukin, az orosz parlament külügyi bizottságának elnöke ez alkalomból interjút is adott az MTV Híradójának.

Rendezvényeink sorában megemlíttem, hogy október 22-én Vida István, az

MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa tartott előadást mintegy 80 fő előtt a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központban. A Külügyminisztérium Sajtófőosztályától erre az alkalomra kapott videofilmet mind a nagykövetségen, mind a kulturális központban bemutattuk. Rendezvényeinken kiállítottuk a fotóvitrin anyagait és széles körben terjesztettük Rainer M. János *Az 1956-os forradalom* című írását, valamint Göncz Árpád és Antall József felhívását a világ magyarságához.

Györke Sándor
nagykövet

2.

Györke Sándor moszkvai nagykövet jelentése a Külügyminisztériumnak Mihail Molosztvovról

Moszkva, 1990. november 29.

Gépelte eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1990, 72. doboz, 003104/1/1990. sz.

Magyar Népköztársaság Nagykövetsége
218/Szt./1990.

Készült: 3 példányban

Központ: 2 példány

Nagykövetség: 1 példány

Készítette: Németh János

Gépelte: GA

Szigorúan titkos!

Érvényes visszavonásig!

Moszkva, 1990. november 29.

Tárgy: M. M. Molosztvov orosz
népképviselő az 1956-os forradalom
szöveget értékeléséről

Külügyminisztérium

Budapest

Nagykövetségünk sajtótanácsosa lakásán vendégül látta Mihail Molosztvov orosz népképviselőt, aki a baráti beszélgetés során elmondta, hogy az 1956-os forradalom iránti szimpátiájáért 7 év kényszermunkára ítélték, amit részben a Komi Autonóm Köztársaságban, illetve Mordóvia területén töltött le. A forradalom idején a leningrádi egyetem filozófia szakán tanult. A Molosztvov elleni vád alapját „*Status quo*” című, samizdatban terjesztett írása jelentette. A KGB-t különösen irritálta az írásnak az a kitétele, hogy „nem kell a népet a hadsereggel és az állambiztonsággal riogatni [...], röviddel a magyar események előtt Gerő Titónak dicsekedett a hadsereggel és az ÁVH-val [...], aztán a magyar nép letette a voksát. A hadsereg a nép mellé állt, az ÁVH pedig a levegőben függve maradt.” A Molosztvov elleni vádat képviselő KGB ezredes erre hivatkozva mondotta: „Ön ugyan bennünket fel akarna akasztani, mi azonban annyira humánusak vagyunk, hogy lehetőséget adunk a javulásra.”

Sajtótanácsosunk érdeklődésére Mihail Molosztvov elmondta, hogy Leningrádban és Moszkvában is tartják egymással a kapcsolatot a magyar forradalom irán-

ti szimpátiájukért meghurcoltak. Őt 1988-ban rehabilitálták. Sajnos a szovjet hivatalos álláspont – ellentétben a prágai tavasszal – alig változott az 56-os forradalomról. Legfeljebb ma ellenforradalom helyett a magyar eseményekről beszélnek.

Mihail Molosztvov szerint ennek többek között olyan okai vannak, hogy a mai szovjet vezetés zömmel Andropov embereiből került ki. Tőlük nem várható, hogy kezdeményező szerepet vállaljanak a Szovjetunió, s ezzel együtt Andropov 1956-os szerepének átértékelésében.

A magyar Országgyűlés júliusi felhívására azért is késlekedik a Szovjetunió Legfelső Tanácsa a válaszadással, mert – ugyancsak ellentétben a prágai tavasszal – a szovjet képviselők között nincsenek olyan személyek, akik maguk is érdekeltek lennének az átértékelésében.

Molosztvov megígérte, az olyan reformnézeteikről ismert orosz népképviselőknél, mint Sztárovojtova, aki egyben a Szovjetunió Legfelső Tanácsának is tagja, felveti, hogy interpelláljanak a válaszadás ügyében.

Tanácsosunk érdeklődésére Mihail Molosztvov elmondta, hogy szívesen nyilatkozna nézeteiről a Magyar Televíziónak, s amennyiben igényeljük, közreműködik más leningrádi, moszkvai, 56-os szimpátiájáért meghurcolt személyiséggel való találkozó megszervezésében is. Erre kedvező alkalom lehet december 14–15. Szaharov halálának évfordulója alkalmából a Memoriál szervezésében 14-én Moszkvában, 15-én pedig Leningrádban találkoznak a politikai üldözöttek.

Sajnos, az 1956-os tevékenységéért legismertebb személyiség, Revolt Pimenov súlyos beteg, külföldön gyógykezelik. Találkozni tudunk viszont Kraszilnyikovval, Gedonival és másokkal, akik nyilván szívesen nyilatkoznának és segíthetnek a Szovjetunió 1956-os szerepe átértékelésének előmozdításában is.

Györke Sándor
nagykövet

Felhasznált források

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-J-1-j Külügyminisztérium TÜK-iratok, 1990, 72–73. doboz
- KEREKES András (2002), *Mihail Molosztvov / Oroszok a magyar októberért. Kerekes András dokumentumműsorának szerkesztett változata, A Dunánál*, 2002/11, 10–12.
- KONOHOVA, Anasztaszija (2013), „Filozofsztvujuscsoja bratyija.” *Processz disszidentszkoj „Gruppi M. Molosztvova”, Trudi Isztoricseszkoivo fakulityeta Szankt-Petyerburgszkoivo Unyiverszityeta*, No. 14., 294–306.
- KOZLOV, Dmitrij (2017), *Dve revoljucii, dve szosztavnie csasztyi polityicseszkoivo inakomiszlija ephoi „ottyepeli”*, *Szociologija vlasztyi*, Tom 29, No. 2.
- MOLOSZTVOV, Mihail (1991), *Revizionizizm – 58*, In *Zvenyja Isztoricseszki almanah*, Vipuszk 1, Redaktori-szosztavityeli OHOTYIN, Nyikita – ROGINSZKIJ, Arszenyij, Moszkva, Progressz – FeNyiksz –Atheneum, 577–593.
- MOLOSZTVOV, Mihail (2000), *Prjamie, kotorie nye pereszekajutszja*, Moszkva, ZAO Redakcija gazeti „Demokratyiszeszkij vabor”

Avagy egy 1957-es bányatűz pusztító következményei

Megfelelő vádlottat a megfelelő tüzesethez

Az 1956 utáni megtorlás ügyei közt néhány esetben úgy tűnhet, bennük nem is a forradalomhoz kötődő esemény miatt marasztalták el a bíróság elé állított vádlottakat. Talán éppen ezek a legárpukodóbbak, mert rajtuk keresztül érthetjük meg igazán a korai Kádár-korszak megtorlási politikáját. Hiszen ezekben a perekben igyekeztek olyan ítéleteket hozni, amelyek elrettentik az „ellenforradalmárokat” a további elégedetlenkedéstől, és főleg a cselekvéstől. Az alábbiakban egy ilyen per elemzésére teszek kísérletet.

1957. november 7-én hajnalban a Fejér megyei Pusztavám bányájában tűz ütött ki. A dátum nagyon nem volt szerencsés. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulóján, az 56-os események után alig egy évvel az ilyesmi korántsem minősülhetett egyszerű kis balesetnek.

Pusztavámon ráadásul nem ez az egyetlen különös eset történt akkoriban. Egy hónappal a tüzet megelőzően, többször is megállt a termelés a bányában. Egy ízben megrongálták a szállítószalagot, illetve 1957. november 5-én is tűz keletkezett; feltehetően szándékos rongálások történtek, ráadásul már a forradalom előtt is kétszer történt tüzeset. Bár állítólag elítéltek valakit, de a periratokból nem lehet kideríteni, ki is lehetett a valódi elkövető. Ez a legutolsó eset tehát mindezért gyors, látványos nyomozást követelt és szigorú ítéletet ígért.

Az időszak sajnálatosan kedvezett a politikai indíttatású rendőrségi teória-gyártásnak. A sajtóságos helyzetben sokat számított az emberek múltja, azaz hogy ki mit tett a 2. világháború idején vagy 1945 után. De éppúgy az osztályhelyzet is meghatározónak minősült, a Horthy-korszakban történtek pedig különös és kitüntetett súllyal nehezettek az egyes megvádolt személyekre. Márpedig bűnöst kellett találni, és kevésbé számított, hogy valóban az illető volt-e az elkövető. Talán nem is az volt az elsődlegesen fontos, hanem maga a büntetés. Ezért elegendő volt egy beismerő vallomás kicsikarása egy olyan személytől, akinek amúgy is akadt valamilyen „folt” az életében. Ennek a „foltnak” – természetesen – olyannak kellett lennie, amelyik megfelelt az 1956. december 5-én a Magyar Szocialista Munkáspárt által elfogadott határozatnak, amely négy pontban összegezte az „ellenforradalom” kitörésének az okait. Ezek közül az egyik a „magyar fasiszták” felelősségét hangsúlyozta. A nyomozóknak nem volt tehát más feladatuk, mint kicsikarni a vallomást egy politikai szempontból is megfelelőnek tartott személyből, amivel teljesítették is a politikai „kötelességüket”.

Az 1957-es újabb tüzeset kapcsán automatikusan két személy került gyanúba: Erdélyi Gyula és Diószegi József. (Az ügy teljes dokumentációját lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára [a továbbiakban MNL PML], XXV.2.b. 362/1958. – A jegyzőkönyvekből idézett részeket minden esetben az ott olvasható helyesírással és fogalmazással közlöm. R. J.) Ők voltak ugyanis, akik éppen azon a részen dolgoztak, ahol a tüzeset keletkezett. Ez az eset ezúttal nem maradt megtorlás nélkül.

Bár az időszak elég sajátosan létrehozott forrásbázisa, a perek logikája és az egymást követő, újabbnál újabb felvett vallomások mára nehezen követhetővé és megfejthetővé teszi számunkra, hogy pontosan mi és hogyan történt 1957. november 6-án és 7-én Pustavámoson, mégis igyekszem a tanúvallomások és peranyag alapos elemzésével felvázolni a történeteket.

Mi is történt a pustavámosi bányában

1957. november 6-án és 7-én?

Erdélyi Gyula 1957. november 10-én – a Belügyminisztérium II/6 osztálya által felvett tanúvallomása szerint – társával, Diószegi Józseffel 1957. november 6-án este tíz órakor kezdte meg a tárnában végzett munkáját. Először fúrni kezdtek. Robbantáshoz készülődtek, ehhez készítették elő a járatot. Másnap hajnalban 2 óra körül robbantottak először. Ezt követően a fúráshoz használt kompresszornál étkeztek, és nagyjából fél óra múlva ismét fúrni kezdtek. Az első robbantással nem értek el eredményt, ezért tovább kellett folytatniuk a veszélyes eljárást. Elmondása szerint hajnali négy órakor ismét robbantottak, majd a vágatba mentek. Ekkor már tűz volt, amelyet többen is oltani kezdtek. Erdélyi a tűz színhelyén parázsló szénport és faácsolatot látott, de lángot nem. Végül megérkezett egy lakatos, aki egy vízvezeték cső megnyitása segítségével eloltotta a parázsló anyagot.

Két nappal később, november 12-én már részletesebben mesélte el a történetet a Fejér megyei Rendőrfőkapitányság nyomozóinak. Visszaemlékezése szerint, a szokásoknak megfelelően, társával külön-külön szálltak alá a tárnába. Így minden munkatársukkal tudtak találkozni. Ráadásul a robbanóanyaghoz szükséges lőszert, azaz a dinamitot, a gyutacsot és a zsinórt külön-külön vételezték fel, mert más-más helyen tartották őket. Diószegi a második robbantás előtt újabb lőszert vételezett, tehát egy kis időre Erdélyi ismét egyedül maradt.

Az is kiderült, hogy a második robbantás után is szétváltak, mivel ő elment keresni a lőmestert, miközben Diószegi sietett tüzet oltani. Ekkor határozottan kijelentette, hogy nem ment olajért, mert a reggeli műszakosok szokták olajozni a fúrót. Arra így nem volt szükségük. Ehhez 1957. november 16-án rögzített vallomásában még ragaszkodott. Ám ekkor már elsősorban öt gyanúsították a tüzeset előidézésével.

Az elmondottakhoz Erdélyi azt is hozzátette, hogy két nappal később kért csak olajat a fúróhoz. Ezt a védekezést azonban Kardos Lajos rendőrnyomozó hadnagy nem fogadta el, mert 1957. november 9-én nem működött a gépek üzemeltetéséhez használt kompresszor. Erdélyi azzal védekezett, hogy bár emiatt egész nap nem tudtak dolgozni, de néha elindult a fúró, ha sokszor le is verte a biztosítékot. Szerinte ez a kevés idő is elég volt az olajozásához.

Három nappal későbbi, november 15-i, újabb kihallgatásán már elismerte, hogy 1957. november 6-án valóban olajat kért, és azt le is vitték a tárnába, de aztán

nem tudja, mi lett az anyaggal. Arra sem emlékezett, mi lett az olajoskannával, illetve utalt arra, hogy Diószegi betegen dolgozott, és többször, összesen háromszor visszament a kompresszorhoz, miközben ebben az időszakban ő folyamatosan a fűrógépet kezelte.

Vagy még aznapi vagy a másnapi, megismételt kihallgatásán – nem lehet eldönteni, mert a gépelt dátum felett (1957. november 20.) egy ceruzás bejegyzés is szerepel, amely 1957. november 19-re datálta a dokumentumot – már egy egészen új történet bontakozott ki. Eszerint Erdélyi előre eltervezte a szabotázst. Pár nappal a tűz előtt kócot és rongyokat talált a régi kompresszor helyén. Ez adta az ötletet az akcióhoz. Erdélyi olajat kért, amikor beteg társa melegeedett a kompresszornál, és kihasználva az időt, átította a rongyokat az anyaggal, majd meggyújtotta a lámpájával, és a vágatba, a szénporhoz és az ácsolathoz dobta azokat.

Az új történetverzió alapján 1957. november 7-én hajnali egy és két óra között hajtotta végre a bűncselekményt, majd mintha semmi sem történt volna, visszament az újabb robbantáshoz lyukat fúrni. Jegyezzük meg, eléggé életszerűtlen, hogy valaki miután felgyújtja a bányát, visszamegy dolgozni a tárnába, nem törődve azzal, hogy ezzel önmagát is közvetlen életveszélybe sodorja.

A vallomás szerint Diószegi ugyan megjegyezte, hogy füst van, de Erdélyi igyekezett elbagatellizálni az egészet, és azt a fűrásra és a robbantásra fogta. Az újabb robbantás után keletkezett füst elől visszaindultak a kompresszorhoz, amikor a munkavezetőjük, a lőmester arra kérte őket, menjenek vele, mert a ventilátorkezelő gyanús füstöt érzékelt. Erdélyi kereste meg végül a lőmestert, de közvetlenül a tűzhöz nem ment oda – újabb vallomása szerint –, nehogy ráterelődjön a gyanú. (Valljuk meg, ez is kissé zavaros, hisz inkább azért terelődhetett volna rá a gyanú, ha nem próbál segíteni az oltásban. Állítása nem logikus, különösen azért, mert a nyomozás éppen azzal akarta bizonyítani bűnösségét, hogy nem vett részt a tűz elfojtásában.)

Ezt az indítékát elsőként ebben a vallomásában rögzítették: „Tervem elkészítésével már előtte három nappal foglalkoztam – citálta a dokumentum Erdélyit –, és a leírt időpontot találtam a legalkalmasabbnak arra, hogy tervemet véghez is vigyem. Úgy gondoltam ezen tettemmel bosszút fogok állni mindazokért, amit már velem szemben a rendszer elkövetett.” Ezután következett az a mondat, amely véleményem szerint teljesen más megvilágításba helyezheti az esetet, és alapjában kérdőjelezheti meg ennek a történetnek a hitelességét: „Úgy gondolom, hogy cselekedetemmel nem nagy bünt követtem el, mert ez sem emberáldozatot, sem katasztrófát nem idézett elő. Elkövetett bűnöm őszintén és töredelmesen beismerem, és elkövetett cselekedetem őszintén be is ismerem.” Értelmezhető úgy, hogy ezek a mondatok azt sugalmazzák: meggyőztek arról, hogy vállaljam el ezt a cselekményt, cserébe nem fogok súlyos büntetést kapni, hiszen senki sem sérült meg, a parazsat hamar eloltották. Semmi sem történt. Ám az enyhe elbírálásért cserébe beleegyeztem, hogy a gyűjtőgátás háttérben politikai okok álltak.

Erdélyi 1957. november 20-ára datált, újabb vallomásában rögzítették, hogy bejelentette, ezúttal tényleg „őszinte” vallomást fog tenni. Ebben a dokumentumban

még részletesebben mesélte el a fentebb már leírt, sajátos történetet. Ezúttal viszont már olyan aprólékos adalékok is bekerültek a jegyzőkönyvbe, amelyek rögzítették, hogy az ácsolattól és a talptól pontosan mekkora távolságra helyezte el az olajos rongyokat. Kiderült az is, csak azért vett fel egy lőszeres ládát, hogy ne kelljen oltania a tüzet. Ráadásul Erdélyi itt újabb indokkal állt elő, hogy magyarázza cselekedetét: „Elkeseredésem fő oka, és a rendszer gyűlöletem is abból ered, hogy 1945-ben, mint SS. [katonai] 10 évi kényszermunkára ítélték el, mely időt a Szovjetunióban töltöttem. 1953 őszén amnesztiával kerültem vissza, de mint megbélyegzett embernek az itteni rendszer állandóan problémát okozott. 1954-ben megnősültem, feleségem közép-paraszt családból származik (szülei Alapon 21 kh. földön gazdálkodnak,) így 1957 tavaszán újra bányásznak mentem el a pusztavámi bányába. Mivel feleségem Alap községben maradt, én a legényszállóba kerültem. Az elmúlt nyár folyamán több esetben kértem úgy az üzem, mint a szakszervezeti vezetőséget, hogy lakásproblémámat valahogy oldja meg, azonban arra mindig csak ígéretet kaptam. A fentiek miatt nagyon el voltam keseredve, s majd mikor nov. 2-án családomhoz utaztam, a vonatban elhatároztam, hogy visszatérésem után megbosszulom magam. Miután visszatértem nov. 5-én este 17 h-kor, már feltett szándékom volt, hogy a következő napokban gyújtogatásképpen fejezem ki bosszúmat.” Az indítékok tehát tovább bővültek; a politikai okfejtésből az derül ki, hogy Erdélyi előélete, származása miatt haragudott a rendszerre, ráadásul lakásproblémájának megoldásában sem segített a munkahelye.

Azt azonban még mindig nem volt hajlandó elismerni, hogy szándékosan a november 7-i ünnepre, a „szovjet szocialista forradalom 40. évfordulójára” időzítette a gyújtogatást. Ragaszkodott ahhoz, hogy pusztán kihasználta, amikor társa, Diószegi József fél órára távozott a munkaterületről. Azt is állította, tudatában volt annak, hogy az, amit tett, nem veszélyeztette volna emberek életét. Nyilván ezzel adta magyarázatát, miért maradt – teljesen logikátlanul – a tett helyszínén.

1957. november 25-én Erdélyi újabb kiegészítésekkel gazdagította a már így is elég színes történetét. Ebből kiderült, hogy már 1957 októberétől tervezgette a tárna felgyújtását. 1957. november 3-án és 4-én, Alapon, kukoricaszedés közben még az is eszébe jutott, hogy gyilkolni fog elkeseredésében. Ismét előkerült a szovjet kényszermunkatábor ügye is. „Rettenetesen bántott – fejtegette –, hogy ebben a rendszerben 8 évet kellett büntetésből letölteni, és még most sem sikerül semmi.” A „tüzeskedéshez” használt pamutrongyokat állítólag már 1957. november 5-én összegyűjtötte.

1957. december 5-én aztán még további adalékokkal bővült a történet. Erdélyi állítólag nem bírta elviselni az 1945 után őt ért gyötrelmeket, ezért gyakran a pohár fenekére nézett. 1957. november 1-jén töméntelen mennyiségű sört és pálinkát ivott a legényszálló kávéházában, majd öngyilkos gondolatai támadtak. Azt tervezte, hogy munkahelye transzformátorainál beáll a vízbe, és megfogja az 500 voltos vezetékét. Csakhogy két nap szabadságot kapott, így elállt a tervétől. Alapra utazott apósa házába, ahol felesége és két éves kislánya élt. Különösen bántotta, hogy nem tudott a feleségével és a gyermekével közös háztartásban élni. A lakás gondok miatt teljesen kifordult önmagából.

A kihallgatások alapján úgy tűnhet, hogy egy végletekig elkeseredett, a kommunista rendszerben sokat szenvedő, saját életével sem törődő ember hajtott végre az ön- és másokra veszélyes gyűjtogatást. A munkát a nyomozók sikeresen elvégezték. Megkerült a tettes, összeállt a történet.

Vagy mégsem?

Amikor a múlt fontosabb, mint egy bűncselekmény szakszerű felderítése

Az indokláson azonban volt még volt mit dolgoznia a Fejér megyei nyomozóknak. A történet alátámasztásához ugyanis mindez korántsem volt elegendő. A nyomozóhatóságnak a politikai szál erőteljesebbé és hangsúlyosabbá tétele még komolyabb feladatot jelentett. Ezért mind nagyobb hangsúlyt helyeztek arra, hogy Erdélyi Gyula életében milyen történések zajlottak a 2. világháborúban. Egyre fontosabbá vált, hogy Erdélyi társadalmi veszélyességét bizonyítani tudják.

Pedig a vele történetek egyáltalán nem voltak egyediek abban az időben. Erdélyi a szüleivel, a Tatabányához tartozó Felsőgallán élt, amikor 1945 januárjában katonai szolgálatra kötelezték. Az akkor húszéves fiatalember kénytelen volt részt venni a 2. világháború borzalmaiban. Felsőgallán akkoriban sok sváb élt. Talán nem állunk messze a valóságtól, amennyiben édesanyja családnevéből – Tecker – arra következtetünk, hogy anyai ágon maga is német nemzetiségűnek számított. Akkoriban egy magyarországi katonakorú és német származású fiatalnak nem volt sok választása, hiszen rá is, csakúgy, mint a többi svábra, a hírhedt Waffen SS várt. Állításai szerint előbb Nagyigmándra vitték, majd a nyilasok a fiatalokat Győrbe hajtották.

Erdélyit részletesen beszámoltatták azokról a személyekről, akikkel együtt volt Győrben. Természetesen csak azokat az ifjakat tudta megnevezni, akik Felsőgallán is gyermekkori pajtásai voltak. Többen közülük később szintúgy megismerték a szovjet kényszermunkatáborok világát, akárcsak ő. Beszámolója kitért arra is, hogy egy német őrmester őt és katonatársait Bécsbe vitte kiképzésre. Itt kellett először SS-egyenruhába bújni. Megtanulták a lőfegyverek, valamint a robbanószerkezetek kezelését, és önvédelmi képzésben részesültek. 1945 márciusában Balatonalmádiba vezényelték a csoportját. Somogyba készültek, és különböző robbantási feladatokkal bízták meg őket. Ám a hadi helyzet, a szovjet csapatok gyors előretörése miatt a német parancsnokok Bécsbe vonták vissza a csoportot. Hamarosan a kis magyar csapatot továbbküldték volna Berlinbe. De oda már nem jutottak el, így az utasítások alapján civil ruhába öltöztek át, Erdélyi egy társa pedig elásta az egyenruháikat és a fegyvereiket.

A német parancsnokuk viszont azt szerette volna, ha a szovjet csapatok elvonulása után az ellenség hátában, Bécs környékén lépnének akcióba; zavarniuk kellett volna a Vörös Hadsereg utánpótlási vonalait. A civil ruhás fiatalok azonban a feladat végrehajtása helyett, amint lehetőségük nyílt, elindultak Magyarországra. Menekü-

lésük ekkor még nem sikerült, ugyanis egy német egység fogságába estek. Itt ismét ellátták őket robbanóanyagokkal, a magyar srácokat a Duna felső folyásánál csónakokba ültették, majd a túlpartra, a szovjet csapatok hátába irányították őket. Erdélyi és társai a kapott robbanóanyagokat már útközben a Dunába szórták, és valamenynyien újra Magyarországra felé vették az irányt.

Erdélyi a szüleihez ment, Tatabányára. Itt azonban 1945. május 12-én a szovjetek őrizetbe vették. Társai hasonlóan jártak. Őt tíz év kényszermunkára ítélte a szovjet katonai bíróság. Végül, Sztálin halálát követően, 1953-ban szabadult és térhetett haza Magyarországra.

Erdélyi kihallgatása ezt követően teljesen más irányt vett. A nyomozókat inentől már nem annyira a Pusztavámoson történtek érdekelték. Sokkal nagyobb ügyet akartak kreálni az egészből. Kezdtett alakulni a történet... Svábok, SS-egyenruhában... Akik civil ruhában, német utasításra, német fedőnevekkel hidakat és utakat akarnak robbantani. Egy csapat német kém, akik esetleg 1956-ban és azt követően is tartották egymással a kapcsolatot? Ez bizonyítható volna, hogy tulajdonképpen a nyugati „imperialista aknamunka” volt a felelős az 1956-os forradalom és szabadságharc kirobbanásáért. Csakhogy ehhez bizonyítani kellett volna azt is, hogy a szovjet hadifogság után hazatérő csoport időnként összejárt, és sötét szobákban, sötét terveket szövögetett.

A nyomozók elsősorban tehát arra futottak rá, hogy a férfiak tartották-e a kapcsolatot 1953-as szabadulásuk után. Kihallgatták Erdélyi szüleit is. A vallomásokból azonban egyelőre nem tudtak imperialista kémügyet faragni, hiába illett volna bele a pusztavámosi tüzeset története a párt politikájának 1956-os „ellenforradalom”-teóriájába. Így aztán kihallgatták azokat az egykori felsőgallai fiatalokat is, akiket szintén 1945 januárjában soroztak be a Waffen SS-be, és akik emiatt szintén a Gulágon kötöttek ki.

A nyomozást vezető Kardos – úgy tűnik – eltökélten kereste a lehetőségét annak, hogy ebbe az irányba terelje a vádlott vallomásait. De hamar kiderült, hogy például az Erdélyi által a bűncselekmény indítékaként emlegetett lakásprobléma közben már megoldódott, mire a pusztavámosi eset megtörtént. Ezt a házkutatás alkalmával a nyomozók kezére került levelei, illetve Erdélyi feleségének vallomása is alátámasztotta.

A szenteste megünneplése és a karácsonyfa melletti családi találkozás helyett 1957. december 24-én Erdélyire ismét Kardos várt, hogy újabb „korszakalkotó beismerést” kényszerítsen ki belőle. Ezúttal az derült ki, hogy Erdélyi fejében a bosszú már akkor megfogalmazódott, amikor tíz év kényszermunkára ítélte a szovjet hadbíró. Sőt, Kardosnak valahogy még azt is sikerült kihúznia áldozatából, hogy nem véletlenül november 7-re időzítette a légvágati tüzeskedést. (Nyilván ezért kellett hangsúlyozni mindazt, ami Erdélyivel 1945-ben történt.)

Újabb adaléknak tekinthető az is, hogy a gyanúsított állítása szerint erősen „bepalinkázott” az elkövetés előtt. Az italozási szokásainak elfajulását – az újdonsült stratégia szerint, a szovjetgyűlöletből eredeztető nyomozati eljárás elvárásai-

nak megfelelően – a szovjet kényszermunkatábor hatásával magyarították. Az ekkor elmondottakkal tovább erősíthették Erdélyi fatalista hozzáállását is. Nem véletlen, hogy ekkor ismét rögzítették öngyilkossági tervét, amelyre ezúttal a bűncselekménye elkövetése után került sor. Felvette volna még utolsó fizetését, hogy azt eligya, majd – elmondása alapján – a vonat alá akart feküdni.

Erdélyi maga is tudatában volt annak, mi lehet a vége annak, ha a bányatűz okait kifejezetten politikai indítékokkal magyarázzák majd a bíróság előtt. Tőle telhetően igyekezett is magát védeni. Ezért próbálta mindinkább magánéleti problémáival magyarázni a történeteket; először a félig-meddig kitalált lakásüggyel igyekezett kibújni a nyomozó hatóság csapdájából, és amikor ez nem sikerült, akkor újabb kártyát – az alkoholt – húzta elő.

Így 1957. december 30-án azzal állt elő, azért volt elkeseredve, mert a szülei kitagadták. Ezzel magyarázta a felsült próbálkozását a lakásüggyel, mondván, szégyellte elmondani, mennyire „kivert kutya”. Azt viszont nem tudta megmagyarázni, hogy ebből miképpen következett volna a rendszerellenes magatartása. Kardos hadnagy gyözködni próbálta arról, hogy egy bánya felgyújtásának nem lehet az az indoka, hogy összeveszett a szüleivel.

Végül tehát mégsem maradt más, mint a rendszergyűlölet, amit a nyolc év kényszermunkatábor miatti szovjetgyűlölet táplálta.

A vallomásokat egyébként a pusztavamosi bányában 1957. december 8-án tartott helyszíni szemlével is megerősítették. Több fotót is készítettek Erdélyiről, amint megmutatta, miként rakta zsebre a talált pamutrongyokat. Olyan képeket is tartalmazott a dokumentum, ahol az olajoskanna pontos helyét mutatta be, illetve azt, ahogy az anyagot betöltik a kannába, majd egy olyan is volt köztük, amin Erdélyi épp belemártotta a rongyokat, és elhelyezte őket a tűzeset színhelyén.

Kulcsszereplők

Ahhoz, hogy bizonyítani lehessen Erdélyi bűnösségét, mindenképpen szükség volt olyan tanúkra, akik azt állították, hogy 1957. november 6-án éjjel és 7-én hajnalban olajat kért az egyedül maradt a munkaterületén. Emiatt a tárna kompresszorát kezelő, mindössze tizennyolc éves lány kulcsszereplővé lépett elő. Neki kellett ugyanis tanúsítania, hogy a gyanúsított a fúró olajozásához szükséges anyagot kért tőle.

Érdekes, hogy az első kihallgatása során, amikor Erdélyit még nem vádolták semmivel sem, a lánynak eszébe sem jutott megemlíteni Erdélyit. 1957. november 10-i, első vallomása szerint még csak egy másik fúrócsapat, a 13. kért tőle olajat. A 11. csapat, amelybe Diószegi és Erdélyi tartozott, nem. Ehhez képest a fiatal lány 1958. január 10-i vallomása szerint azonban Erdélyi egy általa megtöltött olajoskannát vitt el, amit Diószegi hozott vissza neki 1957. november 7-én, hajnali két órakor.

Ugyanaznap felvett vallomásában Diószegi természetesen tagadta, hogy bár-

mi köze lett volna az olajoskannához. Tűzrendészeti szempontból sem éppen érdektelen visszaemlékezése alapján, a fiatal kompresszoros lány pontosan abba a kannába vett vizet és rohant vele tüzet oltani, amit előzőleg olajjal töltött fel Erdélyi számára. A gond csak az, hogy Erdélyi csillése – Kardos hadnagy szerint – először azt állította, hogy a tüzeset napján Erdélyi valóban nem kért olajat, csak két nappal később, azaz 1957. november 9-én történt ez. Állítása – érdekes módon – megegyezett Erdélyi Gyula első vallomásával. Csakhogy amint említettük már, aznap javították a kompresszort, és ezért a nyomozás kizárta, hogy bárki is olajat kért a fúró karbantartásához. Persze még maradt az a lehetőség, hogy ennek ellenére annyi ideig működött a gép, hogy az elegendő volt a karbantartás elvégzéséhez.

Emellett akadt olyan tanú is, aki azt állította, hogy látta Erdélyi társát az ominózus, később parázsló légvágaton keresztül közlekedni 1957. november 7-én, hajnali három órakor. Így ezeknek az állításoknak köszönhetően, Diószegire is ráterelődött némi gyanú, és ezért 1957. november 14-én őt is előzetes letartóztatásba helyezték. Ám végül az eljárás során olyan teóriát építettek fel, amely nem igényelte, hogy ezeket a kérdéseket komolyabban is megvizsgálják. Diószegi előlétele és származása pedig sokkal inkább belesimult a szocialista társadalom elvárásrendszerébe. Ennek köszönhetően a kompresszort kezelő fiatal hölgy mellett ő lett a vád másik kulcstanúja. Sőt, Diószegi szerepe a nyomozás során egyre hangsúlyosabbá vált.

1957. november 22-i kihallgatásán már azt állította, hogy társa nem szeretett dolgozni, és az ellenforradalomra folyamatosan forradalomként hivatkozott. Nem törődött a november 7-i évfordulóra szervezett munkaversennyel, és feszült volt aznap, amikor a légvágat ácsolata meggyulladt. A tűz oltása helyett inkább a lőszeres ládát pakolta és vitte el, majd amikor visszatért, arra kérte őt, hogy ne szóljon senkinek. Diószegit végül 1957. december 9-én engedték el a nyomozók, de akkor már kicsikarták a „beismerő vallomást” Erdélyiből.

A nyomozást 1958. január 28-án azzal zárták le, hogy a Pusztavámoson több esetben történtek tüzesetek, és a szállítószalag átvágása diverzáns cselekményre utal. Az 1957. november 7-i tüzesetet a – szakértőkkel egyetértésben – szándékos gyújtogatással magyarázták, amit Erdélyi Gyula csillés, volt SS-katona számlájára írtak. A vádlott ugyanazt mondta el az ügyészségen is.

Úgy tűnhetett, a történet simán lezáródott.

A bíróság

Az eset tárgyalását 1958. április 1-jén Székesfehérváron tartotta a Pest megyei népbíróság Majos Miklósné vezette tanácsa. Mint a legtöbb „ellenforradalmi” eljárást, ezt is zárt ajtók mögött, a nyilvánosság teljes kizárásával vezették le.

A bíróságot valószínűleg meglephette, hogy a beismerő vallomássorozat után a vádlott visszatért az általa először elmondottakhoz. Sejthette, hogy valamiképpen a múltját és az 1956-os forradalmat akarják összekapcsolni a Pusztavámoson történetekkel. Éppen ezért hangsúlyozta, hogy 1956. október 23-a és 1956. november

4-e között Alapon, az apósa házában tartózkodott. Nem ismerte el, hogy bármilyen köze is lett volna az 1957. november 7-i gyújtogatáshoz, gyapot sohasem volt nála. Bár ezúttal azt elismerte, hogy olajat kért a kompresszoros munkatársnőtől. Azt is állította, hogy Kardos hadnagy pofon vágta a rendőrségen, ezért tett beismerő vallomást; mivel az ügyész is a rendőrségen hallgatta ki, neki is megismételte beismerő vallomását. Félt attól, ha nem így tesz, akkor bántani fogják. A rongyot a helyszíni szemlén nyomták a kezébe a nyomozók, és eközben nagyon tartott attól, hogy megverik, ha nem azt mondja, amit hallani akarnak. Arra is utalt, hogy nyolcvan napig volt előzetes letartóztatásban; bőven akadt ideje arra, hogy kitalálja a cselekmény elkövetésének módját.

A tanács végighallgathatta fejtegetését az állítólagos lakásproblémájáról, amelynek folytonos emlegetését pusztán csak azért találta ki, mert megunta Kardos hadnagy vissza-visszatérő kérdéseit azzal kapcsolatosan, hogy tulajdonképpen miért is tette az egészet.

A tárgyaláson nagyjából a nyomozásnak megfelelően tanúskodtak a bánya dolgozói és a kulcsszereplők is. Néhány újabb részlettel azért gazdagították a történetet; kiderült, hogy az üres olajoskannát valóban Erdélyi munkatársa vitte vissza a kompresszort kezelő fiatal lánynak, és azt is rögzítették, hogy még a tüzeset előtt – köszönhetően az addigi gyanús eseményeknek – tűzörtséget is szerveztek a dolgozók.

Érdekes adaléknak tekinthető, hogy Erdélyi védője a tárgyaláson egy kérdésével rávilágított arra, hogy a tűz a kompresszor eredeti helyétől tizenöt, húsz méterre tört ki. És a kompresszortisztításhoz használtak pamut és gyapot rongyokat is.

Az ügyész „komoly” börtönbüntetés kiszabását indítványozta. Erdélyi védője természetesen felhívta a figyelmet a vádlott kiskorú gyermekére, és a tulajdonképpen nem megfelelően tisztázott ügyre, valamint kiemelte, hogy az állítólagos „gyújtogató” az „ellenforradalom” alatt nem tanúsított ellenséges magatartást.

Erdélyit ezek után az elsőfokú népbírói tanács tizenöt év börtönbüntetésre ítélte, és tíz évre tiltották a közügyektől, továbbá fele vagyonának elkobzását rendelték el. A büntetése kiszabását a társadalmi tulajdonban lévő vagyontárgy szándékos felgyújtásának büntette miatt, és nem ellenforradalmi tevékenységért állapították meg. Ez is megerősítheti azoknak a véleményét, akik szerint ez nem 56-os ügynek, hanem egyszerű közbüntényes bűncselekménynek tekinthető.

A tanács ítéletének indoklása azonban követte a nyomozás során felállított teóriát és csaknem teljes mértékig magáévá tette azt. Eszerint Erdélyi bosszút akart állni azért, mert a szovjet katonai bíróság tíz év kényszermunkára ítélte. Ez már azért is erősen kétséges, mivel már 1953-ban amnesztiával szabadulva tért haza. Vajon miért várt volna négy évet bármilyen diverzáns tevékenység végrehajtásával? Miért vett volna részt bármilyen kommunistaellenes tevékenységben nyolc év kényszermunka után? Érdekes adalék, de talán megemlíthető, hogy egykori és a nyomozás során beidézt ismerőse, aki szintén megjárta a szovjet kényszermunkatáborok világát, még azt is elmondta a kihallgatóinak, hogy ki sem mozdult otthonról a forradalom alatt. Mivel egyszer már megégette magát, pontosan azt tette, amit Erdélyi Gyula is: csalá-

di körben várta a forradalom végét és még a gyanúját is igyekeztek elkerülni annak, hogy gyanúsítottá váljanak bármilyen mondvacsinált ok alapján.

Az indoklás lényegi része volt, hogy a gyűjtogatást ellenforradalmi cselekménynek nevezték. A népbírói tanács azt vélelmezte, hogy „a vádlott jól tudta, hogy az ellenforradalom évfordulóján két tűz és egy szalagvágás történt, a két tüzeset pánikot, bányászaink sorában rémületet keltett [...]. Vádlott cselekménye nem egyszerűen vagyon elleni büntett, elsősorban ellenforradalmi jellegű, nem véletlen, hogy a vádlott éppen a szocialista évforduló ünnepélyét zavarta meg ellenséges tevékenységével. Nem a vádlotton múltott, hogy a tűz emberéletben és terményben nagyobb kárt nem okozott.”

Gyakorlatilag tehát egy olyan embert ítélték el ellenforradalmárként, aki bizonyíthatóan nem vett részt az 1956-os forradalom eseményeiben. Nem volt semmilyen azt követő szervezkedésben sem tag, sem vezető. Az indítékul egy olyan cselekményt állítottak be, ami évekkorábban történt, és amiért már kényszermunkára ítélték. Gyakorlatilag senki sem látta, hogy elkövette volna a bűntényt, szemtanúk nem voltak. Az olajfoltos munkásnadrágján kívül, a valószínűleg kikényszerített beismerése volt az egyetlen adu a vád és a bíróság kezében.

Az ügyész belenyugodott az ítéletbe. Erdélyi és védője fellebbezést jelentettek be. Csakhogy a fellebbezéseket visszavonták, ezzel az elsőfok döntése 1958. június 18-án jogerősé vált. Erdélyi valószínűleg megértette, hogy a megtorlás során nem fogják figyelembe venni az ősi római jogi elvet, a *reformatio in peius* [azaz: ha egy magasabb fokú szerv hoz a terhelt számára hátrányosabb döntést, miközben tőle egy kedvezőbb döntés meghozatalát várják – *A szerk.*] tilalmát. Akár csak a védelem fellebbezése esetén is, a másodfok jogosult volt az elsőnél jóval szigorúbb ítéletet hozni. Ez azt jelentette, hogy aki a börtönbüntetését csökkenteni szeretne volna, könnyedén kaphatott akár kötelet is.

Erdélyi Gyula esetében is pontosan ez történt. A legfőbb ügyész 1959. február 9-én benyújtotta a törvényességi óvást. Az ügyet, a mosolygó halálnak is becézett Borbély János tanácsvezető bíró és tanácsa vizsgálta ki újra.

A Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa szerint hibázott a Pest megyei népbíróság, mert nem a legsúlyosabb ítéletet szabták ki Erdélyire. A halálos ítéletüket azzal magyarázták, hogy a pusztavamosi csillás a proletárdiktatúra rendszerének védelme érdekében nem kaphatott volna kegyelmet. Éppen ezért a kegyelmi kérvényét is elutasították. Borbély tanácsa ezt a döntést is egyhangúan hozta meg. A népbírók jobbra Erdélyi SS múltjával érveltek. Igaz, kegyesen elengedték a vagyoneklobzást, mivel az elítélt tetteire vonatkozó közbüntényes jogszabályok azt nem tették lehetővé.

Az ítélet végrehajtására 1959. március 25-én, délután 16:38-kor került sor, a Budapesti Országos Börtön – Kisfogház – udvarán. Az ügy egész kezelése azonban vitathatatlanul politikai volt. Pedig az állítólagos gyűjtogatásban senki sem sérült meg, jelentősebb kár sem keletkezett.

Mi más indokolhatta a legsúlyosabb büntetést, mint az 1956-os forradalomhoz hasonló cselekményektől való elrettentés, a példastatuálás?

Utóélet

Erdélyi Gyula özvegye megélte a rendszerváltozást. Tapasztalhatta, hogy sok 1956-os forradalmár ítéletét semmissé nyilvánították. A férjét 1959-ben elvesztő asszony remélte, hogy néhai urának, gyermeke apjának is igazságot szolgáltatnak. Ezért ő is jogorvoslatot kezdeményezett, azonban 1992-ben a Legfelsőbb Bíróság elutasította kérését. A döntéshozóknak abban igazuk volt, hogy jogi szempontból ez az ügy nem számított 1956-os ügynek. De tévedtek abban, hogy mindez pusztán köztörvényes eset lett volna. Az 1992-ben kiadott állásfoglalásuk alaposságára amúgy jellemző, hogy az egykori kivégzettet egy ízben Erdélyi Bélára keresztelték át határozatukban.

Erdélyi nem volt forradalmár, nem is harcolt. Tisztán jogi szempontból vizsgálva tehát az első ítéletet és a törvényességi óvás határozatát, egy közbüntényes bűncselekménnyel állunk szemben, és a Büntetőtörvénykönyv és a BHÖ [Büntetőjogi Hatályos Összeírás] megfelelő paragrafusai alapján szabták ki az ítéletet. Amennyiben ezt elfogadjuk, és nem vesszük figyelembe az ítéletek indoklását, továbbá nem törődünk a történeti háttérrel, akkor akár igazat adhatunk a Legfelsőbb Bíróságnak. Vannak olyan történészek, akik hasonlóan vélekednek. Szakmai véleményüket elsősorban az ítéletek tartalmi részére és a jogszabályokra alapozzák.

Az ügy még a korabeli büntetésvégrehajtást is megzavarta. Az elsőfokú ítélet jogerőre emelkedése után Erdélyi a váci börtönben raboskodott. Az őrzöinek sem volt egyértelmű, hogy köztörvényes vagy politikai rabnak minősül. A Pest megyei bíróságnál érdeklődtek az ügyben. 1959. március 9-én az alábbi választ kapták: „Erdélyi Gyula terheltet politikai jellegű elítéltnak kell tekinteni. Az ítéletben is írt adatokból kitűnik ugyanis a terhelt az elmúlt világháborúban SS alakulatnál teljesített szolgálatot, diverziós cselekményéért hosszú börtönbüntetésben részesült, a jelen bűncselekményét pedig az Októberi Szocialista Forradalom évfordulóján követte el.”

Az 1957-től 1959-ig húzódó eljárás tehát elsősorban mégis politikai kérdés volt, amelyben a megtorlás szorosan kapcsolatban állt az 1956-os forradalommal. Valószínű, amennyiben a tüzeset 1960, 1961, 1962 után történt volna, nem lehetett volna már ilyen ügyet kreálni belőle. Nem is beszélve arról, mi van, ha éppen egy olyan napon történt volna a gyújtogatás, amikor Erdélyi szabadságon van, és így nem kínálkozott volna egy szovjet kényszermunkatábor megjárta, volt SS-katona bűnbaknak.

De ne felejtjük el azt sem, hogy Pusztavámoson nem ez volt az egyetlen különös szabotázs-eset, és a többihez semmi kimutatható köze nem volt a vádlottnak. A *Fejér Megyei Hírlap* korabeli, részletes elemzése név szerint is megemlíttette azt a személyt, aki állítólag felelős volt a külszíni szalag átvágásáért. De a nyomozóhatóság nyilván ennyi különös ügy után eredményt akart produkálni, a bíróság pedig örökre el akarta rettenteni a bányászokat a hasonló cselekedetektől. Kérdés továbbá is az, miképpen is hajtott volna végre éppen ő egy kifejezetten veszélyes szabotázs, pláne azt követően, hogy jó néhány különös eset már korábban történt a tárnában? Mint

kiderült, Erdélyi a munkája folytán egyébként könnyedén juthatott volna egy adag dinamithoz is. Ugyan miért kellett volna holmi olajjal és rongyokkal szórakoznia? Figyelembe véve a tárgyaláson általa elmondottakat, erős kétség támad az emberben, hogy vajon minden úgy történt-e, ahogy azt a nyomozás során állította.

A peranyag alapos elemzése ebből a szempontból elég egyértelműnek tekinthető. Erdélyire elsősorban múltja miatt terelődött a gyanú. Nem vethető el az sem, hogy koncepciót építettek rá, miközben több ellentmondás is feszítette az eljárást. De a Pest megyei bíróság ítéletének indoklása szerint ellenforradalmár volt, aki ellenforradalmi cselekményt hajtott végre. A tűz alig egy évvel a forradalom után keletkezett, a korabeli bíróság ezért összefüggést látott az akkori események és a pusztavámosi gyűjtogatás között.

Elképzeltető, hogy Erdélyi – mint a múltja miatt ideálisnak mutakozó gyanúsított – pusztán csak rosszkor volt rossz helyen. Talán ez a legelképzeltetőbb forgatókönyv, hiszen az 1956-os forradalom és szabadságharc idején otthon tartózkodott, és még a lehetőségét is igyekezett kerülni annak, hogy meggyanúsíthassák bármivel. Éppen ezért az ügynek helye van az 1956 utáni megtorlás pereit között.

A megtorlás kutatása nem ragadhat le pusztán a jogszabályok értelmezésénél, hanem tartalmaznia kell az adott eljárás pontos történeti feltárását, a körülmények és a politikai indítékok tisztázását. Úgy érzem, Erdélyi Gyula perének és a valós történéseknek mélyebb ismeretével alakíthatunk ki csak objektív képet a korszakról.

Akármi is történt Pusztavámoson 1957. november 7-én, azt a nyomozás és a bírósági ítélet indoklása állította be ellenforradalmi ügynek. Nem véletlen, hogy a korabeli sajtó sem tartotta másnak az esetet. A pusztavámosi tüzesetről a *Fejér Megyei Hírlap* a következő összefoglalást közölte: „A rombolók, a szabotőrök ott vannak ma is a dolgozók között. Most meghúzzák magukat – ideig óráig – amíg elcsitulnak a hullámok, visszatér a bátorság, vagy jelentkezik a kéz, amely ezeket mozgatja. A rombolás nem kampánymunka, hanem az ellenforradalmárok legfőbb és egyetlen programja. [...] Ma nyugodtabban megy a termelés, mert egy ellenforradalmárt az éberség kiemelt a csatornából. De ne nyugodjanak meg egészen addig, amíg egyetlen patkány fúrja titokzatos utjait a mélyben. Míg ki nem irtották az utolsót is.”

Felhasznált források

MNL PML, XXV.2.b. 362/1958.

BARTHA Tibor, *Pusztavámi tanulság*, Fejér Megyei Hírlap, 1958. június 20, 5.

ZINNER Tibor (2001), *A kádári megtorlás rendszere*, Budapest, Hamvas Béla Kulturakutató Intézet

H. MOLNÁR KATALIN*: KÖNYVMŰVÉSZETI KINCSEK KAPOSVÁRON

Könyvritkaságok a Takáts Gyula Könyvtár gyűjteményében

Talán még a gyakran könyvtárba járó olvasó sem gondolná, hogy a könyvtár raktára szecessziós könyvművészeti ritkaságokat, képzőművészeti albumokat, almanachokat, helyismereti kiadványokat, irodalomtörténeti érdekességeket rejt. Az itt található több mint négyezer könyv többsége a 18., 19. és 20. században jelent meg. A belső raktárban található könyveket 1952 óta a könyvtár folyamatosan vásárolta antikváriumokból, aukciós katalógusokból, de hagyatéki adományokból is sok példány érkezett.

Ezeket a könyveket a kutatók külön kérésére hozzuk fel csak a raktárból, és csak helyben, az olvasóteremben tanulmányozhatók. Jelen írás ezekből és a somogyi gyűjteményben őrzött kiadványokból mutat be reprezentatív, értékes példányokat. Külön kiemeltem a somogyi származású művészek – Rippl-Rónai József, Kozma Lajos, Vaszary János, Zichy Mihály – által illusztrált köteteket.

Az összefoglalás nem tér ki a könyvtár legrégebbi (16. századi) anyagára és a későbbi latin és német nyelvű kötetekre. Ezeket a könyvritkaságokat – értékességük és érdekességük miatt – külön tanulmányban lesz érdemes bemutatni.

Magyar nyelvű irodalom a 17–18. században

A régi magyar nyelvű munkák közül Pázmány Péter (1570–1637), esztergomi érsek, bíboros egyik fő művét, az *Igassagra vezelő Kalavzt* – a kor hitvitázó irodalmának fontos szintézisét – 1623-ban Pozsonyban nyomták. A bőrkötéses, vaknyomással díszített könyv könyvművészeti érték, az 1613-ban nyomott, első kiadás utánnyomása. A fejezetek kezdőbetűit iniciálé, fejléc díszíti, több oldalt növényi motívum keretez.

Heltai Gáspár (1520–1574), protestáns lelkész, történetíró, bibliafordító, nyomdász az európai színvonalú magyar széppróza egyik megeremtője. *Magyar krónikája* méltán becses példánya könyvtárunknak, amely a Kolozsvárott 1575-ben nyomtatott, első kiadású *Chronica az magyaroknak dolgairól* című kötet változatlan utánnyomása volt 1789-ben. Ez a könyv a mohácsi vészig meséli el a magyarok történetét. Ahogy *A magyar irodalom története 1600-ig* (1. köt., főszerk. SÖTÉR István, szerk. KLANICZAY Tibor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964.) című összefoglaló mű megállapította: „Forrása az 1568-ban kiadott Zsámboki-féle teljes Bonfini-kiadás volt. De amint már Heltai eddigi művei is sejtetik, ez a történeti összefoglalása sem fordítás, csak az eseményanyagot vette Bonfinitól, meg az emezt kiegészítő Brodaries és Zsámboki írásából.” A Nagy-Győrben készült kötet Somogy vármegyéről ezt írja: „Somogy várostól neveztetik, hol egy jeles egyház vagyion. Ebben az vármegyében jeles mezővárasak és jeles faluk vadnak, mind a Balaton állóvíz mellett.” (FÜLÖP

* A szerző a kaposvári Takáts Gyula Könyvtár művészeti tájékoztató könyvtárosa

Géza, *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban 1772–1848*, Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 2010, 151.)

Sok könyv az elődeink gyűjteményéből került be az állományunkba, ez a kivételes értékű példány a benne rejlő pecsét szerint a Kaposváron az 1828-ban létesült Megyei Olvasótársaság könyvanyagából származik.

Dugonics András (1740–1818), piarista szerzetes, tanító rendi áldozópap és tanár *A' gyapjas vitézek* című, metszetekkel illusztrált regénye (Pest, Pozsony, 1794) a kaposvári Dunántúli Bank és Takarékpénztár könyvtárának állományából került át a megyei könyvtárba. (A 2. világháború után a mai CIB bank épületében működött kölcsönkönyvtár, melynek alapját Biczó Ferenc jeles irodalomtanár 3800 kötetből álló gyűjteménye alapozta meg. Biczó kezdeményezésére jött létre a könyvtáron belül a Somogyra vonatkozó helytörténeti gyűjtemény.) A bejegyzés szerint 1944-ben tanárának, Biczó Ferencnek adományozta a kötetet egyik tanítványa.

Gvadányi József (1725–1801), író-költő egykor népszerű szerző volt, akit a 21. században már csak egy szűk olvasói kör ismer. *Egy falusi nótáriusnak budai utazása, melyet önnön maga abban esett visszontagságaival egygyütt az el aludt vérű magyar szívek' fel serkentésére, és mulatságára e' versekben foglaltt* címmel, 1790-ben kiadott, hihetetlen sikeres népies költeményének legelső kiadását őrzi könyvtárunk. A kötet a pozsonyi Wéber Simon Péter nyomdájában készült, amely egyik fő kiadója volt Gvadányi műveinek.

A legrégebbi helytörténeti vonatkozású mű a könyvtárban a csurgói neves agrárszakíró, Nagyváthy János (1755–1819) könyve, *A' szorgalmatos mezei-gazda. A Magyar-országban gyakoroltatni szokott gazdaságnak rendjén keresztül* (Pest, 1791, 6 ezüstforint). A *Pallas Lexikon* szócikke szerint „A szerző a munkát Széchenyi Ferencnek ajánlotta, ki a kiadási költségek egy részét fedezte, különben pedig 248 előfizetője is akadt. Ez nemzeti gazdasági irodalmunk első rendszeres, a gazdaság minden ágát felölelő munkája, mely korszakalkotónak mondható, nagy elterjedtségnek örvendett, szerzőjének nagy hírt szerzett, s oka lett, hogy Festetics György gróf jószágkormányzójának hívta meg; megjelenése után nemsokára több vármegye táblabírónak választotta meg [...]” (*Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája, Magyar-Nemes*, 12. köt., Budapest, Pallas, 1896, 969.)

Szintén Széchenyi Ferenchez kötődik Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) *A' haza' templomának örömnappja* című ódája, amely: „Szereztetett Nagy Mélt. Gr. Széchenyi Ferentz' Ő Exc. jának a' N. Somogy Vármegye' Főispányi székébe Jul. 4-dik napj. 1798. lett béiktatására; kinyomtatódott Pétsett. 1798. 8.” A vármegyei nagygyűlésen jelen lévő költő a gróf feleségét, Festetics Juliannát külön versben ünnepelte. (Vö. https://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_verse_0623_k)

Ányos Pál (1756–1784), pálos szerzetes, tanár, szentimentális költőnk. Az „érzékenység poétája” maga állította össze verseinek gyűjteményét Ányos Pál munkái címmel (kiad., előszó BATSÁNYI János, Bécs, Alberti Nyomda, 1798 /Magyar Minerva/, melyet Bacsányi még többekkel bővítve kiadta, a szerző életrajzával és arcképpel) adott ki a szerző halála után, Bécsben.

Könyvkiadók reprezentatív kiadású könyvei, könyvsorozatai a 19–20. században

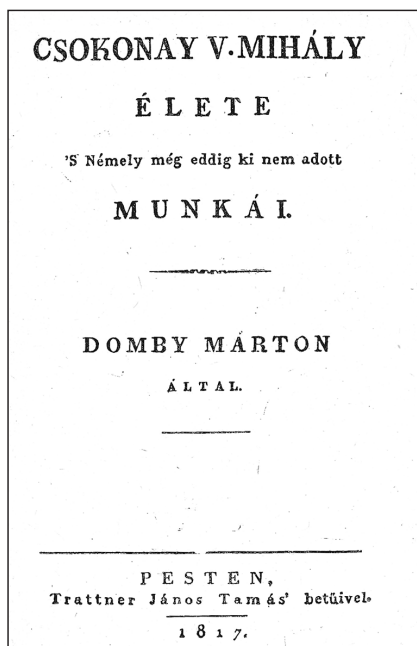
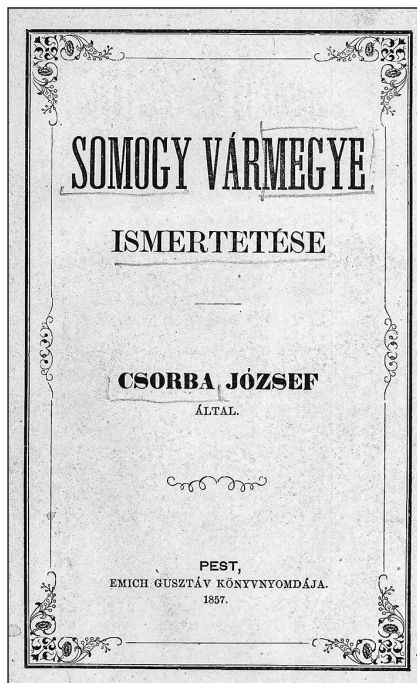
Az 1850-es években *Magyar Remekírók* címmel a legendás Heckenast Gusztáv kezdte el kiadni a magyar szépirok és költők műveit, tizenkét kötetben. Ez volt az első magyar gyűjteményes sorozat. (*Heckenast Gusztáv – a modern magyar nyelvű könyvkiadás egyik úttörője, Papíripar, 2011/3, 26.*) Az aranyozott díszítésű kötetek közül könyvtárunkban az 1863-ban, a sorozat 9–10. köteteként megjelent Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* műve található meg.

Emich Gusztáv, Landerer Lajos, Ráth Mór és a Trattner-nyomda kiadásában több mint háromszáz történelmi munkát őrzünk a 19. században kiadott művek közül. Helytörténeti kutatáshoz a mai napig gyakran használják az olvasók az Emich által 1857-ben kiadott Csorba József *Somogy vármegye ismertetése* című könyvet, amely a könyvtár honlapján elektronikusan is elérhető.

Irodalomtörténeti érték a *Csokonay V. Mihály élete, s némely még eddig ki nem adott munkái* című, legelső Csokonai-életrajz. A költő barátja, Dombó Márton (1778–1864) írta, aki a debreceni kollégiumban kötött barátságot a poétával.

A vallástörténeti tudományos kutatás számára fontos kiadvány *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* című, 12+2 kötetes munka, amely hazánk legrégebbi szerzetesrendjének múltját dolgozta fel. A magyar kereszténység, királyság és a bencés rend fönnállásának kilencszázadik évfordulójára készült, félbőr kötésű könyvet a pannonhalmi Szent Benedek-rend adta ki 1902 és 1916 között.

Az Athenaeum Kiadó 1907-ben jelentette meg *Petőfi Sándor összes költeményei. Hazai művészek új rajzaival és a költő arczképével a Petőfi-ház megalapítása alkalmából* című munkát, mely a nagysikerű 1900-as kiadás újrakiadása. A nagyalakú, kétkötetes emlékkiadás kötéstábláján aranyozott betűkkel a cím és Huszár Adolf emléklapettje látható a költő egész alakos szobrának kicsinyített másával. Az il-

lusztrációk szerzői közt van Vaszary János is, aki már – mint ahogy Gellér Katalin fogalmazott a Németh Lajos szerkesztette *Magyar Művészet 1890–1919* első kötetében – „szakított a Petőfi-illusztrációk Lotz Károly óta szinte kötelező népies táj- és életkép-ábrázolásának sablonjaival”. (*Magyar művészet, 1890–1919*, 1. köt., szerk. NÉMETH Lajos, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 445.) Rajzai az akkori új stílus, a szecesszió előfutáraként jelennek meg a kötetben, bár ezt a korabeli sajtó egy része egyáltalán nem értékelte. A *Magyar Szalon* című folyóirat például azt írta: „stílusa ellentmond Petőfi szellemének, német modor, amolyan Jugendstil, a részletrajz helyett hegyes kontúrok uralkodnak, a mi nem illik a nagy realista költőhöz”. (LÁZÁR Béla, *A tavasz tárlat, Magyar Szalon*, 31. kötet, 1898–1899/1–2, 349.) *A tavaszhoz* című vers eredeti pasztelljét a Magyar Nemzeti Galéria, *A hazáról* című vershez készült rajzot a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi.

A szecesszió az iparművészetben, az építészetben, a képzőművészetben és a könyvművészetben is páratlan műveket hozott létre. Először mint díszítőrajz terjedt el, majd a mindennapi használati tárgyakon is megjelentek a hajlékony vonalak, a dekoratív virágok és füzérek. A historizmus nehéz, kemény táblás könyvei helyett – a szépség és a hasznosság jegyében – a könnyen kézbe vehető, de minőségi kiállítási könyvek divatja érkezett el.

A kor legnagyobb kiadói – Tevan, Singer és Wolfner, Révai, Lampel, Nyugat, Athenaeum –, más és más mértékben ugyan, de az igényes megjelenésű könyvek egész sorozatát jelentették meg a 20. század elején. Ezekből több kiadványsorozat is megtalálható a megyei könyvtárban. Belőlük 2013 óta a szecessziós világnapon minden évben külön tárlókban mutatjuk be a szecessziós könyvművészeti érdekességeket. Látványos szecessziós könyvművészeti album például *Kiss József* költeményeinek (Kiss József egyébként a Berzsenyi Irodalmi Társaság tiszteletbeli tagja volt) 1897-es kiadása, amely a Révai Kiadó gondozásában jelent meg a Gottermayer Műintézet dombornyomott, aranyozott bőrkötésében. Az illusztrációkat a korszak legkiválóbb képzőművészei – Ferenczy Károly, Grünwald Béla, Hollósy Simon –, azaz a nagybányai iskola művészei készítették.

A századelőn a Franklin Társulat – ötvenöt könyvvel – újból újtárra indította a *Magyar Remekírók* sorozatot (1902–1907). Könyvtárunk az 1903 és az 1906 között megjelent művek közül Csokonai Vitéz Mihály, Bajza József, Arany László, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Garay János műveit őrzi. Az 1970-es években a Szépirodalmi Kiadó adta ki újból a sorozatot.

A *Remekírók képes könyvtára* a Lampel Kiadó révén látott napvilágot 1901 és 1908 között, negyvenkilenc kötetben. Az exkluzív, aranyozott betűkkel szedett, kék és lila íriszekkel borított, sötét vászonkötésű fedőtáblán a szerzők arcképe is megjelenik. E látványos, szecessziós könyvsorozatban Berzsenyi Dániel, Homérosz, Kossuth Lajos, Leopárdi, Tóth Endre, Shakespeare, Pázmány Péter művei olvashatók könyvtárunkban.

A békéscsabai Tevan nyomda és Kiadó 1912-től jelentette meg a Tevan könyvtár-sorozatban a hazai és a külföldi írók műveit igényes kiadásban. D. Szemző Pi-

roska szerint „Nagy példányszámban jót, olcsón és mégis szépen! – ez volt Tevan Andor életének és munkásságának elindulásától kezdve jelszava.” (D. SZEMZŐ Piroska, *Tevan Andor és a magyar könyvművészet* In *Magyar Könyvszemle*, 1956/1–4. sz., 68.) A népszerűvé vált, papírkötésű, kis, sárga kötetek közül Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Anatole France, Barta Lajos, Kázmér Ernő művei találhatók meg könyvtárunkban.

A kiadó másik híres könyvsorozata a Tevan amatőr. Egyik szép példánya Az *Aranykézutcai szép napok* című Krúdy-novelláskötet 1916-ból, Major Henrik könyvborítójával. Belső oldalain az illusztrátor apró fametszetei láthatók. Krúdy lelkenedezve írt levelet a kiadónak, amikor meglátta a könyvet. „Kedves Tevan Úr! Hálás köszönet! El vagyok bűvölve! Ezt a szépséget soha nem reméltem! Ezt a remeket, amely az Ön bűvészkamrájából előkerült a napvilágra! Ön varázsló, lelkem! Szeretném megcsókolni a munkásai kezét! Aki látja a könyvet, torkán akad a szó a meglepetéstől. Öleli barátja, Krúdy Gyula.” (D. SZEMZŐ Piroska, *Tevan Andor és a magyar könyvművészet* In *Magyar Könyvszemle*, 1956/1–4. sz., 71.)

Falus Elek (1884–1950) a *Nyugat* folyóirat arculatformálása mellett a kiadó könyveinek tervezésében is nagy szerepet játszott. Angliai és németországi könyvművészeti tapasztalatok birtokában vette át Ignotus kérésére a *Nyugat*-könyvek sorozatának nyomdai gondozását (*Magyar művészet*, 1890–1919, i. m., 506.). Magyaros virágornamentikával és geometrikus elemekkel megrajzolt fedél- és címlaptervei, jól olvasható, tiszta tipográfiával készült betűi jellegzetes könyvművészeti stílust képviselnek. Falus nem készített illusztrációkat, mint könyvtervező állt a kiadó szolgálatában. Egyetlen kivétel volt. A Singer és Wolfner Kiadó 1908-ban Kiss József *Levelek hullása* című verseskötetét Falus rajzaival bocsátotta útjára. A bekötési tábla Courtens festménye után készült. A szecessziós könyvművészet reprezentáns kötetének finom árnyalatú rajzai, záródíszai, fejlécei a költemények hangulatával egységben állnak.

Ady Szeretném, ha szeretnének (2. kiadás) és a *Vér és arany* című verseskötetét egybekötve jelentette meg a Nyugat Kiadó 1910-ben. A fedélborító burjánzó kék, sárga virágos színekombinációja egyedi karakterűvé teszi a kötetet.

Másik dekoratív darabja a sorozatnak Szomory Dezső *Nagyasszony* című regényes színműve, amelynek számozott, díszített kiadásából mindössze száz példány készült. A Mária Terézia korát idéző drámakötetet I. Ferenc Józsefnek ajánlotta a szerző.

Az 1911-ben indult *Nyugat-könyvtár* félvásznon, könnyen kézbe vehető, kisalakú kötetei a magyar és a világirodalom népszerű műveit sorakoztatták fel Falus népművészeti ihletésű motívumaival. Csokonai Vitéz Mihály *A' özvegy Karnyóné s két szeleburdiak. Vigjáték 3 felvonásban. Vitéz Mihály ébresztése. Ady Endre verse* címmel együtt jelent meg a sorozat 15. köteteként.

A kiadó 1911-ben Falus címlaptervével és Elek Artúr válogatásában a kor neves költőinek (Ady, Babits, Balázs Béla, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Kozma Andor, Lesznai Anna, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Telekes Béla, Tóth Árpád,

Füst Milán, Heltai Jenő, Gárdonyi Géza, Ignotus, Emőd Tamás, Szép Ernő, Bodor Aladár, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Gellért Oszkár, Oláh Gábor, Pásztor Árpád, Somlyó Zoltán, Szabolcska Mihály, Szilágyi Géza, Peterdi István, Erdős Renée, Szász Zoltán, Laczkó Géza, Balla Ignác, Farkas Imre, Dutka Ákos, Bárd Miklós, Színi Gyula, Makai Emil, Reichard Piroska, Mohácsi Jenő, Martos Ferenc, Szentessy Gyula, Kemény Simon, Miklós Jutka, Inczédi László, Nagy Zoltán, Jászay-Horváth Elemér, Gáspár Kornél, Veszelei Károly, Barcsai (Fehér) Géza, Bródy Miksa és a kaposvári Szalay Fruzina) verseivel jelentette meg az *Újabb magyar költők Lyrai anthologia* (1890–1910) című kötetét.

A nagyobb kiadók mellett számos kisebb kiadónál is megjelentek szép kiadású, igényes könyvek a 20. század elején, de kiállítások is népszerűsítették a könyvkiadást. A Magyar Bibliofil Társaság 1929-ben adta ki Hoffmann Edith *Régi magyar bibliofilek* című történeti összefoglaló munkáját, mely a középkor- és korai újkor kutatói számára alapműnek számít. A tartalmi és formai szempontból egyaránt bibliofilekhez méltó kiadvány az 1600-as évekig mutatja be a régi magyar könyveket.

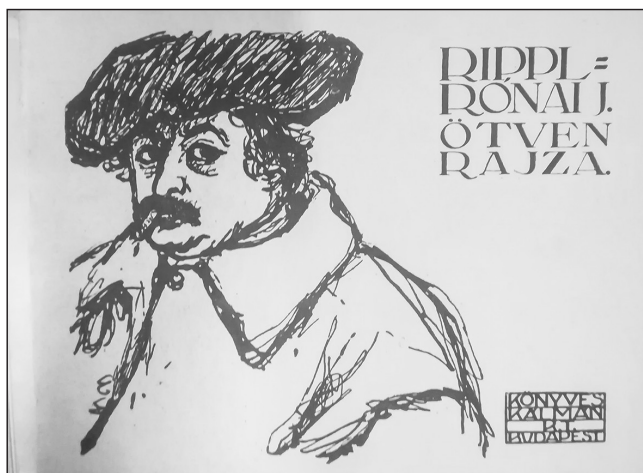
A Magyar Könyvbarátok Szövetsége könyvritkasága az 1930-ban megjelent *Magyar legendárium*, melyet a Singer és Wolfner adott ki. Tormay Cecile ősi latin-szövegeket fordított le magyarra, amelyekben a magyar történelem nagy alakjainak: Szent Gellértnek, Szent Istvánnak, Szent Imrének legendája olvasható. A kötetet Molnár C. Pál fametszetes képei díszítik.

Grafikai sorozatok

A 20. század első évtizedében kísérőszöveg nélküli, önálló grafikai albumok kerültek kereskedői forgalomba. Ennek szép példája Sassy Attila (Aiglou) (1880–1967) *Ópium-álmok* című rajzsorozata. A századforduló újdonságkeresése, életérzése, gondolatvilága szólal meg a képeken, melyek az angol Aubrey Beardsley vonalművészetének lendületes vonalú, fekete-fehér nőalakjait idézik fel. A szimbolikus képeken az ópiummámor vízióit láthatjuk. Barátja, Csáth Géza azt írta róla: „Aiglont (Sassy Attilát) kész művésznek és kivételes tehetségnek tartom, mert ezt a megfoghatatlan valamit, ami őt magát megkülönbözteti másoktól, ki tudja fejezni a választott kis eszközeivel, ki tudja fejezni határozottsággal, biztonsággal, szuverénül, öntudatos őszinteséggel.” Eredetileg a Világosság Nyomda adta ki a nyolc lapból álló sorozatot 1909-ben. Könyvtárunkban az 1918-ban Pápai Ernő kiadásában megjelent rajzsorozatban gyönyörködhetünk.

Városunk szülötte, Rippl-Rónai József kiadatlan tollrajzait rendezte albumba 1913-ban, és adta közre a Könyves Kálmán Kiadótársaság *Rippl-Rónai ötven rajza* címmel. *Fünfundzwanzig Handzeichnungen* címmel is napvilágot láttak a cinkográfiaiak még ugyanabban az évben. Albumunk dedikált, számozott példány. A sorozat magán hordozza a kor divatos francia és japán fametszetes rajzok hagyományait. Ezek a tusvonallal készült alkotások – a festményekhez hasonlóan – önmagukban voltak

fontosak. Nem vázlatokat jelentettek, hanem önálló műveket. Ez új és úttörő vállalkozás volt a magyar képzőművészeti publikációk sorában. A *Nyugat* folyóiratban Lengyel Géza ezt írta róla: „Rippl-Rónai elbeszélő, mesélő, kinek csak körül kell tekinteni, és anyaga kész, tusbba mártott ecsete alól végtelen termékenységgel, közvetlenül, hömpölyögve folyik a tömérdék mondanivaló. Albuma rajzmeséi a női aktról szólnak, mozdulatokról, tömegekről, egymás mel-

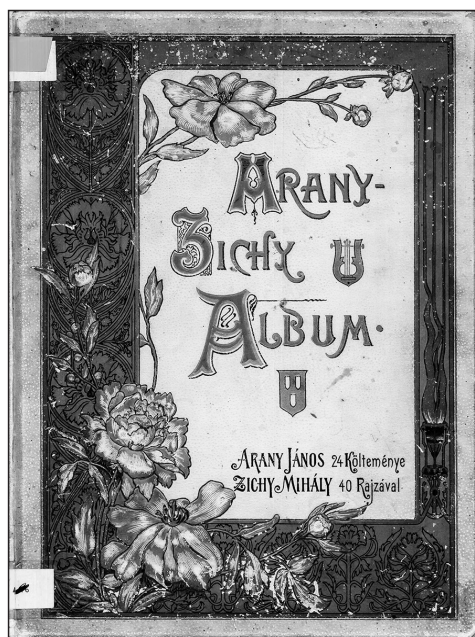

lé helyezett figurákról s ezek ritmusáról, furcsa rövidülésekről és pózokról. Előadasmódjuk – mint mondtuk – szabad és közvetlen.” (LENGYEL Géza, *Rippl-Rónai ötven rajza*, *Nyugat*, 1913/23. sz., 800.) A korabeli helyi sajtó hírt adott arról, hogy a kaposvári közönség nemcsak ezt a különleges kötetet vásárolhatta meg a helyi könyvesboltban 1913 karácsonyán, hanem a művész rajzait, képeit is megtekinthette a Turul Szállóban. (*Rippl-Rónai József legújabb képei*, *Somogyi Hírlap*, 1913, november 30., 276. sz., 3.)

A *Magyar Iparművészet* című folyóirat 1897-ben indult. Borítói, illusztrációi, fejlécei, magyaros záródíszei, dekoratív motívumai a szecesszió jegyében fogantak. Az 1909. év 8. számának melléklete egy szép grafikai munkát mutatott be, Kós Károly *Atila királról ének* című, balladás krónikáját. Az építész, író, grafikus szerző archaizáló betűkkel, saját kézírással készítette el az oldalakat, a kísérőrajzokkal egységet teremtve. Sztánai otthonában nyomdát alapított William Morris példája nyomán, ahol 1923-ban önálló kiadványban, saját kézi szedéssel, nyomással, fűzéssel, kötéssel, linómetszetekkel újból kiadta rajzsorozatát. Könyvtárunkban a *Magyar Iparművészet* folyóiratban és az 1989-ben kiadott, hasonló kötetben olvasható el a ballada.

Zichy Mihály és Rippl-Rónai József könyvillusztrációi és az Emlékezések című kötet

A képzőművészet remekei közé tartoznak a zalai születésű Zichy Mihály (1827–1906) munkái, aki a késő romantikus rajzművészet mestere volt. Zichy Géza *A leányvári boszorkány* című költői beszélyét tizenhárom fekete-fehér, egész oldalas illusztrációval látta el. A selmecbányai Röss Borbála legendáját feldolgozó, nagyalakú, aranyozott, egészvászonba kötött könyv 1881-ben jelent meg az Athenaeum

Kiadó gondozásában. Ugyanezen kiadó bocsátotta újtára 1902-ben a *Zichy Mihály élete, művészete és alkotásai* című albumot negyven műmelléklettel és tizennyolc szövegközi képpel.

Zichy a magyar irodalom remekműveinek illusztrátoraként beírta nevét a rajzművészetbe. Az *ember tragédiájához* készült látványos víziói számtalan kiadást értek meg, könyvtárunkban a Magyar Helikon Kiadónál 1958-ban és 1962-ben megjelent kötetekben csodálhatjuk meg rajzait. Az *Arany-Zichy Albumot* (*Arany-Zichy-album. Arany János 24 költeménye Zichy Mihály 40 rajzával*) a *Pesti Napló* ajándékát 1898-ban kapták meg az újság olvasói. Arany János huszonnégy költeményéhez negyven rajzot készített Zichy. A bibliofil kötet különlegessége abban is áll, hogy Gottermayer Nándor (1852–1924) kötetében készült a színezett, dombornyomott, aranyozott virágokkal és betűkkel díszített könyv.

A könyvkötő iparos neve márkanévet jelentett a századforduló idején. Gottermayer Nándor 1879-ben alapította Könyvkötő Műintézetét a pesti Királyi Pál utcában. Nevéhez fűződik a *Magyarország vármegyéi és városai* című Borovszky-sorozat [*Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monografiája: a magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája*, szerk. SZIKLAY János és BOROVSZKY Samu, Budapest, 1896–1914], a tizennyolc kötetes *Pallas nagy lexikona*, a *Bánk bán* című dráma díszkiadása és számos életműsorozat kötése. A nagy kiadóknak (Révai, Singer és Wolfner) dolgozott, amivel biztosította, hogy olcsó, de esztétikus kiadványok tömege jusson el az olvasók széles táborához.

A századelő két nagy művésze: Ady Endre és Rippl-Rónai József, mielőtt személyesen találkoztak volna, már egy kötetben együtt szerepeltek. 1906-ban Kaposváron jelent meg *Hárman* címmel a Somogyvármegye Nyomda kiadásában egy antológia. A könyv szerzői Ady nagyváradi barátai voltak: H. Szederkényi Anikó, Haraszthy Lajos újságírók és Göndör Ferenc, a *Somogyvármegye* című újság akkori szerkesztője. (GÖNDÖR Ferenc, *A háború nyomában* című könyvének címlapját is Rippl-Rónai József tervezte, 1915.) „Haraszthy és Göndör a másfél évtizedes franciaországi »tanulmányútról« hazatért Rippl-Rónaihoz fordult, amikor régóta tervezett közös kötetüket végre kiadhatták.” (Tasi József, *Ady és Rippl-Rónai*, In *Tegnapok és holnapok árján. Tanulmányok Adyról*, szerk. LÁNG József, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1977, 332.) A könyv előszavát Ady Endre írta, borítólapját Rippl-Rónai József tervezte.

A borítófedélen látható, karcsú, stilizált nőalak visszatérő témája volt a festőnek. Először 1895-ben Siegfried Bing, az Art Nouveau Galéria tulajdonosa kérte fel az akkor Párizsban élő Rippl-Rónai Józsefet és skót barátját, Knowlest egy nőknek szóló, a szecesszió jegyében fogant kis kötet megalkotására. A festő négy kőrajzához a belga szimbolista költő, Georges Rodenbach írt költői szövegeket. A litografált rajzok a „nő a kertben” téma változatait ábrázolták, melyek a *Les Vierges (Szüzek)* című albumban jelentek meg 1895 karácsonyán. A kötet második sétáló hölgye szerepel a *Hárman* című kötet tusrajzzal készült ezüstszürke borítóján. A kötet kis példányszámban jelent meg 1906-ban, könyvtárunkon kívül az Országos Széchényi Könyvtárban és a Petőfi Irodalmi Múzeumban található meg.

Rippl-Rónait aránylag ritkán kérték fel itthon könyvillusztrációk készítésére, annak ellenére, hogy Franciaországban megjelent *Les Vierges kötete* az induló art nouveau stílusának volt már a letéteményese. Így nyilatkozott róla 1905 karácsonyán Lázár Bélának: „ez a könyv az első igazi modern könyv, ahol a szöveg, a betű, a rajz mind egy nagy harmónia”. (TASI József, *Egy Rippl-Rónai József által készített könyvborító története*, *Magyar Könyvszemle* 1975/3–4. sz., 326)

Rippl és Ady 1909-ben, a *Nyugat* felolvasóestjén találkozott egymással személyesen a kaposvári Korona Szállóban. A találkozásából művészarbárság lett. Rippl-Rónai később több rajzot is készített Adyról. Az Amicus Kiadó 1924-ben jelentette meg az *Ady-almanachot* Juhász Gyulának, Rippl-Rónai Józsefnek, Földessy Gyulának, Dutka Ákosnak és Ady Lajosnak a költőről szóló írásaival, három Ady-portréval. Ebben a kötetben az *Ady szemei* című írásában Rippl-Rónai így vallott a költőről: „Ady Endre festői szempontból nézve is nagyon érdekes jelenség volt. Szemei nemcsak azért voltak szépek, mert feketék, mint a bogár, de azért főleg, mert álmos nézése mély és szerelmes, oly sokat mondó, hogy merem állítani, ha csak a szemeit rajzoljuk is meg, már egy igen hasonló Adyt kapunk. Én, mikor festettem, legtöbbit a szemét néztem –, erre fektettem a fő súlyt. Évekig beszélgettem ezekkel a nagyérzésű, okos szemekkel. Mindent kiolvastam belőlük, a költőn kívül a legjobb embert, a gögös mokány legényt, a széthulló magyarság tragikus szimbólumát, akinek különös egyénisége fenségességet árult el, mást, nagyot, nagyobb embert, mint bárki korunkban.”

Rippl-Rónai *Emlékezések* című önéletrajzi kötete 1911-ben jelent meg a *Nyugat* kiadásában, két változatban. Az egyik borítóját Falus Elek tervezte, a másik példány első és hátsó borítójához egy korábban készült tollrajzot használt fel. A Rippl-Rónai összes művét bemutató kötet szerint 1906–1907-ben készült az emlékezések táblája, ez a kék háttérű, egymásba fonódó, fehér virágokkal teli, dekoratív akvarell, amelyet a Nemzeti Galéria őriz. (*Rippl-Rónai gyűjteményes kiállítása, Magyar Nemzeti Galéria, 1998. március 12.– szeptember 6.*, szerk. BERNÁTH Mária, NAGY Ildikó, Budapest, MNG, 1998, 441). A kötetben új oldaláról mutatkozik meg a festő: életének Párizsban töltött időszakától kezdődően nyújt át dokumentumokat. Ír benyomásairól, művészeti kérdésekről. E leírások nyomán bontakozik ki a századfordulós Párizs irodalmi, színházi, művészeti élete, megismerjük belőle az akkori nagy festőket

(Toulouse-Lautrec, Gauguin, Bonnard, Vuillard). A kötetet tíz litográfiai illusztráció, tizenegy tábla fényképes reprodukció és két Maillol-level fakszimiléje teszi még érdekesebbé. A könyv egyedi belső tartalma és esztétikus megjelenése a szecessziós könyvművészet különleges darabjává avatja a kötetet.

Kozma Lajos, a könyvművész (1908–1927)

A Kner Izidor által alapított gyomai nyomda tevékenysége nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a 20. század elején a tipográfiai tervezést és illusztrációkat tekintve Magyarországon remekművek születtek. A nyomdász-könyvkiadó saját írásai közül könyvtárunkban megtalálható a *Kner Izidor aforizmái* című, 1917-es és *Kner Izidor agyafúrt alakjai* című, 1927-ben megjelent könyve. Az édesapa mesterségét Imre fia is folytatta. 1906-ban, tizenhat éves korában megjelentette Thury Zoltán összes művét hat kötetben, melyet a legjelentősebb önálló alkotásának tartott. Könyvtárunk az 1908-ban újból kiadott köteteket vásárolta meg.

Kner Izidor „1915-ben bízta a kiadás vezetését Imre fiára”. (HAIMAN György, *A Kner család és a magyar könyvművészet*, Budapest, Corvina, 1979, 25.) Az 1910-es években a nyomda kiadásában több Balázs Béla-kötet látott napvilágot: *A Lélek a háborúban*. *Napló* Divéky József rajzaival (1916), a *Tristán hajóján* című verseskötet (1916), a *Játékok* című, tánc- és bábjátékokat tartalmazó könyv Berény Róbert és Bánffy Miklós illusztrációival (1917). Haiman György nyomdatörténész szerint ezek a könyvek „valóban valami új, a magyar könyvtervezésben eddig nem látott jelenséget tükröznek [...], itt lehetünk tanúi a korszerű magyar könyv megszületésének”. (HAIMAN György, *A Kner család és a magyar könyvművészet*, Budapest, Corvina, 1979, 25.)

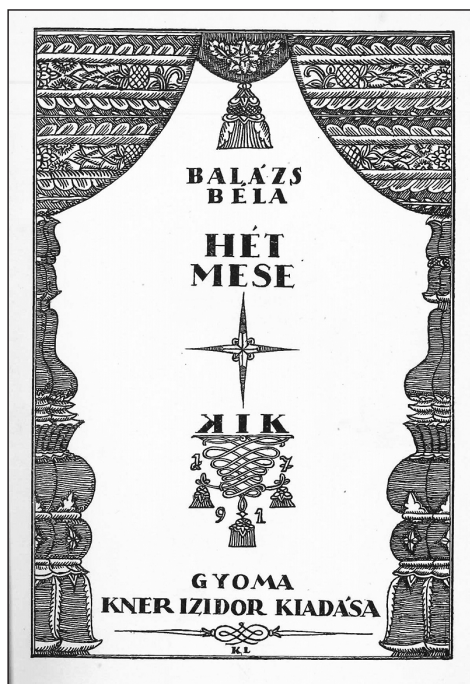
A nyomda felfutásához a somogyi származású Kozma Lajos grafikai munkái döntő mértékben járultak hozzá. A Kiskorpádról származó építész pályafutását Lajta Béla építészirodájában kezdte 1910-ben. Az ő feladata volt a Lajta-tervek ornamentális díszjeinek elkészítése. Pályája kezdetén könyvillusztrációkat készített. (Az *Utolsó ábrándok* című sorozat és a kötetben meg nem jelent *A nagy szonáta* című 1908-ból.) 1909-ben Révész Béla *Találkozás Hamupipőkével* című novelláihoz rajzolt illusztrációkat. Ez a kötet a szecessziós könyvművészet egyik kiemelkedő dokumentuma. A könyv a Singer és Wolfner kiadásában jelent meg félpergamén kötésben, romana antiqua betűkkel. Külön kötet tartalmazza a szövegeket – amelyekben szegény sorsú emberek történetén keresztül a nagyvárosi nyomor képei jelennek meg –, és külön kötetben láthatjuk a Kozma által készített, finom vonalú rajzokat, melyek szinte önálló alkotások.

Kozma fő tevékenységének 1911 és 1913 között a bútortervezés és a könyvművészet számított. A tehetséges grafikus a szecesszió Gesamtkunstwerk törekvéseinek jegyében sokféle műfajban kipróbálta magát: ex libriseket készített, könyvdíszeket rajzolt, könyveket illusztrált. 1918 nyarán találkozott Kner Imrével, aki akkor már a

kiadó vezetője volt, és kiadványainak tartalmi, formai megújításán fáradozott. Ez a találkozás az iparművészet szempontjából döntő jelentőségűnek bizonyult. Beszélgetéseik során arra a közös felismerésre jutottak, „hogy a modern, géppel készített tömegkönyvnek is meg lehet találni igazi művészi megoldási módját, s összekapcsolni azt a könyv legszebb korainak nemes tradíciójával” (HAIMAN György, *A Kner család és a magyar könyvművészet*, Budapest, Corvina, 1979, 25.). Ezt az időszakot a barokk kor nyomdászati hagyományában találták meg. Éveken keresztül tanulmányozták együtt a régi korok könyveit, s mentették át saját korukba értékeit.

Kozma szecessziós könyvgrafikáit az úgynevezett Kozma-barokk stílusban tervezte, népies elemek felhasználásával. A Kner-nyomda által megjelentetett kiadványok (1918–1927) fejléceit, záródíszzeit, iniciáléit jellegzetes, egyedi stílusú rajzai díszítették. A könyv minden részletének (védőborító, kötés, papír, illusztráció, exlibris, fejléc, tipográfia) esztétikai megjelenése egységben állt a szöveggel. Balázs Béla *Hét meséje* 1918-ban látott napvilágot Kozma könyvdíszzeivel, ez volt az első közös kötet a nyomdával. További kiadványaik is egységes megjelenést mutattak a rajzai nyomán. Haiman szerint „Tipográfiájuk dísztelen, világosságra és jól olvashatóságra törekszik, papírborítékjuk ízléses anyagból készült, Kozma címlapjai szolidan díszített keretekbe helyezett tipográfiai szellemű szövegfeliratokat s egy-egy emblémaszerű dekoratív elemet tartalmaznak.” (HAIMAN György, *A Kner család és a magyar könyvművészet*, Budapest, Corvina, 1979, 23.) Balázs Béla *Misztériumok*, *Doktor Szélpál Margit*, *A vándor énekel*, valamint a *Kalandok és figurák* című kötetei 1918-ban, *A fekete korsó* című kötete 1919-ben jelent meg, amelyeket a belső raktárban őrzünk.

Különösen termékeny volt az 1921-es és az 1922-es esztendő. Elkészült a *Kner-klasszikusok* tizenkét kötete, amelynek ötlete Kner Imrétől származott. A sorozat a magyar irodalom legszebb költeményeit mutatja be Balassitól Tompáig úgy, hogy a kis kötetek formai megjelenése azt a kort tükrözi, amikor a mű megjelent. Mindez a tipográfiában, a szöveg elrendezésében, a díszek elhelyezésében érvényesül. Szép példája ennek a *Lilla* című antológia Csokonai Vitéz Mihály költeményeiből, az *Őszi harmat után* című, istenes, vitézi és virágénekeket tartalmazó gyűjtemény a 16–18. századból és a *Tündérvölgy*, Vörösmarty Mihály kisebb hőskölteményeinek gyűjteménye. A sorozat fametszésű iniciáléit, fejléceit, záródíszzeit Kozma Lajos vázlatai

alapján nyomták. A kötetek válogatását, szerkesztését Király György irodalomtörténész, a *Nyugat* főmunkatársa vállalta.

A közös munka folytatásaként 1921–1922-ben elkészült a *Monumenta literarum* huszonnégy füzete, mely a magyar és a világirodalom költészetének remekműveiből nyújt át egy csokorra valót a legkiválóbb műfordítók tolmácsolásában. Az igényes megjelenésű sorozat régebbi idők legszebb kiadványaival veszi fel versenyt. Hasonmás kiadása 1982-ben, a Kner Nyomda alapításának 100. évfordulójára újból megjelent kötetenként eltérő színű, merített utánzatú papíron. Katalógusunkban a sorozat összes műve megkereshető szerző és cím szerint, a köteteket két kartondobozban őrizzük.

Az 1922-es év sikeréhez tartozik még Kozma fametszetes címlaptervével Révész Béla Ady Endre életéről, verseiről, jelleméről írt munkája és Szabó Lőrinc *Föld, erdő, Isten* című könyve, utóbbi a huszonnégy éves költő első megjelent kötete volt. A Kner–Kozma-együttműködés gyöngyszemei közé tartozik az *Almanach az 1922. évre* című kis kötet. Ebben *Törekvéseink* címmel Király György szerkesztő, Kozma Lajos illusztrátor és Kner Imre kiadó írta le programadó könyvművészeti nézeteit. Kozma a könyvdíszítésről szóló írásához reprezentálja a kötet fametszetes címlaptervét, záródíszzeit, iniciáléit, tipográfiai megoldásait. Ekkor már a könyvdíszítő eszközök egész készletével rendelkezett, amiből tudott válogatni „220 darab könyvdísz és 120 darab körzetet [itt: nyomdászati szakkifejezésként díszítőelem] tervezett egységes stílusban a kiadónak”. (GELLÉR Katalin, *A szecessziós könyvillusztráció Magyarországon (1895–1925)*, Miskolc, Miskolci Galéria, 1997, 93.) Említésre méltó Kozma Lajos és a nyomda egyedi kis remekműve, a *Szignetkönyv*, mely 1925-ben jelent meg Kner Imre előszavával. Az ötven egyszerű grafikai jelet, védjegyet tartalmazó kötet a régi könyvnyomtatói hagyományok újraélesztését szolgálta. A népművészeti elemek és saját modern érzéseinek felhasználásával készült „kis kompozíciói a fametszet stílusának valóságos mesterművei” – írta róla Elek Artúr 1926-ban a *Nyugatban*.

Kozma az 1920-as években az Amicus Kiadó számára is dolgozott. 1929-ben az *Ország-Világ* című képes hetilapban Reiter László úgy fogalmazott: „a kor legszebb kiadványai közé tartoznak Ady Endre műveinek első kiadásai, mint például az Új Hellász és a Margita élni akar”. (*Magyar könyvkultúra, Ország-Világ*, 1929. április 28. – május 5, 91.) A *Margita élni akar* verses história fejezeteinek elejét és végét díszítik fába metszett, fekete-fehér vignettái. A kötet 1953-ban került a könyvtár állományába az elődök tudatos gyűjteményfejlesztésének köszönhetően. Az Ady 1902 és 1907 között Párizsban írt cikkeinek gyűjteményét tartalmazó *Új Hellász* című igényes megjelenésű, első kiadású, számozott sorszámú kötetről írta a *Szózat* című újság 1923-ban: „a könyv fényűzően szép papíron, pompás nyomással, Kozma Lajos grafikai díszítményeivel jelent meg – a ma divatba jövő amatőr és egyéb díszkiadások között a legértékesebbek egyike, kiadója az Amicus-vállalat, örömet szerez vele a bibliofileknek”. (ADY Endre, *Rövid dalok egyről és másról*, Budapest, Amicus, 1923, 150.)

Földessy Gyula gyűjtötte össze Ady százhetvennégy ismeretlen versét, mely 1923-ban posztumusz első kiadásban, Kozma Lajos rajzával és könyvdíszzeivel illusztrálva jelent meg *Rövid dalok egyről és másról* címmel. Ezeket a verseket a költő nagyváradi és debreceni újságíró korában írta. A ritka példány Biczó Ferenc irodalomtanár gyűjteményéből került át könyvtárunkba az 1950-es években.

Az Amicus Kiadó bibliofil könyvei közül könyvtári állományunk egyik szép darabja Keleti Arthur 1923-ban kiadott *Pax Vobiscum avagy: Egy költő pásztorlevele a nyájas olvasókhhoz, amelyben Padovában eltöltött boldog napjait idézván, látni tanítja, inti megfeddi őket s végül megbékél velük* című, német nyelvű költeménye, amely a szerző padovai emlékeit idézi fel Fáy Dezső festőművész ötvenegy litográfiát tartalmazó illusztrációjával.

A régmúlt idők könyveire pillantva láthatjuk, hogy elődeink tudása, tehetsége, képzelőereje nyomán mennyi szellemi érték jött létre. A 21. században a technika lehetővé teszi ugyan a művek digitalizálását, de nem pótolja a kézbe vehető könyv élményét. A bársonyba kötött, veretekkel díszített, párizsi óraskönyv finom tapintását, a benne olvasható, kézzel írt imák, festett, színes képek látványát vagy a Kner Nyomda merített papíron készült, fametszetű díszekkel ellátott könyveinek szépségét. Ahogy Hamvas Béla írta: „[...] egyetlen áldottabb, egyetlen nagyobb, egyetlen hűségesebb és igazabb, zengőbb, mélyebb történet nincs, mint az írott szóé. A szó a lét igazi szövege; az egész történet valódi tartalma és értelme, és megfejtése.”

Felhasznált források

Kötetbéli források

- ADY Endre (1923), *Rövid dalok egyről és másról*, Budapest, Amicus
- FÜLÖP Géza (2010), *Olvadási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban, 1772–1848*, Budapest, Hatágú Síp Alapítvány
- GELLÉR Katalin (2004), *A magyar szecesszió*, Budapest, Corvina
- GELLÉR Katalin (1997), *A szecessziós könyvillusztráció Magyarországon (1895–1925)*, Miskolc, Miskolci Galéria
- HAIMAN György (1979), *A Kner család és a magyar könyvművészet*, Budapest, Corvina
- HAMVAS Béla (1990), *Antológia Humana*, Szombathely, Életünk
- Magyar művészet, 1890–1919*, szerk. NÉMETH Lajos (1981), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1. köt.
- Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája, 1893–1900. 12. köt. Magyar–Nemes* (1896), Budapest, Pallas.
- TASI József (1977), *Ady és Rippl-Rónai In Tegnapok és holnapok árján. Tanulmányok Adyról*, szerk. LÁNG József, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 331–359.

Folyóiratforrások

- Heckenast Gusztáv – *a modern magyar nyelvű könyvkiadás egyik úttörője*, *Papíripar*, 2011/3, 26.
- LÁZÁR Béla, *A tavaszi tárlat*, *Magyar Szalon*, 1898–1899/1–2, 350.
- LENGYEL Géza, *Rippl-Rónai ötven rajza*, *Nyugat*, 1913/23, 800.
- Magyar könyvkultúra*, Ország-Világ, 1929, április 28. – május 5, 91.

H. MOLNÁR KATALIN: KÖNYVMŰVÉSZETI KINCSEK KAPOSVÁRON

Rippl-Rónai József *legújabb képei*, *Somogyi Hírlap*, 1913. november 30. 3.

ROSNER Károly, Újabb kori magyar könyvművészet, *Erdélyi Helikon*, 1931/3, 225–234.

SZEMZŐ Piroska, *Tévan Andor és a magyar könyvművészet*, *Magyar Könyvszemle*, 1956/1–4, 68.

TASI József, *Egy Rippl-Rónai József által készített könyvborító története*, *Magyar Könyvszemle*, 1975/3–4, 326.

Internetes források

TUDÓS-TAKÁCS Ernő, *Az anyag megnevesítése – Gottermayer Nándor könyvkötészete* https://pestbuda.hu/cikk/20190108_az_anyag_megnemesitese_gottermayer_nandor_konyvkoteszete?fbclid=IwAR23-eaXNY1xmTbZ6cPQ4D_IPr4bn2Ir7584RkG9SQ04_gPeeFpoSAHC9HA (2021. március 28.)

ZETELAKI Orsolya, „...*Arcképvázlat Falus Elekről*”, http://toldyferenc.elte.hu/Zetelaki_Orsolya.pdf (2021. február 5.)

*Tüntető és katonák a Lenin (ma: Teleki) utcában
(okt. 28.)*

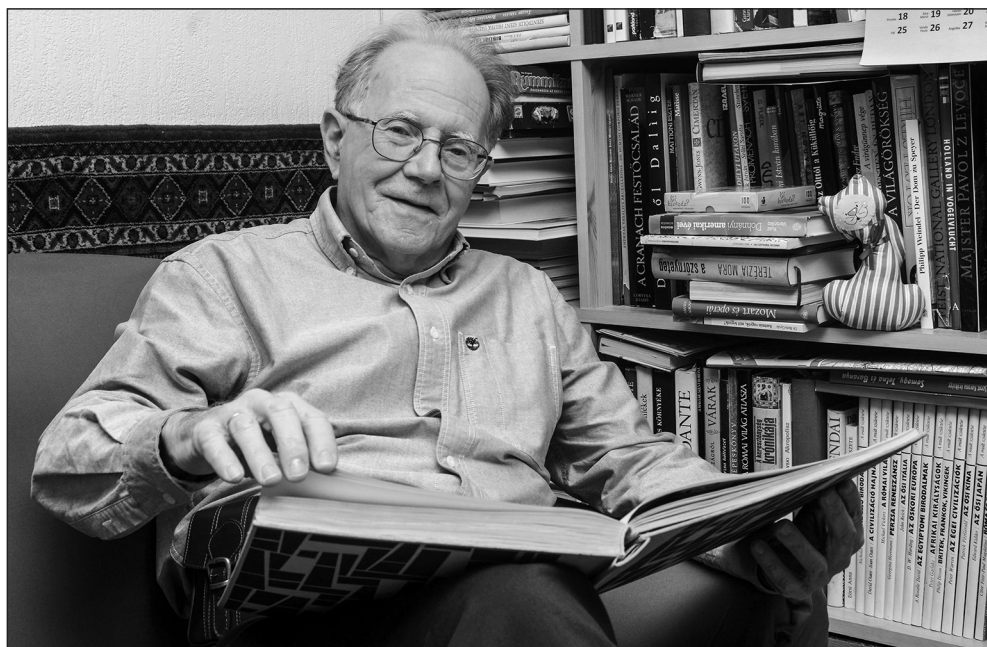
LÖRINCZ SÁNDOR: MEGÉLNI ÉS MEGÉRTENI ÉLETÜNK SZIMFÓNIAJÁT...

Dr. Berta Gyula emlékezete

Halála előtt még fogadta betegeit a magánrendelőben, feleségével együtt néhány napja áldozott. Dr. Berta Gyula a tüdőgyógyászok és allergológusok somogyi doyenje nem gondolta, hogy Rumszauer atya utolsó homíliáját hallja, hiszen ismeretlen volt előtte a Teremtő szándéka: az idei őszön áttemeli az örökkévalóságba, azelőtte járt orvos-példaképek, kedvenc szentjei, zeneszerzői, muzikusai és festőművészei közé. A mosdósi Tüdő- és Szívkórház nyugalmazott főorvosának 84 élet szánt az Úr. A kaposvári kulturális élet ismert alakjának temetésén a plébános-barát úgy fogalmazott: nem érte imádkozik, hanem hozzá, hogy járjon közben értünk...

Dr. Berta Gyula 1937. március 11-én Törökszentmiklóson született, s a pécsi egyetemen 1962-ben szerzett orvosi diplomát. A somogyi megyeszékhelyen kezdte pályáját, majd 1963-ban Mosdósra került, ahonnan 2002-ben osztályvezető főorvosként ment nyugdíjba. Négy gyermeke, tizenegy unokája van.

Aki ismerte a Kaposvár Városért és a Somogy Polgáriért-díjas főorvost, a Kaposvári Polgári Casino alelnökét, az nehezen szabadulhatott varázsa alól. Nemcsak betegként volt jó közelében lenni és hallgatni nyugalmat árasztó, reményt adó mondatait, hanem egy-egy művészeti témájú előadása is élményszámba ment. A főorvost régóta foglalkoztatták a művészvilág nagyjai, illetve az általuk létrehozott irodalmi, zenei, képzőművészeti alkotások, mégpedig az orvos szemével. Néhány éve magam is faggathattam e „szakmai ártalomról”, melyet sohasem tagadt, és azt vallotta: ha egy-egy festmény láttán felfedezi is a kézdeformitást vagy a kötőszöveti betegséget,

Fotó: Kovács Tibor

ez semmit sem von le a mű kínálta esztétikai élményből. Több évtizedes gyógyító praxissal a háta mögött úgy vélte, ha az orvos nem marad meg a maga „szűklátó-körűségében”, s egyre nagyobb jártasságra tesz szert például a művészeti ágakban, akkor az – azon túl, hogy gazdagodik a lelkünk és a személyiségünk – felettébb gyümölcsöző lehet az orvos-beteg kapcsolatában.

Azt mondta, a zenével kezdődött minden. Tekintélyes lemezgyűjteménye, sokezes könyvtára unikum. S hogy honnan a vonzódás a művészetek iránt? Szülővárosában olykor-olykor megjelent a „gördülő opera”, és irodalmi estek, színészhaknik színesítették gyerek- és kamaszkorát. Édesanyja terelgette a kultúra felé, s nemcsak ezekre a rendezvényekre vitte el, hanem zongorázni is taníttatta fiát. Igaz, soha nem tanult meg professzionálisan játszani, de ezt nem is bánta, mert felesége, *Kardos Erzsébet* szinte naponta odaül a billentyűkhöz. Ő zenei pályára készült, ám szülei így győzködtek: légy inkább orvos, attól még zongorázhatsz, de zongoristaként nem biztos, hogy praktizálhatsz. Berta Gyula első dolga volt, hogy egyetemistaként filharmóniai bérletet vegyen, s örült, hogy a koncerteken végre színvonalas muzsikát hallhatott.

– A zeneirodalmat feleségem ismertette meg velem. Első fizetésünkből vettünk egy rádiót és egy lemezjátszót s két lemezt: Bach *Magnificat*ját és Schubert *a-moll vonósnégyesét*. Azóta legalább kétezres a lemezgyűjteményünk, s több ezer könyvünk van. A duplumokat és az idők folyamán számomra érdektelenebbnek bizonyult köteteket folyamatosan ajándékozom a megyei könyvtárnak. A zenehallgatás mellett a kuriózumok nyomába eredek, s igyekszem minél többet megtudni a szerzőről s a műről. 1992-ben Gábor fiamtól – aki három évig Amerikában dolgozott –, kaptam egy CD-lemezjátszót, így a bakelit lemezek mellett modernebb zenehordozóval is kiegészült a kollekciónk. Mondhatom azt, hogy zenében élünk, szinte állandóan szól a klasszikus muzsika az otthonunkban. Kedvemre hallgathatok zenét a számítógépemen is, sőt így össze is hasonlítom a különféle előadásmódokat – mesélte lelkesen.

Sertésekkel végeztek egy kísérletet. Azok az állatok, amelyek Mozartot hallgattak, sokkal nyugodtabbak voltak, és egyenletesebben fejlődtek a kísérletből kimaradt társaiknál. Bebizonyosodott, hogy a harmonikus muzsika jótékonyan hat az állatokra is – jegyeztem meg.

– Ez így igaz. Korábban szarvasmarháknál is úgy találták, hogy sokkal több tejet adnak az állatok, ha szép zenét játszanak nekik. A muzsika az én életemnek is fontos része. A reggeli müzli a testet táplálja, a zene pedig a lelkemet. A zeneszerzők is ugyanezt érezhették, csak magasabb hőfokon égtek. Ez segíthette őket abban, hogy néhány korszakos remekművet betegen, szinte haldokolva komponáltak. Gondoljunk Mozart *Requiemjére*, amelynek írásakor súlyos veseelégtelenségben szenvedett a mester, vagy Beethovenre, aki süketen szerezte a *IX. szimfóniát*. Egyik zseniről sem tudhatjuk, hogy egészségesen még hány katartikus erejű műre lettek volna képesek. Egyébként Schultheisz Emil orvostörténész kimutatta, hogy Mozartnak a fiatalkori fertőzések és a reumás láz következtében ment tönkre a veséje, és urémiás kómában írta élete utolsó, befejezetlen művét.

Berta főorvost a képzőművészeti alkotások is tűzbe hozták, s világhíróként különösen megbabonázta Olaszország, a művészetek kincsestára.

– Firenze a legkedvesebb olasz városom – vallotta be. – A Medici-kápolnában, ahol Michelangelo szobrai díszítik a családi síremléket, az egyik női alakon onkológusok által is kielemezhetően látható egy emlőtumor, ráadásul eléggé előrehaladott állapotban. Raffaello is festett egy női mellképet, a *Fiatal nő képmását*, amelyen a modell, talán öntudatlanul, de emlőtumorát takarva, diszkréten maga elé húz egy tülleszerű anyagot. Rembrandt *Betshabé a fürdőben* című festményén ugyancsak felfedezhető a bal mell rosszindulatú daganata.

Párizsban járva, a Louvre-ban Leonardo da Vinci ismert műve fogad bennünket. Mona Lisa rejtélyes mosolyával találkozunk, amelyre számos orvosi teória született. A fogászok azt erősítik: ki volt törve két foga, azért mosolyog így. Az ideggyógyászok állítják: arcidegbénulása volt. A nőgyógyászok szerint áldott állapotban levő nők mosolyognak ilyen sejtelmesen. Ha tüzetesebben megnézzük, akkor a bal szeme sarkában felfedezhetünk egy sárga foltot, amely koleszterin-lerakódásra utal. Jobb kezén látható egy búb, amely nyilván ínhüvely-betegség jele. Hogy mivel erőltette meg a kezét, azt nem tudhatjuk, de ezek szerint az úgynevezett ganglion nem számított ritka betegségnek már Leonardo idejében sem – világosított fel.

Felvettem, nyilván egyféle „szakmai ártalom”, hogy orvosi szemmel vizsgálja a műalkotásokat. Mosolyogva csak annyit felelt: erről nem tehet, de azért hagyja, hadd gyönyörködjek a szeme. Ha mezőgazdász lenne, akkor vélhetően azt figyelné egy-egy festményen, hogy milyen a vetés, hol virítanak a virágok, s nem azt, hogy Rubens *Három grácia* című képén legalább hatféle kötőszöveti elváltozás fedezhető fel. Ahogy elemezzük a festményt, megjegyzi: A női alakok tartásából megállapítható, hogy csípőficam, gerincferdülés nehezíti az életüket. S az is, hogy egyik-másik elváltozás örökletes. A festmény egyik alakja ugyanis Rubens felesége, a másik pedig annak a testvére.

Hatalmas könyvtárában a szépirodalom tekintélyes helyet követel magának. Élvezettel mesél arról, hogy írók, költők miként vallottak betegségükről:

– Csehov maga is orvos volt, így műveinek „alapanyaga” készen állt a praxisából kifolyólag. Janus Pannonius lázáról és a vele járó hidegrázásról ír szemléletesen: „ártalmas láz fene lángja emészt el, / Kardnál metszőbb tűz marja, / fogyasztja tüdőm (...) / (...) Írók, s érzem közben a lázrohamot közeledni, / Dermesztő fagya már terjed a tagjaimon. / Kékül már ajakam, híg nedv csöpög orrlyukaimból, / És hallom vacogón összeverődni fogam. / Ujjhegyeim s lábujjaim is már eljegesedtek, / Olykor szinte megáll, majd szaporáz üterem. / Födjétek, szolgák remegő testem takarókkal, / Bár azokat később sorra a földre dobom.”

A tüdőgyulladás Szabó Lőrincet sem kerülte el, mint ahogy korábban Csonkóit. A „víg poéta” strófába szedte tüdőgyulladását: „Fojtó szirokkóknak hevétől / Asznak tüdőhólyagjaim, / S a kriptáknak fagyos szelétől / Borsódnak minden tagjaim. / Szívem megett egy láthatatlan / Kéznek nyila bélőve áll, / S mellem csontboltján irgalmatlan / Sarkával rúgdos két halál.”

Kosztolányinak, a „homo ludensnek” is számos, betegségről írott verse van, Devecseri Gábor pedig megérezte nyirokcsomódaganatát, *még mielőtt közölték volna vele betegségét*. Ekkor írta:

„Az emberélet útjának felén / egy nagy sötét erdő jutott belém: / a születő halálnak tudata. / Sok ágbogával, árnyával növekszik; / s én hordozom – ha nem tetszik, ha tetszik –. / Nem szarv, maszk, lópata, / kívülről leső rém ez a tudat: / erdő a szívem égboltja alatt; / susog szelíden, mert hálás nekem: / egy levele sem sarjad nélkülem.”

A tuberkulózisra terelődik a szó, amely egykor népbetegségnek számított, ám most is hallunk híreket arról, hogy támad a kór. Berta főorvos elmondta: a világ egyes részein még mindig nagyon gyakori, de – legalábbis a jelenlegi trend szerint –, nem kell attól tartanunk, hogy hazánkban ismét népbetegség lesz. Azért egy nagy buktatója mégiscsak van a betegségnek; mégpedig az, hogy az újabb orvosgenerációk nem találkoztak vele, így nem biztos, hogy könnyen felismerik. A tbc-ről is eszébe ötlik némi irodalmi vonatkozás:

– Érdemes leemelni a polcra Thomas Mann *Varázshegyét* is, amely egy davo-si tudószanatóriumban játszódik. Tóth Árpád egy Új-Tátrafüred-i szanatóriumban várta gyógyulását a tbc-ből, amit döbbenetes metaforákkal jellemzett, Novalis egyik versét pedig szerelme tuberkulózis miatti halála ihlette.

Arról is faggattam, milyen tapasztalatai vannak arról, hogy aki régóta jegyben jár a művészetekkel, s hirtelen megbetegszik, a lábadozás idején erősödik-e benne a vágyakozása a zene, a képzőművészet, az irodalom iránt? Azt felelte, fokozódik az igénye, amely érthető, hiszen ilyenkor elkezdünk gondolkodni az élet nagy dolgairól; a születésről és a halálról. Azért szerencsés, ha az orvos jártas a művészetben (is), mert így a sokféle közegből érkező betegek mindegyikével könnyebb megértetnie magát. A számítástechnikussal éppúgy szót ért, mint a színésszel, a földrajztudóssal vagy az irodalomtörténésszel...

Berta főorvosnak elmeséltem az egyik ötven feletti sebész ismerősöm esetét, aki próbált tájékozódni a kollégák irodalmi műveltsége felől, és sörözés közben egyszer megkérdezte, milyen kortárs írókat, költőket ismernek. Nagy hallgatás volt a válasz. Aztán vett nekik ajándékba két színházberletet, hogy – az ügyeletről függően – párjukkal menjenek el színházba. Az első két előadáson még ott ültek, de amikor rákérdezett, ki megy ma este, akkor kínos csönd telepedett az öltözőre...

– Ez nemcsak az orvosokra jellemző, s nem is általánosíthatunk. Egyébként az igénytelenség, a talmi értékek iránti elköteleződés engem is bosszant. Az már csak sztereotípiák, hogy az orvosoknak különleges affinitásuk van a zenéhez. Igen, a 20. század első felében valóban volt is, sőt aktívan zenéltek, a polgári milióban valóban mindennapos szórakozási, kulturálódási lehetőség volt ez. Mostanában koncerteken csak néhány kollégámmal találkozom, igaz, velük mindig, ahogy színházban és kiállításokon is. Az élet más területe rabolja el őket...

A főorvossal számos lelkiségi eseményen, templomi koncerten találkozhatunk, és a Kaposvári Polgári Casinón túl a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége helyi csoportjának rendezvényein is megjelent. Előadásaiban rendre deklarálta: hit és

LŐRINCZ SÁNDOR: MEGÉLNI ÉS MEGÉRTENI ÉLETÜNK SZIMFÓNIAJÁT...

gyógyítás-gyógyulás elválaszthatatlan egymástól, de optimizmus, derű is szükséges hozzá – fűzte tovább a szót.

– A gyógyulásba vetett hit mindenkinél rendkívül meghatározó a betegség szempontjából. Nyilván a hívők Istenben élnek mindezt, ám ezt az állapotot a nem hívők nem ismerhetik. Gyógyító munkám során azt tapasztaltam: a kiegyensúlyozott lelki háttér bámulatos inspirátor lehet. Sajnos találkoztam olyan esettel is, amikor a hétvégén a család meglátogatta a gyógyulófélben lévő nagyapát, s a hozzátartozók közölték vele, hogy a kórházból idősek otthonába viszik. A beteg összerokkadt, és néhány napon belül meghalt. Az egyik orvoskolléga elől pedig megpróbálták eltitkolni a betegségét, s így élt tele derűvel és reménnyel. Egészen addig, amíg egy óvatlan pillanatban rá nem akadt a diagnózist leíró leltre. Két hét múlva eltemették...

Arról is faggattam: hogy vélekedik orvosként a csodás gyógyulásokról.

– Orvosként sehogy, csak hívőként – válaszolta. – A csodák orvosi dimenzió túlira. Magam is több esetben tanúja voltam orvosi szempontból megmagyarázhatatlan gyógyulásoknak, hiszen mindegyik visszafordíthatatlan betegség kapcsán jelentkezett. Csodálom a csodákat.

Dr. Berta Gyula nemcsak Istenben élt és gyógyított, hanem azt is vallotta: a művészet különös életelixír, könnyebbé teszi test és lélek gyógyulását. Azt tanácsolta: helyesen kell megélni és megérteni életünk szimfóniáját. Hiszem: neki sikerült, ezért adatott számára gazdag életmű. Ércnél maradandóbb.

Tisztelt Főorvos Úr! Kedves Gyuszi! Ég Veled!

A Kossuth téri nagygyűlés résztvevői – háttérben a volt Korona Szálló és a Nagyboldogasszony templom (okt. 31.)

DR. BORKA GÉZA IRODALOMTANÁROM EMLÉKÉRE

1. Egy kisváros őszi vasárnapja (Rippl-Rónai 150')

A kaposi állomáson – ahol Rippl-Rónai és vendégei is rendre megfordultak – szállok le a vonatról, de a *Rippl-Rónai 150'* kiállításnak nem látom nyomát sem itt, sem a város utcáin. Tudom, hogy Rippl-Rónai József az Anna utcában született, hogy onnét járt a főutóra kikönyöklő Turulba (diákkoromban: Béke Szálló), s nemcsak ő, de szeretett műgyűjtő öccse, Rippl-Rónai Ödön is. A kaposi főutcán, a főtér felé Rippl-Rónai Aranyoroszlán patikája (első munkahelye, a patikában jelezve) főbejáratától balra, a főtér felé fordulva, bronz csacsi húzta bronzszekéren Rippl – bronzban. (Nem messze innét, a levéltár előtti meghitt kis parkban Medgyessy Ferenc ülő-szobra: *Rippl-Rónai József*.) A csacsi vonta bronz Rippl-től balra, kissé lemaradva az elárvult Vaszary Képtár, amely éppen beköltözik (megszűnik?) a *Rippl 150'* kiállítással fölavatott Agórába (átépített Együd Árpád Művelődési Ház).

Az Agóra Kaposvár Modemje lesz (minden kisebb város ilyenre vágyik), gondolnám a város gazdag művészettörténeti múltját – Rippl mellett Vaszary János, Galimberti Sándor, Bernáth Aurél fölnevelő városa – mérlegelve. Ám gyorsan rájövök, hogy csupán kiállítótér funkcióval bírhat, hisz gyűjteménye nincs. Hacsak nem kebelezte be a(z eufemisztikus névre hallgató) Művészetek Kincsháza bokrába tartozó, kaposszentjakabi műemléket és Bors István szobrászművész – Honthy Márta textiles művészeti hagyatékát. Mert Rippl gazdag életműve darabjai, Ödön öccse gyűjteménye is a megyei, a Rippl-Rónai Múzeum kezelésében, ahogyan a Róma-hegyi Rippl-villát is ők tartják fenn. Ez utóbbi nincs a 150. évi programba bekapcsolva, mivel éppen tatarozzák. Pedig az Anna utcai szülőház, a Turul Szálló, az Aranyoroszlán patika, a Rippl-kiállítás, Medgyessy Rippl-szobra, a volt Megyeházán Rippl-Rónai Ödön-gyűjteménye komoly, akár egynapos művészettörténeti tanulmányi kirándulás lehetne a szélesebb (nagy-) és a szűkebb (szakmai) közönségnek, egyaránt. Holott máris elterjedt: ahelyett, hogy a legjelentősebb művek seregszemléje, gazdag antológiája lenne a kiállítás, változó színvonalú műveket sorol föl. Néhánynál még az autenticitás kérdése is bizonyosan negatív előjellel vethető föl.

A bevezető tablón *Rippl, a festészet „Szindbádja”* metafora pedig hamis, hiszen egy irodalmi mű főalakjával aligha azonosítható, hasonlítható. Ha már mindenképpen kell, akkor adekvátabb lehetne így: a festészet Kosztolányija. Jó látni fontos műveket korszakolva és tematikus csoportokba rendezve. Meghatározó, az életmű gerincét képező alkotások (főleg a Magyar Nemzeti Galériából) mellett hézagos a portrék sora (hiányzik pl. a *Petrovics Elek és Meller Simon* arcképe, azaz ketősarcképe (1910) vagy a *Lajos öcsém, Nemes Marcell, Lechner Ödön*). De nincs egy Ady vagy Medgyessy vagy Munkácsy sem a falon, ahogy a nagyszerű diópác rajzokból is esetleges a válogatás.

Az első világháború frontján készült rajz-lejegyzései már – talán a (kaposvári)

gyűjtője közelsége miatt is – zárt, teljesebb együtttest képeznek. Magyarországi múzeumok darabjaival (a kecskeméti-től a szentesiig) még tovább gazdagíthatták volna az anyagot, ahogyan az iparművészeti tervező Ripplre is csupán egy színes vázlat utal közvetlenül. Vagy az ún. kukoricás korszakból higgadt, szinte konstruktív faktúrájú műveit is ismerjük, de itt nem láthatók.

Mégis jó élmény együttlátni mindezeket, Ödön bácsitól Kunffy Lajosig, Csukly Károlytól Wolf tanácsosig. Vagy a *Három gyerek a Róma villában – Pubi, Anella és Baby* (1913) című kompozíción Pubit, az ifjú Martyn Ferencet, akit az *Emlékezéseiben* is megemlíti Rippl (*Rippl-Rónai József emlékezései*, Budapest, Nyugat, 1911, 125.). Gimnazista korom múzeumi szobáinak és az akkori Rippl-Rónai-kiállítás(oknak a) hangulata ragad magával. Az a kisvárosi azonosulás és elvágódás, amit a hét dombra épült kaposi tájhoz ragaszkodva fölerősíthetett bennem pl. a *Jön a vihar Schlézingeréknél már esik* pasztellkép különös hangulata.

Ahogy jövök ki a kiállitásból, átlapozom a katalógust – sajnos, zömében nem színhelyesek a képek – és elindulok Nagy Imre szobra felé. Meghajlott bronzvállán falevelek, mögöttem hulló dió pattog a kövön. Az 1956-os forradalom- és szabadságharc közelgő 55. évfordulójának hirdetései (október 23-án zászló fel- s levonás, ünnepi szentmisés megemlékezések) sorában nem találok, hogy akár egy szál virágot is tennének a mártír miniszterelnök Fő utcai szülőházához. Ahogyan az Agóra műsorfüzetében (*Kaposvári Hírfutár* 2011. október) semmiféle, a Rippl-Rónai-kiállításához kapcsolódó (milyen sokféle lehetne, akár csupán diákoknak is!) programot sem tudok fölfedezni. Pedig örülnünk kellene, hogy van egy Rippl-Rónai-kiállítás szülővárosunkban.

Ma találkoztam veletek,
Kiket ma is siratva bánok,
Őszi vasárnap-délutánok.

Az idézett vers, a *Kisvárosok őszi vasárnapjai*, amelyet Ady Endre Kaposváron írt s ott is mondta el először nyilvánosan, publikum előtt. Fóthy János kezdő költőként szemtanúja volt az eseményeknek: „1909 őszén zöld plakátok jelentek meg a kaposvári utcákon, hogy a Nyugat előadóestet rendez a városban, amelyen Ady Endre, Mikes Lajos és Reinitz Béla lép fel”. Fóthy a nyomdában is jelen volt, „amikor a plakátok első példányai kikerültek a gépből”. A helyi lapok (*Somogyi Hirlap*, *Somogyi Ujság*, *Somogyvármegye*) közül egyedül a *Somogyi Hirlap* kísérté figyelemmel a *Nyugat*-estet, egyfajta hírverést is biztosítva. Elsőként a legfontosabb szereplőt, Adyt mutatta be, így: „Ady. Arca az antik görög tragédia bronz lárvája. A szobra idolként áll az arkádiai magaslatok ormain. [...] Magyar költő Ady. Párisi parfümtől harmatos rozmaring virág az ő költészete, amelynek tagadhatatlan vannak groteszk szirmai is. Mégis minden szertelensége mellett el kell ismerni, hogy érdekes, hódító egyéniség. [...] A Nyugat kis csapatja nagy szeretettel csügg rajta”. A cikkíró írása végén leszögezi: „Ady mégis nagy költő”. (*Ady Endre – kaposvári fölolvasása alkalomából*, *Somogyi Hirlap*, 1909. november 3., 250. sz., 3.) Még kétszer visszatérnek az irodalmi est beharangozására, (*Vasárnap délután – irodalmi ünnep Kaposváron*, So-

mogyi Hirlap, 1909. november 6., 253. sz. 4. és november 7. 254. sz., 5.) majd közlik Kertész Lászlónak az estről szóló beszámolóját. (KERTÉSZ László, *Kaposvár irodalmi ünnepe*, *Somogyi Hirlap*, 1909. november 9., 255. sz., 1–2.) Részletesen ír Mikes Lajos bevezető előadásáról, azután Reinitz Béla „játszani kezdett Ady-dalokat”. A fölolvastása előtt Ady „elmondta, hogy abból a dicsőségből, amelyeket halála után olyan szívesen adnak a magyar költőnek, a ma költője életében akarja kivenni a neki szánt részt”. Nem írja le, hogy mely verseit mondta el a költő, csak a cikke végén idézi az *Új versek* kötetből (1906) a kezdővers, a *Góg és Magóg fia* vagyok én utolsó strófáját:

[...] sírva, kínban, mit se várva
Mégis csak száll új szárnyakon a dal
S ha elátkozza százszor Pusztaszer,
Mégis győztes, mégis új és magyar.

A hiteles szemtanúval, Fóthy Jánossal folytatva: „November eleji esős este volt, [1909. nov. 6-án, szombaton] amikor Ady, Mikes és Reinitz megérkezett Kaposvárra. [...] Adyék Kaposváron laktak a Korona szállóban”. Fóthy „a Korona sivár szobájában, mely a katolikus templom előtti térre nézett”, meglátogatta Adyt. A *Kisvárosok őszi vasárnapjai* vers ott született, ott írta a költő, majd a szálló nagytermében elő is adta: „Ady lépett a dobogóra, s ült a felolvasóasztalhoz. [...] Fejét tenyerébe hajtotta, néha hátra simította homlokába hulló haját. Hangja közönyösen indult, majd lassan átforrósodott. Kálvinista papi őseinek dörgő pátosza valami dallamos, szinte ének-szerű recitálássá finomodott”. Fóthy följegyzése szerint Ady fölolvasta „utolsónak a *Kisvárosok őszi vasárnapja* című remekét, elmondva, hogy a verset aznap délután írta, letekintve a templomtérre néző szállodai ablakából”. (FÓTHY János, *Ady Endre és egy kaposvári diák*. In KOVALOVSKY Miklós, *Emlékezések Ady Endréről* IV, Budapest, 1990, 537–566.)

Egy másik, hiteles kaposvári emlékidéző, Gyergyai Albert szerint e vers „Kísérteties látlelete a vasárnapi korzónak, mikor az úri társaság mindig átengedte a teret a szabadságukat élvező cselédeknek, bakáknak, inasoknak s más szegénylegényeknek”. Gyergyai még hozzát teszi, hogy a vers „a múltba révedő emlékezés lélektani és művészi tökéletességű hangulatképe” (GYERGYAI Albert, *Anyám meg a falum*, Budapest, 1972, 303.).

Hideg ajkú, halott mátkáim,
Kisvárosok bús leányzói:
Őszi vasárnap-délutánok,
Ma megint találkoztam veletek.
[...]
Ködben harangoztak a tornyok
S én a fényes bábelek vágját
Hordtam meredt karjaitokba,
Mennyi szép, kár-volt fiatal erőt.

Az előadóesten többen megjelentek a főgimnázium tanári karából, de jobbára kételkedéssel hallgatták Ady verseit. S a hallgatóság soraiban ott volt Rippl-Rónai Jó-

zsef, aki Róma-hegyi villájában vendégül látta az előadókat. Bölöni György jegyezte föl, hogy a vendéglátó „halálra kereste az abszintet Kaposvár kereskedéseiben, hogy ezzel a francia itallal fogadja a csakis ezzel élő poétát. Kiderült azután, [...] hogy Ady ugyan nem veti meg a bort s egyéb italokat sem, de abszintet Rippl-Rónai figyelmességéből kóstolt életében először”. (BÖLÖNI György, *Az igazi Ady*, Budapest, 1978, 363–364.)

Összebarátkozott a két Párizst-járt művész, Rippl többször megrajzolta a költő arcását, Csucsán is meglátogatta, s ezen művei az Ady-ikonográfia nélkülözhetetlen darabjai. (TASI József, *Ady és Rippl-Rónai*. In *Tegnapok és holnapok árján, Tanulmányok Adyról*, szerk. LÁNG József, Budapest, 1977, 331–359.) Ezért is nehezen érthető, hogy a *Rippl-Rónai 150'*-en egyetlen Rippl-Rónaitól származó Ady-rajzot sem láthattunk.

Az 1960-as évtized első felében kaposvári (Táncsics) gimnazistaként Borka Géza latin- és magyar irodalom tanárunk rendszeresen elvitt bennünket a Rippl-Rónai Múzeum kiállításaira, többek között az intézmény névadójáéra is, többször. Az Ady verseit kétkedéssel hallgató főgimnáziumi tanár – elődeivel szemben – Ady költészetét értő (Négyessy-tanítvány volt a pesti egyetemen) és szerető, s ezt a szeretetet a diákjainak továbbadni tudó, varázslatos tanáregyéniség volt. S ha az Ady-vers első és negyedik szakaszát lezáró két sort mormolom újra a szülővárosom vasárnap délutánját versben rögzítő Adyra, ismét Borka Géza tanár úr áldott emlékére gondolok:

Őszi vasárnap-délutánok,
Ma megint találkoztam veletek.

2011, a *Rippl-Rónai 150'* előtt és azóta is sok víz folyt le a Kaposon – mondhatjuk elgondolkodva. Ám Rippl vonalán, azóta fontos kezdeményezések, új eredmények születtek. Az elmúlt évtizedekben, 2002 óta a Magyar Festészet Napjához kapcsolódóan Kaposban is megélnünk, a korábbiakhoz képest lényegesen nagyobb volt a képzőművészeti aktivitás, és ebből jutott a Rippl-Rónaiakra is. Valójában mindkettőre, a másakra is (vö. PANDUR József, *A másik Rippl-Rónai*, Pécs, 1997), hiszen „Ödön öcsémet” (Rippl-Rónai József nevezte így), „Ödön bácsit” (Bernáth Aurél kedves Ödön bácsija) is ideérthetjük. Az ő Kaposnak adományozott, a múzeum képtárát megalapozó gyűjteménye állandó kiállításon látogatható. (HORVÁTH János, *A Rippl-Rónai Ödön gyűjtemény*, Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002.) A festő Róma-hegyi villája fölújítva, a kiállítása meg bővítve és korszerűsítve, látogatóközponttal kiegészítve várja a közönséget – tavasztól őszig.

A 2011-es elhatározás (Szita Károly: „a jövőben Kaposvár Rippl-Rónai József szellemi és tárgyi hagyatékára építve alakítja kulturális imázsát”) az elmúlt évtizedben újabb tárlatokat és publikációkat hozott. Most, születésének 160. évfordulójára megint egy fontos, a somogyi és a hazai művészettörténetet egyaránt gazdagító kiállítást.

Augusztus derekán, az ötödik hóhullám elmúltával megyek haza, megnézni. A Fő utcán Kapos egyik emblemikus egyéniségével, szülővárosom díszpolgárával, a legendás focista, történelemtanár s levéltárigazgatóval, Szili tanár úrral találko-

zom. Derűsen rója a megszokott délelőtti sétáját. S én, a Táncsics Gimnázium hajdani diákja természetesen tisztelettel köszöntöm, egyetemben azokkal, aki a gimnáziumunkból ismerjük őt. Kedves, közvetlen, megajándékoz az édesanyja emlékére írott verse elmondásával, majd az Arany Oroszlán patikába megyünk.

Kijövet, a patika előtt egy újabb táncsicsos, volt diák vár a tanár úrra, elköszönök tőle. Az előredőljő Nagy Imre szobor mellett (vajon, hogyan idézik majd meg októberben, az 1956-os forradalom 65. évfordulóján?) megyek a Vaszary Képtárba. Képtár, képgyűjtemény nélkül, csupán kiállítóter. (Fordított elnevezés is született. A Fővárosi Képtár anyagát is bekebelező Magyar Nemzeti Galéria nevében talán az elődintézménytől való elhatárolódás is kifejeződik, de ma már az is, ami nem jellemzi. Ugyanis a galéria megnevezés ma főleg kereskedelmi tevékenységet folytató intézményekre vonatkozik. Ennek ellenére, a Magyar Nemzeti Galéria példájára, pár évre a Kecskeméti Képtár 1911-es alapításkori nevét átnevezték Kecskeméti Galériává. Legutóbb a kiskunhalasi Thorma Képtárnak adtak Thorma Galéria nevet – pedig ott sincs műkereskedelem –, s az ott ősszel rendezett nagybányai kiállításoknak „őszi tárlat” elnevezést. Az évszakok szerinti tárlat-megnevezéseket az 1900-as évektől kezdődően kizárólag kortárs alkotók bemutatóira használják.)

Nincsenek látogatók a Vaszary Képtárban, Jurecskó Lászlóval, a kiállítást kitaláló rendezővel járom a termeket (őt a kisfia próbálja egyszer-kétszer játszótérre hívni), végignézzük az egész kollekción.

2. Rippl-Rónai és a fiatalok (Köröshegy–Kaposvár, 1908–1909)

A fenti címben Rippl-Rónai van kiemelve, hozzárendelve bizonyos fiatalok. Nem fantáziálhatunk azon, hogy esetleg Rippl tanítványaitól, vagy talán pontosabb így: olyanoktól láthatunk képeket, akikre ő hatott (Martyn Ferenc, Bernáth Aurél, Káplár Miklós stb.), *hanem a Köröshegyen* alapított s összesen csak két nyáron létezett *Baltoni festőkolónia* alkotói és Rippl-Rónai közti viszonyról, közös kiállításukról, a közöttük kialakult szimpátiáról és művészeti kapcsolatokról lehet fogalmat alkotnunk a tárlat láttán.

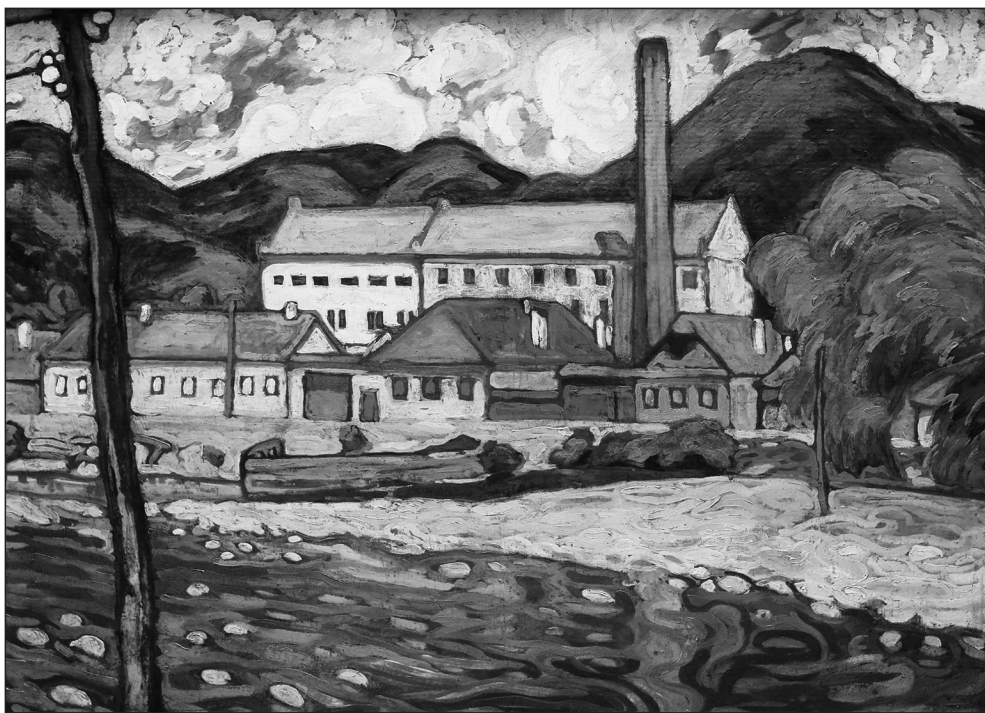
A kiállítás úttörő jelentőségű, mert ennek a művésztársulásnak az 1908 és 1909-es három kiállítása (Balatonföldvár, Keszthely, Kaposvár) óta eltelt 112 évben még nem volt művészettörténeti jelentőségű, az összefüggéseit föltáró bemutatója. Sokáig nem is lehetett olvasni róla a hazai művészettörténeti összefoglalókban, legföljebb csak egy-egy mondatos utalásokat. Az 1989/90-es évek után kialakult és megszilárdult hazai magán-műkereskedelem hozott új eredményeket a nagybányai művésztelepen – vagy annak szellemében – fogant művek fölkutatásában, forgalmazásában, és a legfontosabb dokumentumok közzétételével a művészettörténeti föltáró munkában is. Ebben meghatározó jelentőségű a MissionArt Galéria Nagybánya Könyvek (dokumentumokat és művészmonográfiákat közreadó) sorozata.

Jurecskó Lászlónak Boromisza Tibor nagybányai korszakát (1904–1914) föl-

dolgozó összefoglalójában (JURECSKÓ László, Boromisza Tibor. *Nagybányai korszaka (1904–1914)*, Miskolc, MissionArt Galéria, 1995, Nagybánya könyvek 5.) találkozhattunk először a kőröshegyi művészkolónia részletesebb bemutatásával – természetesen Boromisza szemszögéből. Ő az első megjelent írásaiban a Balaton fölfedezendő festői szépségéről, a közönségről és a pártolando friss alakulásról értekezik.

A Balatoni festőkolónia létrejöttében a működő művésztelepek (Nagybánya 1896, Szolnok, Gödöllő 1901) közül az résztvevők számára a közvetlen, inspiráló példa Nagybánya, ami azidótt egyre több városban gerjesztett képzőművészeti összefogásra, akár művésztelep alapításra való hajlandóságot még akkor is, ha művésztelep-pé egyik helyen sem tudott sűrűsödni az összefogás.

A müncheni Hollósy-iskolából, Nagybányából és Máramarosszigetről fonódtak össze, kapcsolódtak egybe az emberi és szakmai szálak, az egyéni indítékek a négyszereplős kőröshegyi festőkolónia megalakulásában. Föltehetően a somogyi illetőségű Ungváry (Unghváry) Sándor javaslatára, valójában baráti összefogásként jöhetett létre az együttműködésük. Némethy Miklós, Kádár Géza és Ungváry Sándor kezdtek el a balatoni táj és közvetlen környezete vonzásában dolgozni, és Boromisza Tibort hívták meg maguk közé. A müncheni Hollósy-iskolát hazai környezetben

BOROMISZA Tibor: A nagybányai téglagyár 1908. k.

olaj, karton, 68×93 cm, mgt.

intézményesítő nagybányai művésztelepet joggal tételezzük példának, ám Kőröshegyen nem alakult, a két nyári működése során talán nem is alakulhatott ki olyasfajta iskolajelleg, amely Nagybányát fundamentálissá, megkerülhetlenné emelte a művészetoktatás terén.

A négyek kőröshegyi munkássága az együttműködés fontosságára és a festőileg kiaknázatlan tájegység elsődleges inspirációira hívja föl a figyelmet. Festők kisebb csoportjainak az egy városban való egyidejű munkálkodására már a korábbi évekből is vannak olyan példák (pl. a hódmezővásárhelyi művészcsoport, 1900–1914), amelyek a külső körülmények szorításában nem tudtak művészteleppé intézményesülni. Kőröshegyen ez nem volt cél, a rövid, kétszezonos tevékenységük során a nyaralás, a pihenés, a kollegiális eszmecsere mellett a tájegység kompozíciókba emelése foglalkoztatta a résztvevőket. Boromisza megfogalmazásában: „A Balaton partján mindenütt találunk lokális szépségeket. Maga a víz is ezer változatában élvezetes képet nyújt, de a legkarakterisztikusabbak a rálátások. [...] Megtaláljuk a monumentalitását, megtaláljuk az intimebb részleteket egyaránt. Előttünk egy zöld hegyoldal, virágzó fákkal, mely mögött lebeg az ezer szint változó víztükör, a végtelenségbe nyúlva tenger hatással, majd határolva a szemközti part kékes szeszélyes hegyalakulásaival. E színpompát toll leírni, ecset lefesteni nem képes.” (BOROMISZA Tibor, *Impressiók a Balatonnál, Nagybányai Hírlap*, 1909. május 9., 19. sz., 1–2.)

A kitűnő megfigyelő, a tájat élményszinten befogadni tudó, azt ihletforrásként tételező Boromiszától gazdag és sokrétűen változatos műegyüttest szemlélhetünk, ám Balaton-képe nincs. A kurátorok elsősorban a korabeli újságok híradásai és az alkotókhoz kapcsolódó dokumentumok (levelek stb.) alapján próbálták rekonstruálni a Kőröshegyen festetteket, ám nem támaszkodhattak műjegyzékre, katalógusra. Így azt az egyedül járható utat választották, hogy az alkotóknak az 1905 és 1912 között keletkezett műveikkel a fölvezető *szálakat és az együttműködés*, a friss tapasztalataik műveikben való lecsengését is bemutatják. Így a Nagybányán vagy Zentán, Párizsban vagy Kaposváron, Fonyódon és Kőröshegyen festett művek egyaránt helyet kaphattak a kiállításban.

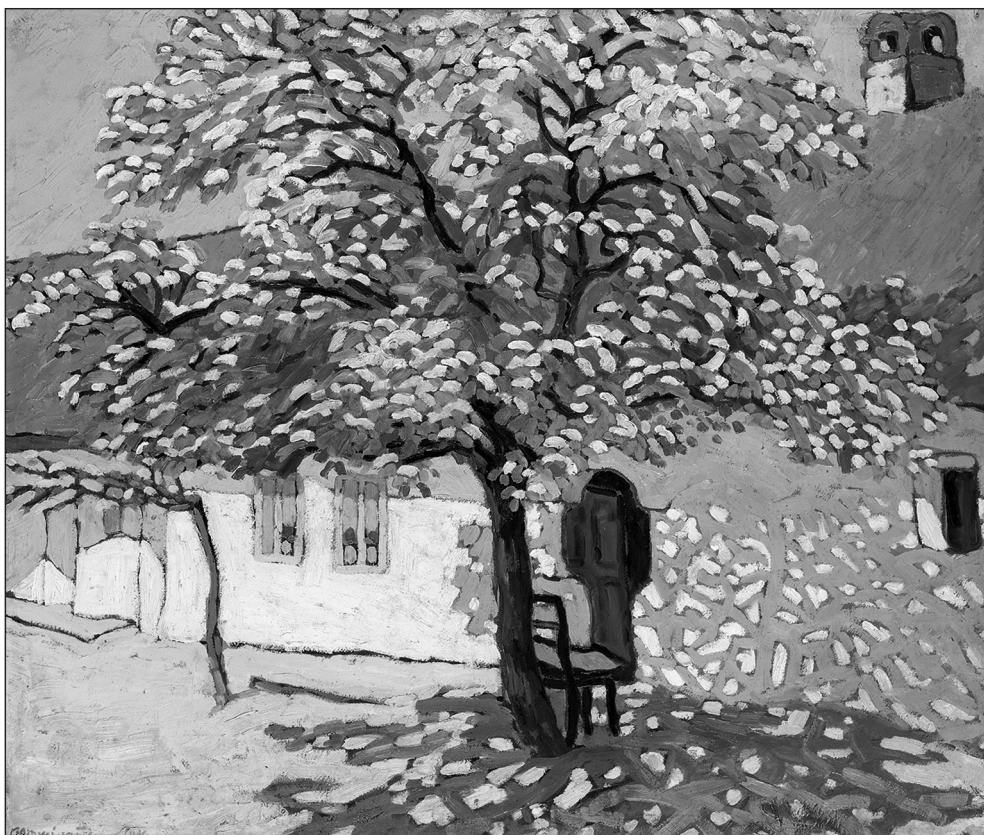
Boromisza életműve a legrészletesebben földolgozott, a legismertebb. Vezető művésze lehetett Kőröshegynek is az addigi festői gyakorlata és tapasztalatai alapján. Különös, hogy láttató, expresszív, a balatoni táj lényegét értő írása, szó-festése maradt csak meg a tájról, s képet nem festett róla. A plein air tájképeitől (pl. *Nagybányai park*) a posztimpreszionizmus felé a színek intenzitásának fokozásával a *Tavaszi fények* (1906) című képét nagy színfoltok fölrakásával, a színek és fények strukturálásával teremti meg. S ha ettől a művétől átnézünk Rippl-Rónainak 1908-ban fixálódott kukoricás képeire, akkor potenciális párhuzamosságot tételezhetünk. A bemutatott *Boromisza művek* íve a szimbolizmusig (*Fürdőzők*, 1909) juttatja el rövid idő alatt az alkotót, s mindehhez a balatoni munka is megtermékenyítőleg hatott. Friss tájélmények hatására festett kőröshegyi képei (*Kőröshegyi főutca*, 1908, *Kőröshegyi barackvirágzás*, 1909) a valós látványtól elvonatkoztatva stílusváltozást jeleznek a festészetében: olyasfajta posztimpreszionista-szimbolista stációhoz való el-

jutását. (Azt is megjegyzendő, hogy egyik rajzán és egy festményén is megjelenítette Kőröshegy legfontosabb műemlékét, a gótikus katolikus templomot.)

Igazi fölfedezése a kiállításnak a Némethy Miklós és a kőröshegyi házigazda, Ungváry Sándor. Némethy talán máramarosi tartózkodása (*Máramarosi táj*, 1908) és Kádár Gézával kötött barátsága révén került közéjük. Őszi fények (1912) című festményének izzó színvilága és különösen a *Vásárbamenőknek* (1909) a karusszel-kompozíciók struktúráját idéző, érett kompozíciós rendje érdemel figyelmet.

A házigazda Ungváry Sándornak *A kaposvári templom* (1908) című kompozíciója higgadt, leíró jellegű városkép, ám a *Párizsi parkrésztele* (1910) festékfölrakása a pointillizmusra vagy akár Rippl-Rónai kukoricás stílusára is emlékeztethet. Ungvárytól láthatjuk a legtöbb balatoni képet (*Legeltetés napsütésben*, 1907, *Kilátás Fonyódról*, 1910, *Cseresznyefák a vízparton*, 1910 k.). A *Bárka* (1909) című kompozíciója a déli partsáv (csónakkal) – Balaton – északi part hármásával a klasszikusnak elképzelt Balaton-képet involválja. Kádár Gézától, „az évszakokhoz köthető han-

BOROMISZA Tibor: *Tavaszi fények* 1906.

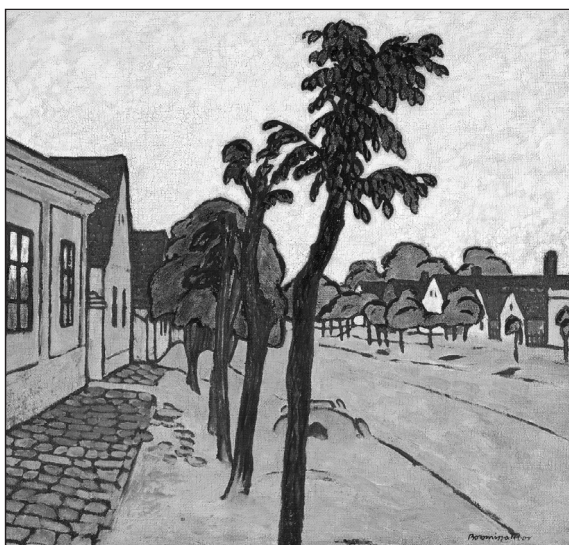
olaj, karton 68×80,5 cm, mgt.

gulatok kifejezésének nagymesterétől” (Jurecskó László) változatos, a nagybányai ikonográfiához és topográfiához kapcsolódó műveket láthatunk.

A Balatoni festőkolónia két bemutatkozása (Kőröshegy és Keszthely, 1908) közül a keszthelyit látta Rippl-Rónai József, és az ő patronálása révén kerültek a négyek a somogyi festők 1908. decemberi, karácsonyi tárlatára. (*A Balatoni Festőkolónia és a Somogy megyei képzőművészek közös tárlata*, 1908. december 15. – 1909. január 5.) A kiállításon Rippl-Rónai (20 képpel) és Kunffy Lajos (50 képet állított ki) mellett Boromisza Tibor szerepelt a legnagyobb műszámmal, így a mostani kiállításban is az ő akkori műveik képezik a fő hangsúlyt. Kiegészítve mindez még Galimberty Sándorral, aki ugyan nem szerepelt az 1908-as kiállításon, de szoros viszony fűzte a Róma-hegyi mesterhez, és egy *Somogyi Hírlap*-béli cikkében (GALIMBERTI Sándor, *Egy művész a somogyi festők tárlatáról*, *Somogyi Hírlap*, 1909. január 3., 3.) értekezett a művész és a dilettáns fogalmakról, s a tárlatból kiemelte Ripplit és Boromiszákat. Galimberty műveiből két rálátásos nagybányai kompozíció és a Róma-villát megjelenítő (a Rippl-Rónai Múzeum tulajdonában lévőket először az 1960-as évek elején Takáts Gyula, megyei múzeumigazgató bőrfotelos munkaszobájának a falán láttam először) a legfontosabbak, csendéletei és enteriőrjei mellett. A tárlaton kiállítottak még somogyi festők (a csurgói születésű Bosznay István, Bacskay Béla, Kopits János stb.), de őket csak megemlítik a katalógusban. Ezzel szemben az ugyancsak somogyi születésű Kozma Lajostól kiállították a *Róma-hegylánc* (1910) című festményét, ami a tárlat kakukktója.

Fontos, jól ismert és sokszor publikált Rippl-enteriőrök (*Piacsek bácsi a fekete kredenc előtt*, 1907, *Fésülködő nő*, 1909, *Szobarészlet*, 1910) tájképei és portréi kapnak

szerepet. A portrék sorában fontos a két *Kunffyné-arcképe*, amely a Kunffy családdal való bensőséges kapcsolatának is tanújele. Kunffytól ugyancsak két, művészeti kapcsolatukat, somogytúri együttléteiket demonstráló mű lett kiállítva (*Rippl-Rónai feleséggel a somogytúri kertemben*, 1905, *Rippl-Rónai fest somogytúri kertemben*, 1905). Azonban Rippl új, 1908-ra datálható festői stációja, a kukoricás korszak művei kerülnek középpontba (pl. *Tavaszi munkák*, 1911, *A szobában* (Lazarine és Anella), 1911). Az 1905-ös *Vitorlások* című festménye Rippl Balaton-képe. Szerepel a kiállított kollekciójában az eddig Ödön öcsémnek tulajdonított portréja, ám a tárlatrendezés során végre pontosan olvasták a festő-

BOROMISZA Tibor: Kőröshegyi Főutca 1908

olaj, vászon, 75x79 cm, mgt.

nek a kép bal alsó sarkába írt dedikációját: „Vissza emlékül az 1906iki meleg nyári napokra: Ödön öcsémnek Jóska”. Ez tehát azt jelenti, hogy az ábrázolt nem Rippl-Rónai Ödön, hanem a neki dedikált portré másik testvérüket, Rippl-Rónai Lajost örökíti meg, fehér nyári ruhájában, fehér kalapban. Apróság, de fontos pontosítás, mert a jól ismert portré eddig, a teljes Rippl-irodalomban kizárólag ezen a címen jelent meg: „Ödön öcsém”. (Csak három példa erre:

Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása, Katalógus, szerk. BARNÁTH Mária, NAGY Ildikó, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1998, 29.; HORVÁTH János, *A Rippl-Rónai Ödön-gyűjtemény, Katalógus*, Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002, 94.; *Rippl-Rónai emlékkönyv. Paris Anella visszaemlékezése Rippl-Rónai Józsefről*, szerk. HORVÁTH János, Kaposvár, 2008, 101.)

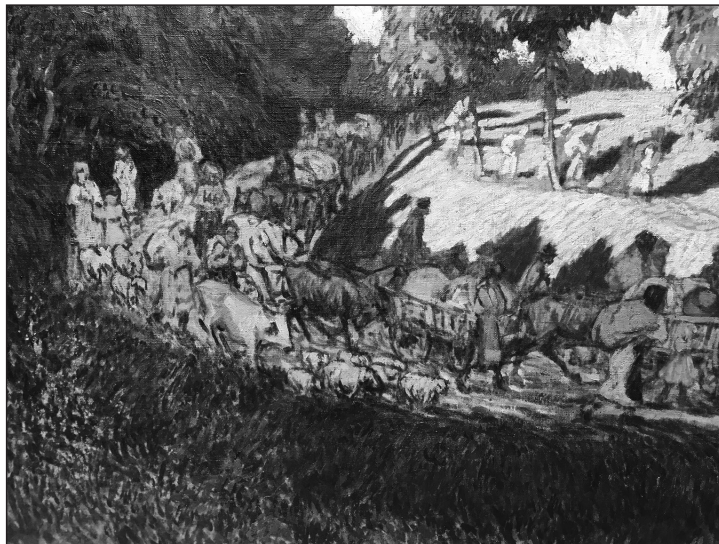
A kaposvári sajtó rendszeresen tudósított a kiállításról. A rendezők „a tárlat tömeges látogatását viszonzni kívánták” a kiállítási helyiségekben rendezett „nagyszabású sétahangversennyel” (*Sétahangverseny a képtárlaton, Somogyi Hirlap*, 1908. december 29., 4.). A kiállítás népszerűsége, a közönség általi látogatottsága és a jelentősnek mondható vásárlások ellenére disszonáns hangoknak is helyt adott a *Somogyi Hirlap*. A tárlat modern képeire reagáló, a *Bolond Istókba* való gúnyverséből csak röviden idézek:

„Ha háromszáz kép összejön,
s egy koronás jegyet vesz ön,
ha sok festő vevőt keres,
s van kép, melyen a fű veres,
ha húsz kép lóg minden falon,
s van műpártolni alkalom,

ha kulturlázban ég a nép,
és azt kiáltják: fő a kép!
ha látunk színes vásznakat,
melyek közt számos rongy akad,
s ránk néz egy lilaszín tehén:
akkor verniszázst sejték én.”

(STILÉT, *A tárlat, Somogyi Hirlap*, 1908. december 25., 6 -7.)

A kiállításon történt vásárlásokról is tudósított az egyik helyi újság, mely szerint Bosznay Istvántól egy, Boromisztól öt, Kunffy Lajostól két, Némethy Miklóstól egy, Ungváry Sándortól ugyancsak egy festményt megvásároltak. (*Képvásárlás a*

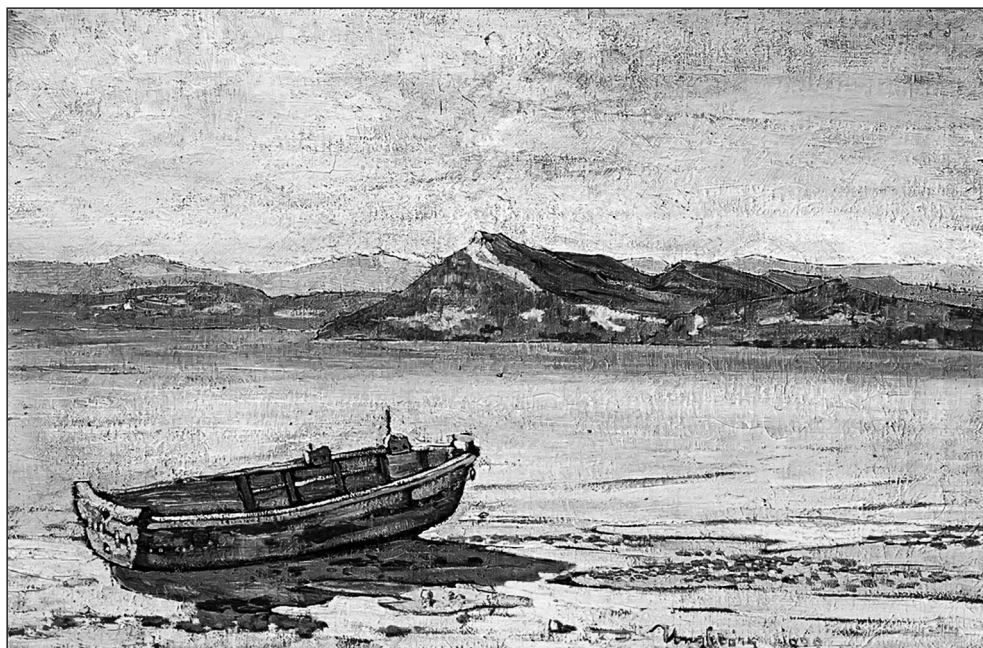
NÉMETHY Miklós: *Vásárbamenők* 1909.

olaj, vászon, 80×120 cm, mgt.

tárlaton, Somogyvármegye, 1908. december 20., 292. sz., 7. – A kiállítás katalógusa ennél nagyobb volumenű vásárlást jelez. Kunffytól végül kilenc képet vásároltak. JURECSKÓ László – GÉGER Melinda, *Rippl-Rónai és a fiatalok. Kőröshegy-Kaposvár, 1908–1909, Katalógus*, Kaposvár, Együd Árpád Kulturális Központ – Vaszary Képtár, 2021, 41.)

A „másik Rippl-Rónai”, Rippl-Rónai Ödön gyűjteményébe is kerülhettek művek, hiszen fontos nagybányai festményeket is birtokolt pl. Ziffertől, Boromiszától, Kádár Gézától, Rétitől, Ferenczy Károlytól. (HORVÁTH János, *Rippl-Rónai Ödön gyűjteménye*, In *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei XIII*, szerk. KIRÁLY István Szabolcs, Kaposvár, 1998, 395–444.) Érdekelte a nagybányai művészkolónia, hiszen 1912. augusztus 12-én megtekintette az 1912-es nagybányai jubiláris kiállítást. (A kiállítás vendégkönyvét 1912. augusztus 22-én írta alá: „Rónai Ödön Kaposvár”. Ugyanekkor került hozzá ZIFFER Sándor, *Ülő leány*, 1912 című ceruzarajza, melynek dedikációja: „Rónai Ödön úrnak szíves emlékül 1912. VIII. 22. Ziffer Sándor”. – Reprodukálva: HORVÁTH János, *A Rippl-Rónai Ödön-gyűjtemény, Katalógus*, Kaposvár, 2002, 42.)

Valószínűleg nemcsak a művekre és az alkotókra volt kíváncsi, hanem a működésre, a művésztelepi hétköznapokra is, mert kedves patronáltjának, Bernáth Aurélnak többször kijelentette: „elmenesztem én magát még Nagybányára

NÉMETHY Miklós: *Vásárbamenők* 1909.

olaj, vászon, 80×120 cm, mgt.

is”. (BERNÁTH Aurél, *Így éltünk Pannóniában*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1956, 373.) S valóban, Bernáth Aurél Ödön bácsi anyagi segítségével (is) másfél évet tanult Nagybányán. Mentorának talán még arra is lehetett befolyása, hogy festő bátyja támogató levelet írt az érdekében Réti Istvánnak. A nagybányaiak iránt érdeklődő „Ödön öcsémnek” talán abban is lehetett szerepe, hogy festő bátyja szeretettel fogadta körükbe a kőröshegyieket, köztük a nagybányai Kádár Gézát és Boromisza Tibort.

A kőröshegyi Balatoni festőkolónia nagybányai hátterével hatékony közvetítő a modernebb fölfogású Rippl-Rónai József és a nagybányai iskolázottságú Galimberti Sándor felé. Közös, most bemutatott kiállításuk visszafelé is gazdagítja a somogyi festőművészet és a hazai, az 1900-as évek első évtizede magyar művészettörténetét.

Jelentős kiállítás, fontos alkalom akár a fölnövekvő generációknak az 1905 és 1912 között keletkezett festmények megtekintésére, tanulmányozására.

Kijövök a művelődési házból és a Megyeházán keresem, szeretném újra, sokadszorra megnézni – most már ennek a kiállításnak a fényében – Ödön bácsi gyűjteményét, a múzeum állandó képzőművészeti kiállítását. Egy alkalmazott (nem túl kedvesen) közli, hogy az épületet átalakítják, a tárlat zárva. A Megyeháza mellett megyek le az állomás felé, a kis parkban megnézem Medgyessy Ferenc – ugyancsak barátja volt Ripplnek – a szobrát, a maga elé révedő tekintetű, ülő Ripplit. Fonnyadó, megpörkölődött falevelek hullanak rá.

Közelít az ősz.

KÁDÁR Géza: *Nagybányai parkban 1908 k.*
olaj, vászon 68,5×53,5 cm, mgt.

Ősz

Ősz kezdődött, s én már
tavasztól hullottam volna
veled vérbő szerelembe.
Még bimbózott az ág,
zöldellt minden,
szebben a kikelet
sem ragyogott rám,
mint tiszta szemed,
mikor melléd ültem...
S most, mikor ősz van,
veled még mindig a tavasz
kápráztat száradó ágon,
de jaj,
veres-barna levelek hullását,
jaj, már nélküled látom...

*Leengedik a városi tanácsszékház (városháza) tornyáról eltávolított vörös csillagot
(okt. 26. délelőtt)*

Fogyó sorok

A neved a sorban legfelül...
 Aztán majd lassan lejjebb kerül...
 Az enyém vajon hol lehet?
 Nem jön sohasem felelet...
 Eltűnt már, attól félek...
 Látod, én mégis élek...
 Elkoptak a szavak.
 Régen nem láttalak...
 Fogynak a sorok...
 Szorít a torok...
 Nem mondom ki...
 Nincs itt senki.
 Kiáltok.
 Nem hallod...
 Minek,
 kinek?
 Már
 kár...

(2019)

*A Petőfi téri gyűlés látképe – szemben az Irányi D. utca,
balra az egykori Rendelőintézet*

Tavaly a fiúk legnagyobb örömére meglepően korán beköszöntött a tél: hamar hidegre fordult az idő, és már november végén havazott. Kedvencük, Rác tanár úr éppen egy fizikai jelenség magyarázatába merült el – ilyenkor se látott, se hallott –, eközben az ablak melletti padosorban ülők egyike, vagy a pattanásos Baráth, vagy a fekete hajú, költői babérokra pályázó Neumann Feri kinézett, s nyomban pisszegni, mutogatni kezdett, mire a többiek is arrafelé fordultak: nagy, kövér hőszemek potyogtak egyre sűrűbben az udvarra, a szemközti házak tetőire, a fák csupasz ágaira. Délutánra fehér lett a világ. Örültek a fehér karácsonynak, s annak is, hogy sugárzóan világított a hó, amikor szilveszter éjszakáján a szokásosnál később kerültek ágyba, lévén, hogy kivárhatták az éjféλι harangkondulásokat.

Ha reggel tanítás előtt nem is, de iskolából hazafelé menet természetesen alaposan megdobálták egymást keményre gyúrt hógolyóval. Aki nem volt elég óvatos, annak havat csúsztattak a nyakába, és kinevették azt, aki véletlenül elcsúszott a letaposott, síkos úton.

Igaz, a télnek nem csak örömei voltak, a török nem kínálta áruját az iskola kapuján kilépő, édességre vágyó diákoknak – de eljön a tavasz, és márciusban már mindenki hozzájuthat kedvenc csemegéjéhez, legyen az törökméz, szultánkenyér, diákabrak, amire – vagy amitől – a foga fáj. És folytatódhat a laufmétázás, a rabló-pandúr, az indiánosdi, a snúrozás kedvenc játszóhelyükön. És felhangzik a közelből a verkli kicsit egyhangú, mégis megunhatatlan muzsikája.

Janó kunyhója mellett már másnap vagy harmadnap mutatós hóember álldo-gált, a friss, könnyen tapadó hóból formázták meg. De az igazi munka a két hóvár méternyi magas és két hüvelyk vastag falainak felhúzése volt, amire a téli szünetben kerítettek sort. A farakások között túl szűk a hely, úgy ítélték meg, a gőzfűrés és a kocsiszín közelébe nem mehettek, így a Pál utcai kapu két oldalán, jó tíz méter távol egymástól emeltek maguknak masszív védőfalat a csapatok.

Mert a társaság két részre oszlott. A tekintélyt parancsoló Bokát, aki az emi-nensek között is az elsőnek számított, választották az egyik sereg kapitányának, a másik hóvárban Csónakos osztotta a parancsokat, őt nem a jó jegyei juttatták e ma-gas posztra, hanem mert amilyen nyugodt volt, olyan jó taktikai érzékkel adta ki beosztottainak a parancsokat. És sokan kedvelték ezt a mindig jókedvű, barátságos, már rég nem mutáló fickót. Szinte naponta folyt csata a két ármádia között.

Amikor a kunyhó tetejének a széléről hosszú jégcsapok lógtak le, és belülről az üveget elhomályosította a gőz, ez jelezte, hogy mínusz öt fok alá csökkent a hő-mérséklet, még a legelszántabbak, a nagyszájúak, Buócz, Pálos, Beleznay és Bibó is otthon maradtak. Árva volt a grund, csak csípős szelek cikáztak a havas farakások között, lesodorva némi jéghideg fehér port a tetejük széléről, kis halmokat építve belőlük a kocsiszín és a Pál utca felőli palánk oldalában.

Janót egy csinos pipával ajándékozták meg, amikor hatodikosok lettek, és az-óta rendszeresen ellátták pipadohánnyal, amit összeadott krajcárjaikból vásároltak. Pontosabban a feladat a Gíttegylet pénztárosára, Kolnayra hárult, ő szerezte be a Rőser-bazárban, amely így hirdette magát: „Pestnek Legolcsóbb Bevásárlási Forrá-

sa”, s mert ő lakott legközelebb a „Grand Bazar”-hoz. Az „öreg” Janó azóta bármikor beengedte őket a telekre, de feltétlenül a Pál utca felől, mivel a Mária utcai kapun át jártak ki s be az előbb hasábokkal, azután felfűrészelt fával megrakott lovas kocsik.

Janó, akinek vezetéknevét egyikük sem tudta, régóta Pesten élt, valamelyik tótok lakta észak-magyarországi megyéből, talán Liptóból, talán Gömör és Kishontból költözött ide még legény korában, ám sose tanult meg rendesen magyarul, úgy beszélt – a pipája mögül, mivel azt állandóan szívta, ha égett benne a potya dohány, ha nem –, hogy folyton anyanyelve szavait keverte a magyarba: páni („urak”), dobrí („jó”), boh („isten”) vagy proszím („kérem”). Ezen kívül is akadt jó pár beépítésre váró telek a környéken, de ezekbe nem ajánlatos bemászni a kerítésen át, az ő elpáholta, aztán kilódította, akit elkapott.

Január 28-án hétfőn Nemecek és Csónakos, a Pál utcai grundot egyszer s mindenkorra birtokba vevő gyerekek közül talán a két legszegényebb, hiszen Ernő édesapjának szerény szabóműhelye a lakásuk egyetlen lakószobája volt, ahol egyedül dolgozott, a mélyhangú, sokszor hangoskodó és az osztályban a legerősebbnek számító Csónakos apja pedig a székesfővárosi vízműveknél dolgozott mint bádogos, kalligrafikus, kézzel írt meghívót kapott Geréb Dezsőtől, aki a múlt szeptemberben lett az osztálytársuk. Az egyke, mindig öltönyben járó fiú meghívta őket, legyenek a vendégei a József utca 83. szám alatti ház első emeletén lévő sokszobás lakásukban, ahol Dezsőnek külön szobája van.

Az alacsony, vézna Nemecek és jó egy fejjel magasabb barátja tisztában volt azzal, az új fiú rajtuk kívül már mindegyik osztálytársát vendégül látta, már akikkel barátságot kötött az elmúlt bő négy hónap alatt, és ezek mind a grundon játszó társaik közül kerültek ki, de nem érezték csalódottságot. Amikor a csinosan öltözött úrigyerek megtudta, hogy van egy tucatszáznál több összetartó fiú az osztályban, akik minden nap megjelennek a Pál utca és a Mária utca sarán lévő még beépítetlen telken, és ott jókat játszanak, azonnal jelentkezett Bokánál – hiszen, mint megtudta ő a választott vezér –, s megkérdezte tőle, tagja lehet-e a Pál utcai csapatának, Boka habozás nélkül igent mondott volna, hiszen semmi okát nem látta, hogy a kifogástalan viselkedésű és jó tanuló új fiú ne lehetne játszótársuk a grundon. Csakhogy a Pál utcai fiúk közösségét demokrácia jellemezte.

– Nem én egyedül döntök, Dezső – mondta öntudatosan, de barátságosan.
– Meg kell hallgatnom a többiek véleményét. De nem hiszem, hogy elutasítanak a kérésedet a szavazáskor. Mindenesetre ki kell töltened egy jelentkezési lapot, amit Barabás ad majd neked.

Geréb arról is tudomást szerzett, hogy az osztályon belül működik egy ügynevezett Gittegyelet, sokkal kisebb létszámmal, ám látszólag sokkal nagyobb feyelemmel és fölösleges adminisztrációval. Magában mosolyogva rögtön úgy döntött, oda nem lép be, mert az aztán gyerekes dolog.

Szombaton délután a jobbik ruhájába öltözött Csónakos bekopogott Nemecekék Rákos utcai udvari lakásának ajtaján. Szőke, szegényes ruhába öltözött, fiatalasszony nyitott ajtót. Sápadtan mosolygott a fiúra:

– Ugye te vagy a Csónakos? Gyere be! Ernő már nagyon vár.

A fiú bátortalanul lépett be a szoba-konyhás lakásba. Még sohasem járt Nemecekéknél, jóllehet Ernővel nyolcadik éve egy osztályba járnak, és igazán jó barátok, mi több, az egy évvel idősebb, megtermett Csónakos öccseként tekintett a kis Nemecekre. Talán ezért nem őt választotta korrepetitorául a Pál utcai csapatból. Bár Ernő biztosan tudna neki segíteni latinból, meg németből, amiből neki közepese meg négyese van. Csak testnevelésből és szabadkézi rajzból kapott eddig jelest. A magyart, a történelmet, a földrajzot szívesen tanulta, ezek érdekelték. A gyorsírással sokat küszködött.

– Szerbusz! Szerbusz! – köszönt egymásnak a két fiú.

Nemecek sem a megszokott hétköznapi ruhájába öltözött erre az alkalomra, persze így sem közelítette meg a nyilvánvalóan jómódú Geréb, és a csak gigerlinek tartott Cseley eleganciáját. De Kolnay, Weiss, Barabás, Leszik és Richter szülei sem lehetnek szegények, annak alapján, ahogyan a gyerekeket iskolába járatják.

– Akkor ... megyünk?

– Indulhatunk.

– Ernő, kicsim, hadd igazítsam meg a sáladat – szólt a fia után Nemecek anyja. A szabómester gyöngé szervezetű fia az osztály legjobb tanulói közé tartozott, jól fogott az agya, szorgalmas is volt, de különösen telente elég sokat hiányzott az iskolából. Könnyen megfázott, szülei sokszor nem is engedték meg neki, hogy részt vegyen a hócsatákban. A többiek még véletlenül sem dugtak havat a nyakába. A Gittegyletnek, amely mindig jól fűtött helyiségben tartotta megbeszéléseit, talán a lelelkesebb tagja volt.

Geréb három órára hívta őket. A szerény, apró házas és rövid Rákos utcából a csupa emeletes házból álló Üllői útra pár perc alatt kiértek, pedig nem siettek. Szótlanul ballagtak egymás mellett, pedig a hallgatás kivált Csónakosra egyáltalán nem volt jellemző. Sőt, ezúttal még egy úgynevezett óriásfütyöt sem bocsátott világgá, amit egyedül ő tudott produkálni, ha ez felhangzott, messziről tudni lehetett, itt jár Csónakos a környéken.

A hó most is kövér pelyhekben hullott.

Átvágtak az Üllői úton, ahol hamarosan már nem lóvasút, hanem villamos jár, a Széna tértől egészen a Ferencvárosban található Telepy utcáig, mint ahogy Nagykörúton is építették már a villamos pályáját a Nyugati pályaudvartól a Király utcáig tartó szakaszt alaposan meghosszabbítva.

Február 2-a volt. Délelőtt Geréb még egyszer figyelmeztette őket: aztán el ne felejtsetek, ma háromra várlak benneteket.

A három emeletes, nemrég épült ház nagy, díszes, sötétbarna kapuja elé, amelyben kis ajtó szolgált a gyalog érkezőknek a ki-be járáshoz, percre pontosan érkeztek. Ezt onnan tudták, hogy Csónakos előhúzott a kabátjából egy vénséges, nagy zsebórát, és megnézte, hol állnak a mutatók. Becsöngettek. Egy pocakos bácsi nyitotta ki a kaput, akivel jól nevelten közölték, hogy osztálytársukhoz, Geréb Dezsőhöz jöttek vendégségbe.

– Geréb doktor úr lakása az első emeleten van. A lépcsőtől balra.

Felballagtak az első emeletre. Könnyen megtalálták a keresett ajtót, amire ki volt írva: Dr. Geréb Ágoston katonaoorvos.

Leverték kabátjukról a finom vízréteggé átlényegült havat, párszor nagyokat toppantottak barna, magas szárú cipőjükkel.

A cseléd, egy fiatal, barna hajú lány nyitott ajtót.

– Kezicsókolom – mondta kötelességtudóan, mert gazdáai meghagyták neki, az ifiúr osztálytársainak kivétel nélkül így kell köszönnie, elvégre gimnazisták, akik érettségizni fognak, azután pedig urak lesznek.

– Köszönöm, Boris – hallották Geréb hangját, aki azonnal megjelent, hogy fogadja vendégeit. Az utolsónak meghívott kettőt.

– Ide akasszátok a kabátotokat! – mutatta. – A cipőtöket pedig oda tegyétek!

Csónakosnak sikerült úgy fordulnia, hogy a Boris nevű cselédlány sehogy se tudja lesegíteni róla a téli kabátot, de a gyöngé és ijedt Nemeček kénytelen volt engedni. Bele is vörösödött.

– Gyertek utánam! – mondta Geréb. – A szobámban nyugodtan tudunk beszélgetni és játszani, amit csak akarunk.

Ám visszafordultában még kiadta az utasítást a cselédnek:

– Borcsa, a kanapét és a kakaót öt órákor hozza be! – Majd, kiegészítve az előző mondatot, a fiúk tudomására hozta, hogy náluk minden nap pontosan hat órákor van a vacsora, öttől fél hatig lesz elég idejük kedves vendégeinek, hogy elfogyasszák a feltálat finomságokat.

– Jó lesz így, fiúk?

Csónakos, aki ugyan nemrég ebédelt, de legszívesebben azonnal kérte volna a kakaót és a kanapét, ami kettészelt vajás kifli, apróra vágott sonkával. Kissé kényeszeredetten válaszolta:

– Papuskám, hát persze hogy jó. – Mert az a „lesz” szó pillanatnyilag beláthatatlan időbeli távolságot jelentett neki. Nem úgy Ernő barátjának, akibe úgy kellett belediktálni az ennivalót.

A vendég fiúk elképedve néztek körül a hatalmas szobában, amelyben Geréb egyedül lakott. A szoba nagyobbnak tűnt a kis Nemečeknek, mint az ő egész lakásuk. S hogy itt milyen elegáns bútorok vannak!? Ilyeneket ők még sehol sem láttak. Csónakos egy szobában aludt két lány testvérel, akik sokat bosszantották jámbor bátyjukat, az persze békésen tűrte a csitrik csintalanságát. Néha azért elkapta az éppen pimaszkodót, s mivel jóval magasabb és főleg erősebb volt nála, egyszerűen felemelte és alaposan megrázta az akkor már jajongó, szemtelen fruskát. Nekik ugyan nagyobb lakásuk van, mint Nemečekéknek, de a két szoba ötüknek éppen hogy elég.

Gerébnek természetesen volt külön íróasztala, könyves szekrénye, amiben rengeteg könyv sorakozott, vagyis préselődött egymáshoz, külön a nehéz kötésükkel kitűnő albumok. Nemeček nagyon szeretett olvasni, így rögtön a könyveket szeretete volna megnézni, egyiket másikat kézbe venni.

– Szabad? – kérdezte.

– Természetesen – viszonzta készségesen nyúlánk, karcsú, jó tornász vendéglátójuk.

A kicsit kócos, kékszemű fiú – a legkisebb az osztályban – tekintete végigsiklott a könyvek gerincén, majd kiemelte az egyik sorból Verne Gyula regényeit, lapozgatta őket és gyönyörködött Doré illusztrációiban. Aztán a May Károly-köteteket vett kézbe. Megvolt Gerébnek *A két koldusdiák* Mikszáth Kálmántól, Dickenstől a *Twist Olivér*, a *Nickleby* Miklós szomorú története, Coopertől a *Bőrrharisnya*, Arany János és *Petőfi Sándor költeményei az ifjúság számára*, a *Székely Tündérorság* Benedek Elektől. Jókai regényei, vagy két tucat. Boldogan fedezte fel, hogy Gerébnek megvan a *Gróf Benyovszky Móricz élete és kalandjai* című, több mint háromszáz oldalas mű, amelyet Radó Vilmos írt az ifjúság számára, és ő is szeretett volna megkapni a szüleitől karácsonyra. Csakhogy a könyv túl drága volt. Édesanyja ment el a Ferencczyek terén lévő Eggenberger-féle könyvkereskedésbe, rögtön azután, hogy Csetneki úr átadta elkészült öltöne árát az édesapjának, és megvette Vernétől az *Utazás a föld középpontja felé* című kötetet. Ő iskolában volt akkor, de sejtette, hogy így történhetett, hisz előtte annyiszor elszaladt az Iskola utca sarkán lévő könyvesbolthoz, ami egyben könyvtár is, és bámulta a kirakatban lévő könyveket, és csak törte-törte a fejét, melyiket kérje karácsonyra: Szokoly Viktortól a *Petőfi életéből*, mert Petőfiről mindent szeretett volna elolvasni, vagy azt, amelyet végül is megkapott. Egy pillanatra felnézett a könyvből, és megkérdezte Gerébtől:

– Te kiolvastad már? – Nem mintha lett volna bátorsága kölcsön kérni a Szemlér Mihály rajzaival illusztrált, súlyos könyvet.

– Még nem. Majd ha befejeztem a *Twist Olivért* Dickenstől, akkor belekezek a *Gróf Benyovszkyba*.

– Azt olvastad, hogy gróf Teleki Samu expedíciója szerencsésen megérkezett Zanzibárba?

– Hogyne, és azt is tudom, hogy Monbassából táviratozott Rudolf trónörökösnek.

– Akit meggyilkoltak? – kérdezte gépiesen Csónakos, aki nem kapott rögtön választ, mert Nemecek, akinek eszébe jutott, hogy a gyerekoszobába jövet látott egy zongorát, közbekotyogott:

– Te tudsz zongorázni, Geréb?

– Tanulok – hangzott a lakonikus válasz, amelyből nem lehetett nem kihallani az átgondolt és vicces önkritikát.

A két fiú elnevette magát. Milyen rendes fiú ez a Geréb, gondolta Nemecek. Kár, hogy nem lett a Gittegyűjtő tagja, ő még elnöknek is megszavazta volna. A Weiss helyett, aki csak azért maradt meg kezdetektől a tisztségében, mert ő alapította a Gittgyűjtő Egyesületet, és neki is orvos a papája.

– A mamám azt szeretné, ha zongoraművész lenne belőlem, apám azt ígerte, hamarosan beirat a híres vívómesterhez, a fehér szakállas, öreg Keresztessyhez. Tudjátok, a Nemzeti Vívócsarnokba.

– Aha... Ja – hangzott Csónakos felnőttes, Nemecek vékony gyerekhangja.

Közben Csónakos az ólomkatonákat vette szemügyre. És eszébe jutott, nekik ilyesmire sosem telik, neki a Lietnernél vett kartonra nyomott török katonái vannak, a tízedik születésnapjára kapta őket, aztán kikönyörögte, hogy a Rieglernél vegyenek neki francia és angol katonákat is.

– Ezeket most karácsonyra kaptad? – kérdezte Gerébtől.

– Ugyan? Hova gondolsz? Akkor kaptam őket, amikor iskolás lettem.

Csónakos nem firtatta, hogy most akkor mit kapott karácsonyra, mert röstellte volna elárulni, milyen szegényes volt náluk az ünnep. S pontosan így volt ezzel Nemecek is, akinek apja egy nadrágot varrt ajándékba, anyja pedig egy meleg sálát kötött neki. Egy apró fenyőfára tellett ebben az évben, amit az árus ingyen adott a kopott kabátú, ritkás bajszú, sovány, kissé púpos fiatalembernek, csak hogy megszabaduljon tőle. Ernő édesapja napi kilenc-tíz órát dolgozott, anyja a kereset egy részét félretette: ha elegendő pénz gyűlik össze, Nemecek úr bérel egy kis műhelyt, no, nem a körúton, hanem valahol beljebb, felvesz egy-két tanoncot, és szép lassan beindítja a saját üzletét. Ne szenvedjen semmiben hiányt sem a felesége, sem a fia, akire igazán büszke volt. Nemecek Ernő majdnem színjeles bizonyítvánnyal érkezett haza tavaly júniusban. A mostani félévi jegyei sem lesznek rosszabbak.

– Te minden nap ennyi újságot elolvasol? – ámult el Csónakos.

– Á, dehogy. Apám most kivételesen több újságot is megvett. A Rudolf miatt.

– A trónörökös miatt?

– Szóval hallottál valamit a dologról te is.

– Igen, de alig valamit. Az emberek beszélnek össze-vissza. Megnézhetem? – kérdezte, és Geréb válaszát meg sem várva felvette az asztalon heverő lapok közül a *Budapesti Napló* január 31-i számát.

– Tinetek melyik újság jár? – kérdezte Geréb.

– Egyik se jár, de édesapám rendszeresen kölcsönkapja a munkatársaitól a *Népszavát*. Azt szokta olvasni.

– Szóval a te apád szocialista.

– Nem, a Székesfővárosi Vízműveknél dolgozik. Nem akar önálló bádogos mester lenni. És szervezett munkás.

– Abban az újságban egyáltalán írtak a trónörökös haláláról?

– Természetesen, papuskám – mondta kissé sértődötten Csónakos. Ugyanakkor el is szégyellte magát, most, amikor Geréb vendégei, nem kellene papuskámnak szólítani Dezsőt, de mit tegyen, ha állandóan kicsúszik a száján ez a „Papuskám”?! És volt annyira okos, hogy nem idézte fel teljes egészében, amit apjuk felolvasott az édesanyjuknak a Magyarországi Általános Munkáspárt Központi Közlönyéből. Nagyjából így szólt a Rudolf-fal kapcsolatos cikk, amely tulajdonképpen a mai magyar sajtó helyzetéről közölt pár észrevételt. A trónörökös halálának részleteiről olyan ellentmondó híreket közöltek a napilapok, hogy a közönség még ma sem tudja, hogyan és milyen halállal múlt ki Rezső királyfi. Ennyit mondott csupán. Az nem tartozik erre az okos, de gazdag fiúra, hogy emlékszik, apja akkor kicsit felemelte a hangját, pedig sosem hangoskodik, sosem veszekszik sem a szomszédjaival, sem a

munkatársaival. „Ilyen a mi napisajtónk. Két megbocsáthatatlan bűne van, s ezek a következők: 1. A sajtószabadság dacára is elhallgat olyan dolgokat, amelyeket közölnie kellene, 2. az előkelők, a hatalmasok, különösen az uralkodóház iránt hangja oly hízelgő, lealázkodó, hogy olvasásakor az önérzetes ember az undor nemét érzi, s éppúgy megcsömörlik az esze, mint a gyomra, mikor azt rossz étellel elrontja.”

– Látod, ilyenek a munkások, nem lojálisak az Ausztria-házzal! De bocsáss meg, nem akartam senkit sem megbántani. Te úgysem munkás leszel, ha leteszed az érettségit.

– Papuskám, engem te ezzel nem tudsz megbántani – válaszolt tettetett békülékenységgel Csónakos.

– Teszerinted tényleg szélhűdés érte Rudolfot? Egy ilyen fiatalembert. Aki nem is betegeskedett soha.

– Vagy agyonlőtte magát? Csak az a kérdés, véletlenül vagy szántszándékkal? Netán valaki orvul lelőtte? Az ágyában találták holtan reggel hét és nyolc között, vagy az erdőben hevert a holtteste?

– Mért ment egyedül Meyerlingbe? Hol volt a felesége, Stefánia hercegnő?

– Mért nem ment inkább a királynéval Korfura? Mire gondolhatott szegény, amikor meghallotta, hogy a fia meghalt?

– De hiszen nem sokkal előbb itt vadászott Magyarországon.

– És mi lesz a húga esküvőjével? Decemberben lehetett olvasni azt is, hogy Salvator herceg és Mária Valéria össze fognak házasodni.

– Nem is olyan rég vette magának azt a vadászkastélyt.

– Össze-vissza ír a *Pesti Napló* tudósítója. Ismerjétek el!

– Elismerem. Szóval senki sem ismeri az igazságot.

– Vagy nem akarják elárulni.

– Az is lehet.

– De egy királyi háznak nem illik titkolóznia.

– És most ki lesz a trónörökös?

– Úgy tudom, Ferenc Ferdinándot kérte magához hosszabb kihallgatásra a király.

– Ferenc Ferdinándot? Az meg ki a fittyfene?

– A király unokaöccse. Jobb is, hogy ő lesz az uralkodó.

– Miért?

– Hát te nem tudad, hogy Rudolf liberális volt, meg szabadkőműves?

– Mi az, hogy szabadkőműves?

– Sok zsidó barátja van... volt... Kíváncsi vagy a bélyeggyűjteményemre? – váltott gyorsan témát Geréb, amikor látta, hogy Csónakos nem reagál utóbbi kijelentésére.

– Persze – Csónakos kénytelen volt lelkesedni, megfélemlítve a kis Nemecekről, aki teljesen elmerült a *Petőfi költeményei az ifjúság számára* című gyönyörű kötetben.

– Látod, ez Trinidad, ez Liberia, ez pedig Zanzibár – sorolta büszkén Geréb.

– A Samu gróftól kaptál levelet? – nevetett fel Nemecek, aki eddig úgy tett, mintha semmit sem hallott volna Csónakos és Geréb beszélgetéséből.

Csónakos mindegyikre vetett egy pillantást, közben hümmentett, és azon járt az esze, tudomása szerint a bélyeggyűjtés nem olcsó multság, miből telik osztálytársának bélyegekre.

– Tudod, mikor adták ki az első postabélyeget? – tette fel a kérdést Geréb, és lapozott az albumban. – Az első postai bélyeg a Penny Black volt, amelyet Angliában adtak ki 1840 körül. Az ifjú királynőt, Viktóriát ábrázolta. Magyarországon nagyjából húsz éve, a 70-es években kezdődött meg az önálló bélyegkiadás. Nézd, ezek az első magyar gyártású, könyvnyomatos postabélyegek közül valók. Eltettem a tavaly kiadott, fekete számú krajcáros bélyegeket is, lehet, hogy az unokám egyszer hálás lesz nekem ezekért. Tudod, melyik a világ legdrágább bélyege? A Kék és a Vörös Mauritsius. Eleve csak ötszáz példány készült mindegyikből, és abból már sok elveszett. Egy órásmestert bíztak meg a bélyegek kinyomtatásához szükséges klisék elkészítésével, Mauritsius szigetén. Innen van a neve. De ő még ilyesmit soha életében nem csinált, el is rontotta. A hibás egy és két pennys bélyegekkel sokáig senki nem törődött. Aztán valaki felfedezte, és akkor az ára az egekbe szökött. Te nem is figyelsz, Csónaky! – mondta Geréb, aki Csónakost ipszilonos nemesi csúfnevéen szólította. Tudta, Csónakos most biztosan nem fogja megtorolni a gúnyolódást.

– De, de, hogyne figyelnék!

– Na jó. Meséljetez nekem arról, mit csináltatok, amikor tavalyelőtt Budapestet is elérte a kolerajárvány, ami Indiából Perzsián át néhány hónap alatt eljutott Magyarországra is?

– Hogyhogy mit csináltunk? – értetlenkedett Csónakos. – Te nem Pesten voltál akkor?

– Nem, mi akkor még Komáromban laktunk. Édesapámat tavaly nyáron helyezték át ide. Ő katonaeorvos. Láthattátok a táblán. És rengeteget dolgozott akkor, mint minden orvos. Szinte nem is lakott otthon. Ti nem féltetek?

– Dehogynem. Az emberek kerülték egymást. Nem játszhattunk a többi gyerekekkel. Az üzletek bezártak. Egyszerre mintha kiürült volna a város. Ahol egy kolera meghalt, becsukták a ház kapuját, levitték a bútorait az udvarra, leöntötték petróleummal, és elégették.

– Vöröskeresztes koleras kocsik robogtak az úton – szólalt meg a melléjük állt Nemecek. – Temetési menetekkel voltak tele az utcák. A mienk nem, mienk egy kis mellékutca. A mi lakásunkból szerencsére nem lehetett látni, hogy egyre többen jártak gyászruhában.

– Nyár végén jött a kolera, úgy mondták, Oroszországból. Az onnan érkezett vendégeket a szállodatulajdonosoknak be kellett jelenteni a kerületi előljáráson. Pesten készenlétbe helyezték kolera-barakkokat, amiket még '85–86-ban létesítettek. A belügyminiszter elrendelte, hogy tilos az iskolába járás azoknak a gyerekeknek, akik olyan házban laktak, ahol kolera-megbetegedés fordult elő. Mindent fertőtlenítettek karbollal. Itt, a VIII. kerületben és a Ferencvárosban sokan betegedtek meg.

– A legtöbb megbetegedett munkás volt, asztalos, bádogos, cipész, cserepező, kovácss...

– Meg a kocsisok közül sokan haltak meg. De legtöbben a napszámosok meg a cselédek voltak.

– Látjátok, ezért kell nektek kiválóan tanulnotok, és jól érettségiznetek, mert akkor hivatalnokok, tisztviselők, de inkább értelmiségiek lesztek, akik egészséges körülmények között laknak. De még ügyvéd, bíró, miniszter is lehet akármelyikőnkből. Tanár, az nem akarok lenni.

– Szeptemberben és októberben érte el a tetőpontját, pont amikor nekünk iskolába kellett volna járnunk. De az iskolákat bezárták, és a kórházakba nem lehetett bemenni látogatóba.

– Ki irányította a védekezést?

– Központi Járványbizottság alakult. Emlékszel, Ernő, egyesek alkoholt árusítottak a kolerabarakkok lakóinak, hogy attól majd meggyógyulnak? – nevetett Csónakos.

– Nálunk a bajbajutottaknak politikusok, bankárok, kereskedők, neves közéleti szereplők adományoztak pénzt.

– Én nagyon sokat olvastam, amikor nem mentünk iskolába – folytatta Nemecek, és összenevetett Csónakossal. – Azért időnként kiszöktünk a grundra. Igaz, csak páran voltunk, de golyózni, snúrozni lehetett. Otthon sokat sakkoztam apámmal. Dámát játszottam édesanyámmal és malmoztunk.

Kopogtak. Geréb a falióra nézett, és kikiáltotta Borisnak, hogy jöjjön be.

– Hogy elszaladt az idő! Remekül elszórakoztunk nem? – kérdezte uzsonna után a házigazda.

– Igen, én nagyon jól éreztem magam – mondta buzgón Nemecek, aki mindössze egy kiflit evett meg, a másikat látszólag rátukmálta a barátjára, aki a langyos kakaós tejet szinte egy slukkra küldte le megtölthetetlen bendőjébe. A szegény szabó gyerekének ekkor eszébe jutott, szilveszter előtt Sulz néni hívta fel édesanyja figyelmét arra, hogy Takáts úrnak a Stáció utca és az Ősz utca sarkán található kereskedésében aznap olcsóbban lehet teljes tejet kapni, most egy liter csak 14 krajcárba kerül. Nemecekné természetesen iparkodott, hogy kapjon még, s ha már ott volt, teavajat is vett, nem is a legkisebb adagot.

– Köszönjük – nyögte ki. – Mindent nagyon szépen köszönünk.

A beszélgetés itt akadozni kezdett.

– Ti nem várjátok már a tavaszt?

– Dehogysenem – mondta egyszerre a két barát.

– Újra a mi édes grundunkon! ... Ugye, az a szokás, hogy minden tavasszal új elnököt választunk? – kérdezte a házigazda, amit Nemecek ugyancsak furcsállott. Az jutott eszébe, Geréb úgy beszél, mintha már évek óta tagja volna a Pál utcai csapatának.

Még negyed hat sem volt, amikor pár perces hallgatás után Nemecek fészkelődni kezdett.

– Csónakos, menni kellene...

– Ja, tényleg, mehetünk – mondta az, tudván, sült almát vagy mást nyilván nem kapnak, Geréb pedig, úgy látszik, már nem akar eldicsekedni mással. Pedig a szoba egyik sarkában egy polc teli volt mindenféle régi játékkal, egy gazdag gyerekkor emlékeivel. – Na, akkor menjünk!

Férfias kézfogással búcsúztak el Gerébtől az előszobában.

Geréb az ajtó előtt állva meghúzott egy fogantyút, mire lent a földszinten megszólalt egy csengő, és a kapuhoz közeli lakásból kilépett az a mogorva, testes férfi, a házmester, aki két és negyed órával ezelőtt kaput nyitott nekik. Most kiengedte őket. És most sem szólt semmit.

Kint, a József körúton már égtek a zöldessárga lángok az utcai lámpákban. De jobban világított a járdán a fák törzsét körbeölelő tiszta hó.

Amilyen szótlánul jöttek, úgy mentek hazafelé. Még nem értek el a sarokig, amikor párban rendőrök haladtak el mellettük, lassan, nagy pléhszámmal a mellükön, oldalukon hosszú kard, fekete kalapjukon fehér lószőr seprő meredezett tekintélyt keltőn. Amikor befordultak az akácfas Üllői útra, egy lóvasúti kocsi haladt el előttük. Nemecek és Csónakos egyformán nagyon szerette a lóvasutat, jobban, mint az omnibuszt. Rendszerint kint ültek a kocsis mögött, aki időnként figyelmeztetésül belefújt a trombitájába. Ha omnibusszal kidöcögtek a Harmincad utca-Városliget útvonalon a Ligetbe, mindig fenn ültek az emeleten. A Városligeti fasorba érve elérhették az úttestre benyúló gesztenyefák ágait. Sovány lovak húzták a vaskos, vasveretes kerekű alkotmányt, amelyet üzletek hirdetéseivel teleszőgezett barnás deszkafal osztott két részre.

Amikor átértek az Üllői út túloldalára, Csónakos ajkai közé vette a két nagyujját, és egy olyan remek óriásfütyöt bocsátott világgá, amelyet nagyon régen produkált.

Nemecek elnevette magát:

– Ez az, papuskám, erre vártam egész délután. Gerébet is megtisztelhetted volna eggyel.

– Most már magam is sajnálom, hogy kihagytam – vigyorgott a magasabbik is, aki be sem gombolta a nagykabátját, amikor kiléptek az ajtón, amelyen az áll, hogy „Dr. Geréb Ágoston katonaoorvos.”

A Rákos utca csendes volt, csak egyenletes lépteik kopogása hallatszott. A 9-es szám előtt megálltak.

– Akkor most Adamik igazgató úr szobájában leveszik a Rudolf képét, és kicserélik a Ferdinándéval?

– Persze – magyarázta Csónakos. – Pedig mindenki szerette, azt mondták a Rezső királyfiról. – Hát, ott lóg majd a Ferenc Jóska, Erzsébet királyné, az új trónörökös, a gróf Csáky miniszter és a Kammermayer polgármester arcképe...

Február legvégén aztán olvadni kezdett a hó. A hóból latyak lett, a lucskos földből sár. A grundra ilyen sárban nem volt tanácsos bemenni. Pár napig mindenki otthon foglalta el magát valamivel, miután végzett a leckékkel.

Eltelt három-négy langyos, szikrázóan fényes nap, ami alatt az édes grund talaja majdnem teljesen szikkadtta vált. Valahogy megváltozott minden. Legalábbis úgy érezték. Az ablak melletti sorban ülő „Pál utcaiak” egyre többször figyeltek ki-felé. Hallották a lóvasúti kocsik tülkölését, valamelyik ház udvarán vidáman énekeltek egy cselédlány. Aztán egy szép napon felhangzott a verkliszó.

Nemecsek egy percre becsukta a szemét, és maga előtt látta a Bécsből, a Práterből ide költözött férfit, aki vidám énekével kísérte a masinából áradó dallamot. Szép volt a verkli, egyik oldala aranydíszes, lombfüzérés, középen arany ráában kép: a nagy szemű Kolumbusz Kristóf a zsvajgó partra lépett Amerikában, és az indiánok hódolnak előtte. Körös-körül pálmák, a pálmán zöld majmok, a tengeren árbocos hajók, a hajókon égő szemhéjú, részeg tengerészek és az üvegkék égen mozdulatlan felhők.

És egy keddi napon, ekkor már március volt, Csónakos kihajolt a padsor szé-lén, és odasúgta kis, szőke barátjának: – Vigyázz, Nemecsek!

Az felvette a papírgombócot, amelyen ott állott Boka szép írásával az oly régóta várt üzenet: „Délután háromkor közgyűlés. Elnökválasztás a grundon. Kihir-detni.”

✱

Megjegyzés. Írásomban felhasználtam motívumokat, jelzőket, szituációkat, idézőjel nélküli félmondatokat MOLNÁR Ferenc *A Pál utcai fiúk*, MOLNÁR Erzsébet *Testvérek voltunk*, PÁSZTOR Árpád *Muzi* című kötetéből, szavakat RADNÓTI Miklós *Iffúság* című költeményéből, adatokat GÖNCZI Ambrus *Az 1892–93. évi kolerajár-vány Budapesten* című tanulmányából, valamint a *Vasárnapi Ujság* 1888-as évfolya-mából.

A történet 1889. január–februárban játszódik. Az 1892–93. évi kolerajárvány idejének előbbre hozását a cselekmény indokolta.

*Tüntetők eltávolítják a Sztálin utca névtáblát
a Tancsics Gimnázium épületéről (okt. 26. délelőtt)*

OROSZ LÁSZLÓ: A HAZAI NÉMETSÉG KÖZOKTATÁSÜGYE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az 1868-as (szellemében vitathatatlanul pozitív) nemzetiségi és népiskolai törvénykezés a századforduló idejére teljesen felhígult. A politikai elit és a sajtó által hirdetett délibábos illúziók (például a 30 milliós magyarság kapcsán) az Eötvös József által lefektetett alapokról egészen eltérő pályára terelték a nemzetiségi oktatást.

Jól követhető mindez a német nemzetiség iskolái vonatkozásában is. A kérdéskörrel behatóan foglalkozó Bellér Béla kimutatása szerint már a kiegyezést követő évtizedben tetten érhető a nagy múltú német iskolarendszer meggyöngyülése, a német iskolák megfogyatkozása: már 1880-ra (tehát bő egy évtized alatt) 365 német iskola tűnt el. Ennek eredményeként a kor 271513 német gyermekére 953 német iskola jutott, vagyis, másként bontva az adatokat, 295 német gyerekre egy anyanyelvű iskola. (Összehasonlításképp: a magyaroknál ez 110, de még a szerbeknél vagy a szlovákoknál is 140 illetve 150 volt.) Budapesten például a 122 ezer német lakosnak nem volt egyetlen német tannyelvű iskolája sem, vegyes tannyelvűből is csupán 6 akadt. Pedig 1880-ban a mindennapok nyelve még a német volt Budapesten: bár az ez évi népszámlálás szerint az abszolút többséget épp ekkor vette át a magyar etnikum, ennek ellenére németül a lakosság 75%-a tudott beszélni, míg magyarul csak 71%. Sokak számára nem volt fontos, nem érezték szükségét megtanulni a magyar nyelvet, mert a mindennapokban a magyar nyelv ismerete nélkül is tökéletesen elboldogultak. A nyelvváltás azonban egyetlen generáció alatt lezajlott: 1880-ban a budapesti németeknek még csak 34%-a beszélt magyarul, az utolsó nagy-magyarországi népszámlálás idejére (1910) már 72,5%-a. Így aztán nem csoda, hogy az új évszázadba belépve Budapest lakosságának kétötöde már csak magyarul tudott, és mindössze 6%-a nem beszélt magyarul.

Történeti szintéziseink számos, a nemzetiségi oktatással kapcsolatos statisztikai táblázatot közölnek. Romsics Ignác például rövid „XX. század történetében” az elmozdulásokat 1880-as, 1900-as és 1913-as adatokkal illusztrálja. Ezekből igen jól látszik a nemzetiségi népiskolák visszafejlődése. Míg e bő 30 év alatt a magyar tannyelvű elemi iskolák száma csaknem duplájára nőtt, a nem magyar nyelvűeké megfeleződött. (A ruszinoké és a szlovákoké ugyan még gyorsabban, de azért a németeké is drasztikus módon; az ortodox egyház nemzetfenntartó erejével magyaríthatóan a szerb és román iskolákhoz viszont nehezebb volt a hozzáférés.) Egy másik, Bellér Béla által összeállított adatsor szerint, noha a németeknek – az összlakosság-hoz viszonyított arányuk alapján – 2490 elemi iskolához, 44 gimnáziumhoz illetve reáliskolához, és 17 pedagógusképző intézményhez lett volna joguk, ennek csak a töredékével rendelkeztek.

Hogy mennyivel? Nos, a németiség helyzetével egyháztörténeti szempontból foglalkozó Josef Haltmayer szerint 1918-ban mindössze 417 német népiskola működött, ám még ezekből is 254-et az alig negyedmilliós erdélyi szászság evangélikus egyháza tartott fenn, tehát alig több mint másfélszáz jutott a Királyhágón inneni ún. szűkebb Magyarország majd 1,7 millió németjére. Gimnáziumi, illetve felsőfokú képzést is csak Erdélyben találunk német nyelven: 1910-es adatok szerint 5 fő- és 2

algimnáziumot, illetve egy-egy tanító- és tanítónőképzőt (Nagyszeben és Segesvár). Egy másik német történész, Franz Riedl által csoportosított adatok szerint pedig az 1. világháború előestéjén (1913-ban) a németajkú lakosság iskoláskorú gyermekei közül német iskolába csak 44800-an, ezzel szemben magyar iskolába 186329-en jártak.

A német iskoláztatás jól látható elsoványodása ellenére is azt állíthatjuk, hogy – ha csupán egy paraméter alapján, felületesen szemléljük a mutatókat – az országot lakó valamennyi etnikum közül (beleértve a magyarokat is) a németek álltak a legmagasabb kulturális nívón. Az analfabetizmus (eltekintve a nem nemzetiségként nyilvántartott zsidóktól) messze náluk volt a legalacsonyabb. 1891-ben, illetve 1910-ben 63, illetve 70%-uk tudott írni-olvasni, míg a többieket szintén felülmúló magyaroknak ugyanekkor csak 53, illetve 67%-a.

Ez azonban elfed egyéb fontos szegmenseket, így a pusztán írás-olvasáson túlmutató, az önálló nemzeti identitás megőrzéséhez nélkülözhetetlen anyanyelvi kultúra hiányát, s szintúgy az oktatási rendszer magasabb lépcsőfokaihoz anyanyelven történő hozzáférés nélkülözését. A két világháború között a hazai németiség helyzetéről teljes körű statisztikai áttekintést készítő Kovács Alajos (a statisztikai hivatal elnöke) az 1920-as és 1930-as népszámlálás közötti időszak elmozdulásait, illetve kulturális viszonyait így érzékelteti: „[...] minél feljebb megyünk a műveltségi lépcsőn, annál kevesebb németet látunk”. Lefordítva mindezt az adatok nyelvére, „azoknak a német anyanyelvűeknek a száma, akik legalább középiskolai végzettséggel rendelkeznek, mindössze 7005, ezek közül főiskolai végzettségű 1562.” A majd félmillió németiségből tehát mindössze másfél százaléknak volt középiskolai végzettsége, felsőfokú pedig még kevesebbnek. E vékonyka réteg képezte – a nemzetiség irányítására hivatott – szellemi elitjüket.

A világháború vége előtt egy évvel – 1917-ben – egy mindaddig elefántcsonttoronyba zárkózott „szobatudós” lépett ki a nemzetiségpolitikai küzdőtérre azzal a sokak számára már ekkor is anakronisztikusnak tűnő tervvel, hogy megpróbálja összeegyeztetni a hazai svábság jogos kisebbségi igényeit magyar hazafiságának létező érzületével. Bleyer Jakabról van szó, akinek a *Budapesti Szemlé*ben meghirdetett programja (mérsékelt hangvétele miatt) magyar részről pozitív fogadtatásra talált, a német mozgalom radikális, „deutschnational” irányzata ugyanakkor heves támadás alá vette őt. Két alaptézisét ugyanis különösen kártékonyak találták. Az egyik az volt, hogy a német polgárság és értelmiség elmagyarosodása megállíthatatlan és visszafordíthatatlan folyamat; a németiség tehát semmit nem veszít, ha a magyarság javára lemond ezekről a rétegekről, és a hazai németiség fennmaradásának zálogaként ezután inkább a sváb paraszti tömegek megőrzésére koncentrál. A másik tétele pedig az volt, hogy a két nép békés szimbiózisa érdekében fel kell hagyni a német nemzetiség értelmiségi és politikai elitjének megteremtésére irányuló követelésekkel, ezért a közép- és felsőfokú német iskolák hálózata helyett be kell érni a kulturális alapigényeket kielégítő nemzetiségi népiskolákkal. Ezek sorvasztásával viszont a magyar államnak kell felhagynia. Ez esetben a leg súlyosabb konfliktusgócok meg-

szűnhetnek, ami megnyugtatóan garantálja a svábság patrióta és integritásvédő magatartásának fennmaradását, illetve az önrendelkezéssel kapcsolatos államellenes gondolatoktól való távolmaradását.

1918 őszén azonban – a világháborúból vesztesként kikerülve – elszálltak a területi integritás megőrzéséhez fűződő illúziók. Az új, forradalmi kurzusok (mindkettő: a polgári demokratikus és az őt váltó kommunista is) látványos koncessziók biztosításával igyekeztek a nemzetiségek jóindulatát megnyerni. Persze sikertelenül. Ebbe a kontextusba kell helyezni a hazai német vonatkozású kodifikáció leglátványosabb elemeit: egyfelől az (itt részletesen nem tárgyalható, egyébként is igen elmentmondásos és teljességében végre sem hajtott) autonómiatörvényeket, másfelől az anyanyelvi oktatás biztosítására vonatkozó rendelkezéseket. Mindezek legfőbb célja az volt, hogy befelé (a nemzetiségek felé) és kifelé (a döntéshozó nagyhatalmak irányába) egyaránt bizonyítani tudják a múlt hibáival történő szakítást, és egy új, mindenki számára kielégítő kisebbségpolitikai gondolkodásmód áttörését.

A Károlyi-kormányt (sok más terület mellett) a nemzetiségpolitika terén is egy gyökeres fordulat végrehajtásának kommunikálása hajtotta, amikor már három héttel a hatalomátvételt követően (1918. november 22-én) Lovászy Márton vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelettel írta elő a nemzetiségek lakta területeken az anyanyelvű népiskolai oktatás bevezetését. Eszerint „[...] azokban az elemi iskolákban, ahol valamely nemzethez tartozó tanulók vannak többségben, ott az illető nemzet nyelve az oktatás nyelve minden tárgyban. A kisebbség nyelvét mint kiegészítő nyelvet használják.”

A rendelet az állami népiskolákra vonatkozott, ám az egyházi és községi fenntartásúak számára is ajánlotta az előírások átvételét. A magyar tannyelvű középiskolákat pedig arra utasította, hogy vonzáskörzetük többi népének nyelvét rendszeres tantárgyként oktassák. A német mozgalom mindent elkövetett a rendelet gyors érvényre juttatásáért. Sajtójuk révén mindenhová eljuttatták a rég várt, kedvező irányú elmozdulás hírért, ostorozták a változást szabotálni akaró sovíniszta erők ellenállását, presszionálták a német községek iskolaszékeit a nyelvváltásról döntő gyűlések mielőbbi lebonyolítására, s persze széles körű felvilágosító munkát fejtettek ki a német községek lakói körében, hogy ne tudja becsapni őket a magyar érzelmű helyi jegyző vagy lelkész azzal, hogy a szükséges német tankönyvek és tanárok nem állnak rendelkezésre. A németek öngazgatásáról szóló, a következő év január 29-én elfogadott 1919: VI. néptörvény a felállítani tervezett három autonóm német kormányzás hatáskörébe juttatta a törvényhozás és az igazgatás számos ágával együtt a közoktatás területét is. Ám még mielőtt érdemi lépések történhetek volna, bekövetkezett a kommün hatalomátvétele.

A Tanácsköztársaság alkotmánya szerint (86. §, 4. bek.) „a tanácsrendszer egyenes következménye, hogy a nemzeti kerületek tanácsai önállóan intézik a kérdéses kerületek [...] közoktatását és közművelődését.” A korábban tervezett kerületek közül a középső (Gau Mitte – a főváros környéke, a Vértes és a Bakony sváb községeivel), valamint a délkelet-dunántúli Gau Schwäbische Türkei létrehozásába bele sem

kezdték (etnikai körülhatárolásuk oly nehéz lett volna), így csupán Deutsch-Westungarn pontos területi kijelölése történt meg (a későbbi ellenforradalom propagandája szerint ezzel is megkönnyítve a párizsi döntéshozók számára a Burgenland-kérdés elintézését). A német oktatásügy átszervezése a központi kormányzatban számukra biztosított tárca, a Német Népbiztosság (Deutsches Volksamt) hatáskörébe tartozott, melynek élén Kalmár Henrik állt. (Magyar csengésű neve senkit ne tévesszen meg, az eredeti neve Kohn Elkán volt.)

A 2/1919. DV. sz. rendelet szerint a német településterület valamennyi oktatási intézményében a német az oktatás nyelve, a magyar nyelv tantárgyként tanítandó. Az intézkedések országos szinten mintegy 500 népiskola német tannyelvűvé tételét készítették elő. Egyedül Budapesten 47, Nyugat-Magyarországon 400 iskola átalakítását tűzték ki célul. (1918 előtt, az ország kétmillió németiségének összesen nem volt ennyi iskolája.) Hogy ennek kapcsán akár ellenállással is számoltak, azt bizonyítja a népbiztosság *Volksblatt* című lapjának május 11-i számában szereplő kifejezés, mely szerint a korábbi magyar iskolák közül 500 „elnémetesítése” zajlik. Ehhez persze német tanerő is szükséges volna, így a csak magyarul tudó tanítók áthelyezésének ügye szintén napirendre került. A német iskolákba való tanító-kinevezés a német népbiztos hatáskörébe ment át, akinek hivatalában külön osztály foglalkozott (a német iskolák tantervének kidolgozása mellett) tanárkurzusok szervezésével és a mégis hiányzó létszám külföldiekkel (osztrák vagy német pedagógusokkal) történő pótlásával. E prioritások láttán bélyegezte a megkapaszkodó ellenforradalmi kurzus a kommün oktatáspolitikáját nemzetietlennek, mi több, nemzetellenesnek.

Az 1919 augusztusában hatalomra került ellenforradalmi rendszer kezdeti (rövid) időszaka teljes mértékben a legfőbb politikai prioritást, a területi integritás megőrzését szolgálta. Abból a naiv reményből kiindulva, hogy az egyidejűleg zajló békekonzferencia döntéshozatali eljárása során talán nincs még minden lefutva, egyértelműnek tűnt mindenki számára, hogy csakis példamutató nemzetiségpolitikával és a nem magyar ajkú népesség centrifugális törekvéseivel szemben érdemi alternatívát kínálva táplálhatunk bármi reményt. E kísérlet, ahogyan korábban Jásziék csábító politikája is, csak kevés eredménnyel kecsegtetett. Bárminemű próbálkozás előfeltétele volt azonban, hogy sikerüljön olyan erők létezését demonstrálni, méghozzá épp a hazai nemzetiségek részéről, amelyek – a szeparatizmussal szembefordulva – centripetális (tehát befelé húzó) törekvést hangoztatnak.

Ez a kormányzati alapállás ideális társra lelt Bleyer Jakab, a hazai sváb közösség tekintélyes vezetője, a budapesti egyetem germanista professzora személyében. Az ő politikai arculata remekül illett az ellenforradalom eszmerendszerébe: hangsúlyozottan keresztény és nemzeti, baloldallelles és integritásvédő, ráadásul még német származású is. A főntebb jelzett érzékenységek és partnerség ügyszólván őbenne öltött testet: Bleyer szerepvállalása előnyös volt az államnak is, ugyanakkor saját közösségét szolgálva legalább annyira hasznos volt neki is. Az érzékenységek folytán lett Bleyer az egymást követő Friedrich-, Huszár-, Simonyi-Semadam- és Teleki-kormányok nemzetiségi ügyekkel foglalkozó minisztere.

A „nemzetiségi minisztérium”, melynek egész kodifikációs munkája a területi integritás megőrzését szolgálta, előbb tető alá hozta az 1868-as nemzetiségi törvény eredeti szellemiségéhez visszatérő 1919. augusztus 21-i kormányrendeletet (4044/1919. M. E. sz. rendelet „a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról”), mely bizonyos tekintetben még tovább is tágította a dualizmus kori kereteket, hisz míg az 1868-as törvény magyar hivatali nyelvet írt elő, addig ez a kisebbségek szabad nyelvhasználatát irányozta elő mind Budapesten, a nemzetgyűlésben, mind vidéken, a helyhatóságok hivatali ügyvitelében, illetve az iskoláztatásban.

E keretrendelet szakminiszteri végrehajtási utasítása volt a Bleyer közreműködésével készített, Haller István vallás és közoktatásügyi miniszter által jegyzett 1919. decemberi 23-i nemzetiségi iskolarendelet (209.494/1919. VKM sz. r.), mely az alsófokú állami és községi iskolákban a gyermekek anyanyelvét tette az oktatás nyelvvé. Vegytiszta helyzet természetesen igen ritkán állott elő, így a nemzetiségi oktatásban érintett települések többsége (minthogy nem csupán egyetlen etnikum lakta), nem állhatott át tisztán nemzetiségi nyelvre. A rendelkezéssel érintett iskolákat (az egyházi fenntartásúakra mindez nem vonatkozott) három csoportba osztották. Az első csoportot azon községek iskolái alkották, melyeknek teljes lakossága valamely magyarul egyáltalán nem tudó (egy vagy több) nemzeti kisebbséghez tartozott. A másodikat azon községek iskolái, amelyek népessége bár ugyanígy teljességgel nemzetiségi volt, ám legalább a felük beszélte azért a magyar nyelvet. A harmadik csoportot pedig a nem kizárólag nemzetiség(ek) által lakott községek tették ki, tehát azok, ahol magyar lakosság is élt (kisebbségben ugyan, de legalább 20 iskolaköteles gyerekekkel). Fontos tehát, hogy a vegyes lakosságú községek e típusában a nemzetiségi többség kisebbségi magyarsággal élt együtt; az ellentétes felállással ugyanis (magyar többség nemzetiségi kisebbséggel) a rendelkezés nem is foglalkozott. Az első csoport iskoláiban az oktatás kizárólag nemzetiségi anyanyelven zajlik (azzal a kiskapuvál, hogy az iskolaszék vagy a községi képviselőtestület kívánságára egyes tárgyak magyarul is taníthatók). A második és a harmadik csoport községei külön nemzetiségi iskola vagy párhuzamos nemzetiségi osztály felállítására kapnak lehetőséget, ahol a tantárgyak egy részét (a népi identitás szempontjából fontosakat, de legalább a hittant, az írás-olvasást, a számolást, a beszéd- és értelemgyakorlatot és az éneket) nemzetiségi anyanyelven kell oktatni, az egyéb tárgyak taníthatók magyarul is.

Csernoch hercegprímáshoz írott 1920. április 26-i levelében Bleyer kifejti, hogy a tisztán anyanyelvű oktatás (az első csoport) voltaképp a demarkációs vonalon túlra került. Az elszakítani kívánt területek homogénebb etnikai tömbjeinek szóló ajánlat a visszatérésük esetére, míg a magyar fennhatóság alatt maradt (magyarul amúgy is nagyobb arányban tudó) kisebbségi közösségeket magába foglaló másik két csoport esetében a tárgyak egy részének magyar tannyelve nem okozhat problémát, csupán a nemzetiségi kultúra fenntartásához elengedhetetlen tantárgyak esetében biztosítandó az anyanyelvű oktatás. Gesztusértéküként értelmezhető a kormány részéről, hogy a nemzetiségi iskolák felügyeletét a vezető tanfelügyelőtől függetlenített, önálló hatáskörű külön tanfelügyelő kapta meg, valamint az is, hogy a VKM

(azaz a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium) már a következő évben német tanító- és tanítónőképző intézetek felállítását rendelte el.

A trianoni diktátum (1920 júniusában) a közvélemény számára azt bizonyította, hogy a kisebbségek iránti engedékeny magatartás nem segítette a területi integritás megőrzésében. Ezért a német származású minisztert már 1920 decemberében elcsapták, 1922 februárjában pedig magát a nemzetiségi minisztériumot is felszámolták. Az ellenforradalmi kurzus korai szakaszának pozitív kisebbségi jogalkotása villámgyorsan elenyészett. Határozott s egyértelmű keményedés vette kezdetét a nemzetiségi politikában, s ha a kormányzat még törekedett is (külpolitikai, illetve revizionista megfontolásból) a „húzd meg, ereszd meg” politika alkalmazására, a teljesen sovinszta irányba fordult vidéki közigazgatás negligálta a központ nemzetiségpolitikai megfontolásait, s az összes felgyülemlett indulatát és frusztrációját az egyetlen megmaradt kisebbségen vezette le. Ez a németiség volt, amely viszont – aligha kell túlmagyarázni ezt – radikalizálódással felelt az őt érő sérelmekre.

A Bethlen-kormány, melynek nevéhez az utókor már-már topikus jelzőként ragasztotta hozzá a konszolidáció fogalmát, a hazai németiség vonatkozásában is normalizálni kívánta a helyzetet. 1923 júniusában ezért újabb nemzetiségi keretrendelet látott napvilágot, a 4800/1923. M. E. sz. r. (a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtása tárgyában), mely ismét csak megerősítette a különböző etnikumú állampolgárok egyenjogúságát, és lehetőséget teremtett az anyanyelv használatára a közoktatásban (az érintettek „kívánságára”) a nemzetiségi egyesületek fenntartásában működtetett, illetve az állami és községi népiskolákban egyaránt.

Ehhez az ún. Bethlen-féle nemzetiségi rendelethez is kapcsolódott természetesen egy végrehajtási utasítás a VKM részéről, melyet Klebelsberg Kuno jegyzett. A 110.478/1923. VKM. sz. rendelet (augusztus 28.) alapján a nemzetiségi népiskolák három típusát (A, B, C) állították fel, melyekből az amúgy rendkívül könnyen befolyásolható szülői értekezletek választhattak.

Az „A” típusban a kisebbség nyelvén zajlott az oktatás, a magyar nyelv rendes tárgyként való kötelező tanításával. A „B” típus vegyes tannyelvű oktatást jelentett. Itt anyanyelven folyt a természettudományi tárgyak, a fizika, a kémia, továbbá a gazdasági ismeretek, illetve a rajz és a kézimunka oktatása. Magyarul történt viszont a földrajz, a történelem, az állampolgári ismeretek és a testnevelés tárgya, s persze a magyar nyelv oktatása. Ugyanakkor mindkét nyelven folytak (magyarul és anyanyelven egyaránt) a nyelv és beszédgyakorlat-foglalkozások, illetve az írás, az olvasás, a számolás és az énekórák. Végül a „C” típusú iskolákban, melyeket – tárgyilagosan szemlélve – csak igen nagy jóindulattal lehet nemzetiségi iskolának tekinteni, az anyanyelv helyett magyar nyelven folyt a tanítás, a kisebbség nyelvét pedig – kvázi – idegen nyelvként oktatták. Jóllehet az írás és olvasás órákat mindkét nyelven vitték, a nemzetiségi nyelv itt pusztán kötelező tárggyá degradálódott. 1926-ra 419 német nemzetiségi iskolát sikerült létrehozni (48 A, 63 B és 308 C-típusút). Egy darabig még emelkedett ez a szám, de aztán megállt a gyarapodás üteme. 1932-ben 482 ilyen

iskola létezett (46 A, 141 B és 295 C), ami azt mutatja, hogy mindkét véglet felől a közép (a B-típus) irányába orientálódtak, ami nem is csoda, hisz a hétköznapi életben való boldoguláshoz a vegyes tannyelv által elősegített kétnyelvűség volt optimális.

Budapesten ugyanakkor, a még mindig közel 40 ezer németajkú lakos ellenére, nem volt német kisebbségi elemi iskola. Ez feltétlen a tudatos beolvasztás szándékára utal. Mint ahogy az is, hogy a nemzetiségi népiskolák mellett német nyelvű közép- és felsőfokú oktatási intézmények sehol az országban nem léteztek. Működött ugyan (épp Budapesten) egyetlen német nyelvű középiskola, a nagy hírű Reichsdeutsches Gymnasium, amelyet azonban Berlin finanszírozott. Tegyük gyorsan hozzá, az utólagos gyanakvással szemben ez az intézmény egy kifejezetten mérsékelt szellemiségű elitiskola volt, többnyire a Reich-béli állapotok miatt önkéntes száműzetést vállaló tanári karral. Beszédes, hogy olykor a 40%-ot is elérte a zsidó származású diákok aránya, akiknek még 1944-ben is állítottak ki (titokban) érettségi bizonyítványt.

A Gömbös-kormány 1935 decemberében – látva a három típus közti arányeltolódás alakulását – módosította a nemzetiségi népiskolák rendszerét. A 11.000/1935. M. E. sz. rendelet eltörölte a hármas tagolódást, és a vegyes („B”) típust alapul véve egységes rendszert vezetett be, amit a 2. világháború kezdetéig az érintett iskolák túlnyomó többsége át is vett. A döntés mégis nagy hullámokat kavart, a német közösség radikális szárnya ugyanis (melyből 1938-ban megalakul a Volksbund) Basch Ferenc vezetésével heves ellenkampányba kezdett, mondván, kizárólag az egykori A-típus ismerhető el nemzetiségi iskola gyanánt, annak szintjén kellett volna az egységesülésnek megtörténnie.

A következő változás már a 2. világháború alatt, a területi revíziók kontextusában történt. 1940 augusztusában, a második bécsi döntéssel párhuzamosan ugyanis – ellentételezés gyanánt – egy csatolt jegyzőkönyvet is alá kellett írnia a magyar kormánynak, a német népcsoportegyezményt. Ez sok egyéb (ahogy mondani szokták: „állam az államban” típusú) koncesszió mellett azt is garantálta az immár kizárólag a Volksbund által irányított német közösségnek, hogy népinémet iskolákban az anyanyelvén tanulhasson. Márpedig, ha az egységes B-típusos rendszert az egykori A-típus irányába kinyitják, akkor azt kompenzálni kell a korábbi C-típus újra felélesztésével!

Ennek szellemében született meg 1941. február 1-jén a Teleki-kormány újabb nemzetiségi iskolarendelete (700/1941. M. E. sz. r. „a nyelvi kisebbségekhez tartozó gyermekek népiskolai oktatásáról”), mely a Gömbös-féle rendelet visszavonásával helyreállította az 1923-as Klebelsberg-féle rendeletet. Az új szabályozással a szülők választási lehetősége is visszatért. Teleki ugyanis erősen bízott az önmérsékletükben és az A-típustól való tartózkodásukban, ami az adott helyzetben sajnos már illúzió-nak bizonyult: mintegy 200 iskola tért át a B-ből az A-típusra.

A Volksbund azonban ezzel is elégedetlen volt, s kötelező A-típust kívánt, a szülők szándékának félresöpprésével, valamint azt, hogy ő maga felügyelhesse a tanítás szellemét és tantervét (céljuk ugyanis nemcsak a német tannyelv volt, de a szabad nemzetiszocialista propaganda is). A felügyelet jogát azonban nem kapták meg az

államtól. A továbbiakban csak a saját maguk által alapított és fenntartott iskolákat tarthatták ellenőrzés alatt; igaz, ott viszont senki sem kifogásolhatta a nemzetiszocialista szellemet. Alakult is 18 új Volksbund-iskola, 1940-ben pedig Budapesten megnyílhatott az immár hivatalosan is Volksbund-fenntartású német tannyelvű gimnázium (ezt Bleyer Jakabról nevezték el, igazgatója pedig a történeti szakmunkáiról ismert Weidlein János volt), melynek tantervét már nem a magyar állam kontrollálta. Az intézményben és a hozzá tartozó internátusban (NS-Erziehungsheim) a katonás egyenruhába öltözött növendékek intenzív nemzetiszocialista nevelést kaptak. Létesült továbbá egy német felsőfokú intézmény is Budapesten, egy tanítóképző, melyet ugyan elvben nem engedtek át a Volksbundnak, hanem a magyar tanügyigazgatás alá rendelték, a gyakorlatban azonban nemigen tudták megakadályozni a német mozgalom befolyását.

A II. világháború végével és a beköszöntő szovjet megszállással a hazai német oktatásügy teljes addigi struktúrája összeomlott, és a jogfosztottság többéves időszakát követően egy a korábbi gyakorlattól alapvetően különböző, szocialista fordulatot vett.

Ajánlott irodalom

Matthias ANNABRING (1954), *Volksgeschichte der Deutschen in Ungarn*, Stuttgart, Südost-Stimmen

BELLÉR Béla (1973), *A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon a legújabb korban*, Baranyai Művelődés, 1973/4, 11–24.

BELLÉR Béla (1974), *A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon 1918-ig*, Magyar Pedagógia, 1974/1, 47–65.

BELLÉR Béla (1981), *A magyarországi németek rövid története*, Budapest, Magvető

BELLÉR Béla (1991), *Ungarns Nationalitätenschulpolitik von der Ratio Educationis bis zur Gegenwart (1777–1990)*, Suevia Pannonica, 1991/9, 52–66.

BLEYER Jakab (1917), *A hazai németiség*, Budapesti Szemle, 169. köt., 483. sz., 428–441.

DONÁTH Péter (1996), *Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez 1919–1944*, Budapest, Budapesti Tanítóképző Főiskola

FÜZES Miklós (1989), *Die Nationalitäten-Schulpolitik Ungarns zwischen 1918 und 1945*, Suevia Pannonica, 1989/7, 57–67.

Josef HALTMAYER (1987/1988), *Deutschtum und Katholizismus im Königreich Ungarn vor dem Ersten Weltkrieg*, Südostdeutsches Archiv, 30/31, 29–39.

KOVÁCS Alajos (1936), *A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában*, Budapest, Hornyánszky

MIKÓ Imre (1944), *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Kolozsvár, Minerva [Reprint: Budapest, Optimum, 1989.]

OROSZ László (2018), „[...] a régi német erények szelleme, az új német hibák nélkül.” *A Reichsdeutsche Schule a két világháború közti Budapesten*, In VERITAS Évkönyv, szerk. UJVÁRY Gábor, Budapest, Magyar Napló – VERITAS Történetkutató Intézet, 171–187.

OROSZ LÁSZLÓ: A HAZAI NÉMETSÉG KÖZOKTATÁSÜGYE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

OROSZ László (2018), *Adalékok a budapesti németek I. világháborút követő negyedszázadához*, Közép-Európai Közlemények, No. 43, 125–138.

OROSZ László (2019), *Magyar statisztikus a német „Volksboden” árnyékában. Kovács Alajos a német népesség dunántúli terjeszkedéséről* In *Tudomány, oktatás, kultúra a két világháború közötti Magyarországon*, szerk. M. PELESZ Nelli, Szeged, Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 79–91.

Franz Hieronymus RIEDL (1970), *Das Südostdeutschum in den Jahren 1900–1918*, München, Südostdeutsches Kulturwerk

ROMSICS Ignác (2000), *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris

TILKOVSKY Loránt (1995), *Német anyanyelvi oktatás a katolikus elemi népiskolákban (1919–1944)*, Századok, 1995/6, 1251–1274.

Tüntetők és a katonák barátkozása az október 28-i Kossuth téri gyűlésen

A magyar tanító- és tanárképzés története Jugoszláviában (1945–1951)

Bár az idén van százötven esztendeje annak, hogy a Szabadkán megnyílt az első tanítóképző, sem jogi, sem történelmi kontextusban nem beszélhetünk a szabadkai tanítóképzés másfél évszázados kontinuitásáról, mivel az 1871. november 25-én megnyitott szabadkai Magyar Királyi Állami Tanítóképző párhuzamosan a történelmi magyar állam összeomlásával, még az 1920-ban megkötött békeszerződés előtt – 1919-ben kényszerűségből bezárta a kapuit.

Szigorúan jogi és történelmi szemmel nézve tehát a modern kori vajdasági magyar tanítóképzés kezdő dátumaként 1945-öt kell megjelölnünk. Azt az időpontot, amikor az új, sztálini mintára berendezkedő, államszocialista jugoszláv rendszer a magyarok elleni tömeges kivégzésekkel, koncepciók perekkkel és kiutasításokkal párhuzamosan előbb Zentán majd Szabadkán hozzákezdett az égető magyar tanítóhiány felszámolására azzal az egyértelmű politikai üzenettel, hogy a másodszor is kényszerkisebbségbe került magyarok, a németekkel ellentétben, s „bűneik ellenére”, a megváltozott geopolitikai helyzetben lényegében az anyaország támogatása nélkül, kizárólag az új – kommunista – jugoszláv államhatalomtól várhatják kisebbségi jogaik érvényesítését. Dolgozatunkban a második világháború végével bekövetkezett harmadik impériumváltáskori magyar tanító- és tanárképzés első hat esztendejét járjuk körül.

★

Még elemi erővel dühöngött a második világháború végjátzmája, amikor 1945. február 5-én a *Szabad Vajdaság* napilap egy eldugott hírben közölte a Szabadkai Katonai Parancsnokság közleményét, amely szerint a városban tanítóképző intézetet létesítenek. Az ekkor még csak szerb nyelven induló képzésekre 1945. február 10-ig lehetett beiratkozni. A követelményrendszer szerint az első osztályba négy, a másodikba öt, a harmadikba pedig hat elvégzett középiskolával lehetett felvételt nyerni.

Nem egészen egy hónap múlva a lap vezércikkben foglalkozott az új állam nemzetiségi iskolapolitikájával, amelyben egyértelműen ki is jelölte az új oktatáspolitikai kereteit, annak ideológiai irányát: „Vissza kell emlékeznünk a régi Jugoszláviára, hogy felismerjük az újban az újat. Három mondvacsinált magyar főgimnáziumi tagozattal és egy algimnáziummal indult, a végén egyetlen névleges főgimnázium maradt, amiben egyedül a magyar nyelv és irodalom folyt magyar nyelven. Szubotícán az egyetlen magyar tagozat egyetlen magyar nyelvű tantárgyát tankönyv nélkül egy pár száználmas jegyzetből tanulták a magyar diákok. A tankönyv elfogyott, a tanárokat leküldték Szerbiába. Ma három teljes főgimnázium mellett négy algimnázium nyílik meg, a tanítás nyelve teljesen magyar, a magyarnyelvű tanárokat mindenütt felkutatják és alkalmazzák. Ennél beszédesebb, ékesebben szóló bizonyosság nem kell arra, hogy ez az új Jugoszlávia. Ezekért az iskolákért nem kellett évekig

DÉVAVÁRI ZOLTÁN: „MINT A MAGYAR NÉP JÖVENDŐBELI TANÍTÓI...”

instanciázni, mint annak idején. Nem kellett jó helyre »voksolni«, hogy valami száználmas ígéretet kapjunk sohanapjára. Becsületesebb, jobbhiszemű iskolapolitikát el sem lehet képzelni. A mai iskolapolitika alapjában demokratikus, egyedül az anyagi feltételeket nézi: megfelelő számú tanuló, megfelelő számú tanerő és megfelelő számú iskolahelyiség. Ahol ez megvan, ott megnyílik az iskola, akármilyen nyelvről van szó. A mai iskolapolitika kiindulópontja egy egészé széles, generózus demokrácia. Ennek nagy indulását láthatjuk a megnyíló iskolakapukon keresztül. Jó és becsületes politikai iskolájuk volt azoknak, akik ennek az iskolapolitikának fektették le alapját. Ez a becsületes iskolapolitika azonban csak akkor lesz számunkra igazán haszonhozó, ha a magyar népnek megnyitja a szemét és ezek az a megnyíló iskolák a magyarság politikai iskoláivá válnak.”

Két héttel a német fegyverletétel után, 1945. május 23-án Zentán 56 fővel nyílt meg az első magyar tanítói tanfolyam. Az ünnepélyes megnyitón a jugoszláv kormányt Csellik István, a Vajdasági Népfelzabádító Főbizottság középiskolai előadója képviselte. Csellik a szerbül és magyarul elmondott beszédében bejelentette, hogy hamarosan zentai vagy szabadkai székhellyel rendszerezíteni fogják a magyar tanítóképzést. Beszédéből egyértelművé vált az is, hogy a nagy elánnal induló, az új rendszer ideológiai alapjaira különösen nagy hangsúlyt fektető oktatáspolitikának komoly gondokkal is szembesülnie kell. Az egyik legégetőbb problémát ekkor még a tantermek hiánya jelentette, mivel az iskolák épületeit a hadsereg vette igénybe. A másik, ugyanekkora akadály az volt, hogy a második világháború utolsó szakaszában nem állt a hatalom rendelkezésére az a szükséges tanári állomány, amely a magyar nyelvű oktatás zavartalan működtetéséhez kellett: „az a tanfolyam, amit a harmincas években Beográdban rendeztek, nem járt kielégítő eredménnyel. Azóta a régi tanítók kiöregedtek, elhaltak. Úgy, hogy az utánpótlásról kell gondoskodni. Ezt a célt szolgálja ez a tanfolyam, még pedig elsősorban azzal a céllal, hogy az égető pillanatnyi tanítóhiányon segítsünk vele.”

Elsősorban a tanító- és tanárhiány miatt klasszikus oktatásról ekkor tehát még szó sem volt. A valóságban realizálódó három hónapos gyorsalpaló tanfolyamok fő célja a totális ideológiai átnevelés és az új hatalom politikai szellemiségében működő tanítóhiány enyhítése lett. Az oktatás egésze a sztálini mintára berendezkedő kommunista diktatúra igényeinek, s elsősorban az ideológiai agymosásnak volt alárendelve.

Zlatibor Popović igazgatósága alatt Zentán ekkor két tanfolyam működött: az úgynevezett B és C tanfolyam. Az előbbit a három- vagy négyéves képzőt végzett, valamint az érettségizett vagy a hét, illetőleg nyolc gimnáziumot fejezett hallgatók látogatták. A tanfolyam elvégzése után ők kaptak tanítói oklevelet. A C – segédtanítói – tanfolyamra való felvétel négyéves középiskola elvégzéséhez volt kötve. A hallgatóknál kiemelt figyelmet kapott a „népfelzabádító harc” történetének az oktatása. Popović egy korabeli interjúban azt is egyértelművé tette, hogy az előadások a dialektikus gondolkodás szellemében folytak. Szerb nyelvből elsősorban az ún. népfelzabádító harc irodalmával, magyar nyelven pedig a népi írókkal foglalkoztak

az előadók. A tanító- és tanárhiány miatt a gyakorlati tárgyak oktatását a felsőbb évfolyamok hallgatói látták el. Minden órát egy ötperces beszéddel zártak: a sorsolás útján kijelölt hallgatók politikai beszámolót – monológot – tartottak, hetente egyszer pedig osztályonként „önkritikát” kellett gyakorolni a helyes és hatásos neveléssel összefüggésben.

Külön figyelmet szenteltek a fegyelmi ügyekre. Ezekben a kérdésekben az ún. diákbizottságok döntöttek, a közvádoló szerepét pedig az intézet tagjaiból választott hallgató látta el. A diákokat az ideológiai küzdelem frontján már az első napokban bevetették. Ők végezték 1945 szeptemberében a választói névjegyzékek összeállítását és a novemberi alkotmányozó nemzetgyűlési választásokkal összefüggésben a tanulói lakosság „felvilágosítása”, vagyis ideológiai megdolgozása is az ő feladatuk volt.

1945 augusztusára az is eldőlt, hogy az intézményesített magyar nyelvű tanítóképzés Szabadkán fog megvalósulni. Akárcsak Zentán, úgy itt is az ekkor még a három hónapig tartó tanfolyamokra koncentráltak. Az észak-bácskai városban felállított vegyes tannyelvű – tehát szerb és magyar osztályokkal működő – intézménybe 1945. augusztus 16. és augusztus 21. között volt az első iratkozás. Az első osztályába a négyéves középiskola elvégzését igazoló tanulókat vették fel. A második osztályba a gimnázium öt osztályát befejezett vagy a kereskedelmi akadémia első osztályát végzett tanulók iratkozhattak be, a harmadik és negyedik osztályt a tanítóképző tanulóin kívül a hat, illetve hét gimnáziumot vagy a kereskedelmi akadémia megfelelő osztályát végzett diákok látogathatták. A beiratkozás második köre 1945. szeptember 1-je és 3-a között volt. Ekkor összesen 77 jelentkezőt vettek fel, a hallgatók teljes névsorát a *Szabad Vajdaság* is közölte.

A lap 1945. decemberi cikkében arról lehet olvasni, hogy az intézmény több tanulóját – „a magyar ifjúság egyhangú helyeslése mellett” – kizárták az intézményből. Ennek apropója az a konkrétan nem részletezett vád volt, miszerint az egyik hallgató valahol egy Horthy-képet rejtegetett. A Zentai Tanítóképző előadói és hallgatói külön karácsonyi (!) kiáltványt is intéztek az ügyben a vajdasági magyarokhoz. Ebben úgy fogalmaztak, hogy „a reakció meg akarja bontani a két ország dolgozó népei között most kialakuló baráti viszonyt”, míg a *Magyar Szó* című napilap a történeteket többek között úgy kommentálta, hogy a megvádolt hallgató „vajon a magyar munkásság véreskező elnyomójának, a román reakció kegyelméből uralomra került hazaárulónak fényképét miért rejtegette? A szubotícai, noviszádi és óbecsei gyilkosok főméltóságú védnöke mit jelentett számára?”

A vajdasági magyaroknak az új állam politikai célokra való kihasználásának a tipikus példája volt a *Magyar Szó* 1945. dec. 24–25-i, karácsonyi számában a zentai tanítóképző tanfolyam 57 hallgatójának aláírásával megjelent tiltakozó állásfoglalása a magyar kormány délszlávokkal szembeni politikája ellen, mondván, hogy üldözik „szláv testvéreink jogos demokratikus kívánságait”, s egyben nyomatékosan hangsúlyozva, hogy ezzel ellentétben Jugoszláviában „magyar iskolák felállítását nem is kell kérnünk, mert ezt maga népkormányunk – nemcsak elvben, hanem anyagi eszközökkel is – legmesszemenőbben elősegíti.”

DÉVAVÁRI ZOLTÁN: „MINT A MAGYAR NÉP JÖVENDŐBELI TANÍTÓI...”

Pár nappal később, 1946. január 25-én a szabadkai tanítóképző magyar hallgatói nagyszabású rendezvényen demonstrálták az új rendszer melletti elköteleződésüket. Az „értekezlet” első felében a jelenlévők mozgalmi dalokat, katonanótákat énekeltek, majd Kiss Ferenc József, a IV. B. osztály tanulója referátumot olvasott fel. A korabeli légkör érzékeltetésére szó szerint idézzünk az akkori sajtóból: „A referátum foglalkozik a magyar megszállás éveinek történetével. Szóvá teszi a csúrogi, zsablyai, a noviszádi vérengzéseket s kihangsúlyozza, hogy a demokratikus magyarság felháborodással és undorral elítélte ezeket az embertelen rémtetteket. A vajdasági magyar nép fiai a népfelzabardító harcban megállták helyüket a Petőfi brigádban, s küzdelmükkel igazolták, hogy nemcsak szavakkal védik népeink testvériségét és egységét, hanem tettekkel is. Ezt a testvériséget, amelyet a legvéresebb harcok valószínűleg meg, s a magyar dolgozók már régóta vártak. Magyarországon most reakciós túlkapásokkal keresztezték. Magyarországon — fejtegette tovább az előadó — nem adták meg a szláv kisebbségnek azokat a jogokat, amelyeket a magyar kisebbség Jugoszláviában élvez. A jugoszláviai magyar ifjúság már több értekezleten tiltakozott a magyarországi szlávok elnyomása ellen. Mint a magyar nép jövőbeli tanítói – mondotta – a legerélyesebben elítéljük a magyar sovinszták szégyenletes ténykedéseit. De nemcsak elítéljük, hanem követeljük, hagyják abba a túlkapásokat és legyenek tekintettel reánk, jugoszláviai magyarokra. Ne bontsák meg a két ország között oly szépen megindult barátságot. Leszögezzük, hogy mi, Jugoszláviában élő magyarok teljes szabadságot élvezünk.”

Ilyen ideológiai felvezetés után került sor a szellemiségében Kiss dolgozatához szervesen illeszkedő memorandum elfogadására, amely leszögezte: „Jugoszlávia népei és nemzeti kisebbségei — hála az igazi népi demokrácia győzelmének – teljes nemzeti, gazdasági és kulturális jogokat élveznek. Vajdaságban a magyarságnak soha nem volt módja ilyen mértékben megvalósítani nemzeti és kulturális törekvéseit, mint nekünk ma Tito új Jugoszláviájában, a szabad és egyenrangú népek hazájában. Hogy ez így van, annak bizonyítéka a magyar nyelven működő elemi iskolák, középiskolák és szakiskolák nagy száma, amelyekben a dolgozók fiainak ezrei nevelkednek demokratikus szellemben. Nekünk a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság világos jövőt biztosít és ezért szeretjük. Amíg mi ilyen helyzetben élünk, addig szláv testvéreinket Magyarországon üldözik, mint a fasiszta uralom idején. Hivatalos magyar bizottság megállapította, hogy különböző fasiszta nagymagyar és revizionista elemek, akik még mindig felelős helyet töltenek be, megrövidítik a szláv népek legegységesebb nemzeti és kulturális jogait. Véleményünk szerint hazafias kötelessége minden magyarnak a határon túl, hogy harcot indítson a fasiszmus ezen maradványai ellen. Ezt mi, jövőbeli tanítók írjuk, készen arra, hogy iskolai tanulmányaink befejezése után népünk és más népek javára dolgozzunk, köztársaságunk összes szabadságszerető népei egységének és testvériségének szellemében. Halál a fasiszmusra – Szabadság a népek!”

Ezzel párhuzamosan a korabeli sajtó a megszegés nyilvánvaló szándékával öles betűkkel adta az olvasók tudtára, hogy a Szabadkai Vegyes Tanítóképző

diákjai egyhangúlag írták alá és indítványozták Juhász Mancsi tanulónak az intézményből való kizárását, mivel a diáklány reakciós magatartást tanúsított. A korabeli hír a „reakciós magatartás” okaként azt hozta fel, hogy Juhász Mancsi „állandóan hiányzott az összejövetelekről és ezáltal zavarta a tanulók figyelmét (!)”, majd kommentárként még azt is hozzátette, hogy a kizáratásával „az intézet ifjúsága fegyelemtől, önkritikától és kötelességérzetről tett tanúságot, amikor köreit igyekszik megtisztítani a bomlasztó elemektől.”

1947 márciusában Szűcs Vilmos tanár vezetésével a negyedéves hallgatókat a Šamac–Szarajevó-vasútvonal építkezési munkálataihoz vezényelték, ahol „a tanítóképzősök nem fizikai munkára mentek a vasútvonalra, hanem azért, hogy segítsenek a kultúr munka megszervezésében a vasútépítő ifjagnál.” A valóságban a tanítóképzősök feladata a boszniai lakosság körében erőteljesen jelenlévő analfabetizmus felszámolása volt. Boszniába érkezésük után a Szabadkáról érkezett hallgatókat csoportokra osztották, majd az írás-olvasás tanfolyamok vezetésével bízták meg őket.

1947 júniusában a Jugoszláv Kommunista Párt Ifjúsági Szervezetének az utasítására egy asztal mellé ültek a tanítóképző tanárai és diákjai. A „konferencián” húsz tanár és osztályonként egy – összesen nyolc – diák vett részt. Az értekezleten a pedagógusok az 1946/1947-es tanév rendszertelenségére mutattak rá. Arra, hogy a tanárok és a diákok között lényegében semmilyen összhang nem volt a tananyag feldolgozásában és az iskolán kívüli tevékenységben. Az is kiderült, hogy a hangzatos propaganda ellenére számos esetben a tanulmányi eredményekkel is komoly gondok voltak, amiért a tanárok a hallgatókat okolták. Szerintük „a diákok tanulmányi eredménytelensége nagyobbrészt osztálytársaik rovására írható, mert – mint az iskola internátusi életének tanulmányozása mutatta, a gyenge diákokat elszigetelték, magukra hagyták, ahelyett, hogy segítettek volna nekik.” Ugyancsak gond volt az ideológiai neveléssel is, elsősorban a „leányifjúság” körében.

A vádakra a hallgatók viszontvadászokkal reagáltak. Elutasították azt, hogy a gyengén teljesítő társaikat magukra hagyták. Ha így is történt, ez azoknál fordult elő, akik kivonták magukat az állampárt ifjúsági szervezetének a munkája alól. Az ideológiai nevelés hiányosságait pedig a tanárokon kérték számon, arra hivatkozva, hogy „a jövődiák tanító általános műveltsége a helyesen megválasztott könyvek olvasásán alapszik, célravezető volna, ha minden tanár a tananyagának keretén belül irodalmi értékű és haladószellemű könyveket a tanulók figyelmébe ajánlaná.” A megbeszélés végén a jelenlévők határozatot hoztak, miszerint „azokat a tanulókat, akik akár fegyelmezetlen magatartásukkal, akár a tanulásban mutatott hanyagságukkal, akár pedig beállítottságukkal hátráltatják az iskolai munka folyamatosságát és eredményességét” előbb a Kommunista Párt Ifjúsági Szervezetéből zárják ki, végül pedig eltávolítják őket a tanítóképzőből is.

A fentiekől függetlenül 1946 nyarára már komoly előrelépések is voltak a magyar iskolakérdés egészében. Az 1946/47-es tanév kezdete előtt tartott összegzés szerint a Vajdaság területén akkor összesen 36 420 gyermek 790 tagozaton tanult magyarul. Ebben az évben 11 gimnáziumban (3 főgimnáziumban) 6475 tanulóval

folyt magyar nyelvű oktatás. A szabadkai tanítóképzőnek 280 magyar hallgatója volt, a három hónapos tanfolyamot összesen 550 magyar diák végezte addig el. 1946 novemberében Újvidéken magyar tanárképző is nyílt 24 hallgatóval, a Zágrábban és Belgrádban tanuló magyar egyetemisták száma összesen 130 fő volt.

1946 júliusában Lőrinc Péter, a Szerb Népköztársaság tanügyi tanácsának a tagja hivatalosan bejelentette, hogy az állam azon gondolkodik, hogy a gimnáziumok közül többet is bezár, s helyettük szakiskolák felállítását tervezi.

A valóságban ekkor azonban ennek éppen az ellenkezője történt. Egy évvel később, 1947 augusztusában a nemzetiségi politika és az ötéves terv káderképzési elvei alapján a Szerb Népköztársaság Népinevelési Minisztériuma újabb magyar tagozatok megnyitását engedélyezte. Az 1947/1948-as tanévtől Vajdaság területén így 23 gimnáziumban és 17 ún. programgimnáziumban (fő- és algimnáziumokban képesített, minősített tanárok, míg az ún. programgimnáziumokban tanítók oktattak) folyt magyar nyelvű oktatás. A minisztérium döntése értelmében újabb – magyar nyelven is oktató – algimnáziumok megnyitását engedélyezték Szabadkán, Zentán, Törökkanizsán és Versecen. Programgimnáziumokat nyitottak Magyarcsernyén, Tordán, Pacséron, Székelykevéen, Bácséren, Gomboson és Bácskossuthfalván.

Mivel a tanárok létszáma továbbra is elmaradt a szükségéstől, ezért a minisztérium az Újvidéki Főgimnázium V. osztályát tanítóképzővé alakította át. A döntés értelmében az 1946/1947-es tanévtől kezdve Szabadka mellett már Újvidéken is folyt magyar nyelvű tanítóképzés, illetve egy osztállyal, ugyanott, magyar tanárképzés. A Népinevelési Minisztérium ekkor a két tanítóképző körzetét is meghatározta. A Szabadkai Tanítóképző kizárólag csak a volt szabadkai és zombori kerületből, az újvidéki a volt újvidéki tankerületből, illetve a Bánság Jugoszláviához tartozó részéről és a Szerémségből vehetett fel hallgatókat. Ezzel párhuzamosan az 1945-ben Zentán felállított tanítókurzust felszámolták, annak hallgatóit pedig Szabadkára irányították át. 1947 nyarán a Szabadkai Tanítóképzőben összesen 145 hallgató tanult magyarul, és szinte a teljes tanári kar a szabadkai gimnáziumból került ki.

A tanítóképzőkkel ellentétben az Újvidéki Tanárképzőbe a Vajdaság egész területéről vettek fel magyar anyanyelvű hallgatókat. Különbség volt az is, hogy itt az ideológiai nevelés alárendelődött a szakmai tudás elsajátításának. A tanárképzőben a tananyag hat ún. csoportra volt felosztva, s a hallgatók tetszőlegesen bármelyikre beiratkozhattak. Az első csoportban a szerb-horvát nyelv és a jugoszláv történelem volt a fő tárgy, míg az orosz nyelv a melléktantárgy. Ez a csoport tovább tagolódott. Az A csoporton belül a magyar nyelv és irodalom, a második csoportban pedig a szerb mellett az orosz nyelv és az orosz irodalom volt a fő tárgy. A második csoporton belüli ún. A csoportban a magyar nyelv, a magyar irodalom is fő tárgynak számított. A harmadik csoportban a népi és általános történelem, illetve a földrajz volt a főtantárgy. A negyedik csoportban az élettan és a vegytan, az ötödik csoportban a matematika és a fizika, a hatodik csoportban az ún. kézügyességi tárgyak – természet utáni rajz, ornamentika, szobrászat, műszaki rajz, kalligráfia és művészet-történet – adta a fő tárgyakat. Mindegyik csoportban voltak ún. általános tárgyak:

elméleti neveléstan, a neveléstan története, általános gyermek- és nevelési lélektan, szaktárgyak módszertana, társadalmi tudományok alaptana, valamint az orosz és a szerb-horvát nyelv. A tanárképzőbe gimnáziumi érettségivel, a tanítóképzők és a más középiskolák végbizonyítványával lehetett beiratkozni. A tanítóképzőt és a középiskolát végzetteknel a beiratkozást a Jugoszláv Kommunista Párt Tartományi Főbizottságának a közoktatási osztályának kellett jóváhagynia, felvételi vizsga nem volt.

1947 őszen az újvidéki tanítóképző első és a második osztályába összesen 104 hallgató iratkozott be. Közülük 25-en az állampárt vajdasági főbizottságától havi 800 dináros segílyt kaptak. A Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség 5 tanuló számára biztosított havi 500 dináros ösztöndíjat. A képző internátusában 63 vidéki hallgató kapott szállást.

1947. szeptember közepén tartották meg a Szabadkai Tanítóképző ünnepi évnyitóját, amelyen az új igazgató, Páncsics József a következő gondolatokkal nyitotta meg a tanévet: „Ötéves Tervünk első évében vagyunk, gyáraink nagyobb lendülettel dolgoznak, földmunkásaink többet termelnek. A tanuló ifjúságra is fokozottan nagyobb feladat vár, elsősorban a tanulásban. Ti lesztek az új káderek, a gyermekeket tanítjátok betűvetésre. Tervünk előírja, hogy egyetlen írástudatlan se maradjon nálunk. Ezért jobban kell dolgoznotok.”

Hogy a jobb munka egészen pontosan mit is jelentett, az hamarosan kiderült. Október másodikán a Tanítóképző Népi Ifjúsági Szervezete, abból a célból, hogy „az ifjúságban kifejlessze a tervszerű tanulás iránti szeretetet”, nyilvánosságra hozta új, két hónapos munkatervét. Ennek értelmében feloszlatták az irodalmi köröket, helyükre fizika, kémia, zene, természetrajz és rajz diák/önképzőköröket állítottak. Megszervezték a vitaköröket is, amelyek az ún. időszerű kérdéseket tárgyalták meg. A diákkörök és a vitakörök munkáját a tanári karnak is támogatnia kellett. Az ekkor beterjesztett program előírta, hogy a tanítóképzőnek aktívan ki kell vennie a részért az úttörők, az ún. pionírok képzéséből is, melynél elérendő célként a tízezer fős kiképzést határozták meg. Ugyancsak nagy hangsúlyt fektetett a munkaterv a testnevelésre, s ezzel összefüggésben arra, hogy minél több tanítóképzős szerezzék meg az ún. testnevelési jelvényt. Egy korabeli híradás szerint november 1-ig összesen 108 képzős eleget is tett az elvárásnak, és megszerezte a jelvényt.

A feloszlott irodalmi körök helyébe állított diák/önképzőkörök, de különösen a vitakörök azonban nagyon rövid idő alatt teljes kudarcot vallottak. Ennek több oka is volt. Az önképzőkörök munkájában való részvétel mindenki számára kötelező volt, viszont a képzések során nem választották szét az alsó és a felső tagozatokat. Ennek következtében az alsósok arra hivatkozva utasították el a különböző dolgozatok megírását, hogy a nagyobb tudással rendelkező felsősökkel nem tudnak semmiben sem versenyezni. Az etnikai feszültségek is jelen voltak. A diákköröket koordináló vezetőség szerb tagjai ugyanis a legtöbb esetben az önképzőkörök időpontját úgy hirdették meg, hogy arról nem értesítették a magyarokat. Az ideológiai célzatú előadásoknál komoly szerepet játszott az érdeklődés szinte teljes hiánya és az unalom is: „[...] ha az ülés megkezdődik, ezzel megindul az ásítózás. A hallgatóság

hallgat és jó, vagy rossz arcot vág. Senki sem akar hozzászólni a felvetett témához.”

Alig egy hónappal később, Hegyi Mária, a tanítóképző egyik hallgatója nyílt levélben támadta meg az intézmény kollégiumát. Levelében azt panaszolta el, hogy ott középkori drákói szigor uralkodik. A lányokat a délelőtti órákban zárt ajtók mögött kényszerítik a tanulásra, a fiúknak még egy könyvért, jegyzetért sem szabad bemenniük a lányok tanulószobájába. Azt is elpanaszolta, hogy rendkívül nagy nehézségbe ütközik a kollégium épületének az elhagyása még azokban az esetekben is, amikor a hallgatók hivatalos ügyben akarnak távozni. Mária az úttörőképzést felhozva példának, arra mutatott rá, hogy a kollégiumi szigor miatt számos alkalommal késtek el a lányok az ún. pionírorákról, s „így sokszor megtörtént már, hogy mi, pionírvezetők pontatlanságunkkal a pionírok nevelésére rossz hatással voltunk.”

A fentebb taglalt anomáliák, valamint az időközben kitört Sztálin–Tito-konfliktus komolyan érintették a Szabadkai Tanítóképző presztízsét is, aminek következtében 1948 nyarán meredeken csökkent a beiratkozási hajlandóság: csak 14-en jelentkeztek. Ezt már a hivatalos közegek sem hagyhatták szó nélkül, s a létszám növelése céljából nyomatékosították azt is, hogy „meg kell értetni a szülőkkal is, hogy az elemi iskolákba még sok tanító kell”.

Akárcsak Szabadkán, úgy az Újvidéki Tanítóképzőben is fontos szerepe volt az ideológiai (át)nevelésnek, bár „a noviszádi magyar tanítóképző tanárai még sokat csetlenek-botlanak a módszertan terén, de az eszmei vonalvezetés, a tudományosság szempontjából tekintve munkájukat, szinte kifogástalannak minősíthető.”

Újvidéken az 1948/49-es tanévben összesen 18 politikai előadást tartottak, s heti rendszerességűek voltak a hallgatók politikai tartalmú tájékoztatói, beszámolóí is. 1950 nyarán például Lévai Imre negyedéves hallgató *A népi demokrácia Jugoszláviában* címmel tartott előadást. Ennek ellenére komoly gondok voltak a tanulással, s ezt a hangzatos politikai szövegek, az ideológiai továbbképzések sem tudták feledtetni. Az 1950/1951-es tanév első félévét az Újvidéki Magyar Tanítóképző 181 hallgatója közül összesen 107 hallgató zárta eredménytelenül. 53 hallgató egy, 30 hallgató kettő, 29 hallgató három vagy ennél több tárgyból kapott intőt. Nem volt sokkal jobb a helyzet ekkor az Újvidéki Gimnáziumban sem, ahol a 642 magyar tanuló közül 216, tehát a tanulók harmada kapott három vagy háromnál több elégtelen osztályzatot. Míg Szabadkán – ahol ugyancsak rosszak voltak a tanulmányi eredmények, mivel az 1951-es tanévben a hallgatók 46%-a bukott meg – elsősorban a politikai motivált-ságú konfliktusok, addig Újvidéken a túlzott szigor és a gyenge tanulmányi teljesítmény fogta vissza a beiratkozási kedvet. 1949 szeptemberének első napjaiban Újvidéken a magyarok számára előrelátott száz helyre összesen hatvanan iratkoztak be.

Az egypártrendszer kiépülésének első időszakában, illetve a Szovjetunióval 1948-ban történt szakításig, 1945 és 1948 között a Vajdaság Autonóm Tartomány területén összesen 399 magyar diák tett sikeres tanítói képesítő vizsgát. 1945-ben 15-en, 1946-ban 94-en, 1947-ben 60-an, 1948-ban pedig 230-an. Erre a mintegy négy-száz tanítóra hárult a 31 681 elemi iskolában tanuló magyar diáknak az oktatása. Egy évvel később a Vajdaság területén 701 elemi iskolában volt magyar nyelvű tago-

zat, ekkor már összesen 545 magyar tanító oktatott. A korabeli kimutatások szerint további 156 magyar tanító hiányozott a rendszerből. Ezzel párhuzamosan jelent meg egy olyan kimutatás is, amely szerint abban az évben a tankötelesek közül 647 magyar gyermeket a szülők azzal az indokkal nem írtattak be az elemi első osztályába, hogy „mi sem jártunk iskolába, nem fontos az a gyermekünknek sem, és nem okoz különösebb problémát az sem, ha nem jár iskolába és írástudatlan marad, mert itt-hon segít a házimunkák elvégzésében”.

A hidegháborús légkörben, de különösen a jugoszláv–szovjet, s ezzel párhuzamosan a jugoszláv–magyar feszültségek kulminálódásakor, 1950 februárjában Újvidéken tartott értekezletet a Jugoszláv Kommunista Párt Tartományi Főbizottságának Közoktatásügyi Hivatala az aktuális tanügyi kérdésekről. Az értekezlet alaphangját Milovan Đilas – a Jugoszláv Kommunista Párt egyik fő ideológusa, aki egyben kulcsszerepet játszott a Sztálinnal való szakításban – adta meg: „[...] népi forradalmunk alapján megváltoztatta a politikai és társadalmi viszonyokat is hazánkban. Ezek a változások természetesen érintik az iskola kérdéseit is, mind magát az iskolarendszert, a tanítás módszerét és a dolgozó tömegeink közeledését az iskolához, mind pedig a tanítás, a tanmenet és tanterv politikai és ideológiai irányvonalát, valamint általában a tudományt és a kultúrát.”

Az értekezleten – bár elhatárolódtak a szovjet idealizmustól és dogmatizmustól, de – egyértelművé tették, hogy ideológiailag továbbra is a párt vezetésével és irányításával kizárólag a marxista világszemlélet alapján kell megvívni a konkrétan egyébként nem részletezett és nem is pontosított, így a ködbe vesző „harcot”. Ebben a nem pontosított „harcban” volt kulcsszerepe a tanárok marxista–leninista képzésének. Az újvidéki konferencián külön kitértek arra, hogy az 1949-es évben összesen 222 magyar tanító vett részt általános politikai tanfolyamon, további 135 magyar tanító pedig a külön csak a magyaroknak megtartott speciális ideológiai képzésen. Hogy ez utóbbi pontosan mit is jelentett, arra a korabeli tudósítás nem tért ki.

1950 márciusában a szabadkai Népkör nagytermében rendezték meg a jugoszláv államvezetés mellett hűségnyilatkozatot tevő, az észak-bácskai magyar „dolgozók” tömegrendezvényét. A tömegdemonstráció vezérszónoka Olajos Mihály volt, aki hosszas beszédében többek között a következőket mondta: „Hazánkban a nemzeti kisebbségek előtt megvan minden fejlődési lehetőség, ami azt bizonyítja, hogy Jugoszlávia Kommunista Pártja valóban a marxizmus-leninizmus szellemében oldotta meg a nemzetiségi kérdést. Nekünk, magyaroknak vannak magyar iskoláink, elemi és középiskoláink, tanítóképzőnk, magyar tagozatok a középfokú szakiskolákban és tanárképzőn. Vannak kultúregyesületeink, van 110 színjátszócsoporthunk, több ezer aktív közreműködővel, továbbá van 54 magyar táncsoportunk, mintegy 800 taggal, 20 énekkarunk, 13 zenekarunk, könyvtáraink, magyar sajtónk, könyvkiadásunk, stb. Tehát megvan minden lehetőség, hogy művelődjön magyarságunk, hogy minél jobban elsajátítsa a kultúrát. Ha ezeket a tényeket vesszük alapul, akkor teljes joggal mondhatjuk Rákosinak, jobban tenné, ha saját háza előtt söpörne, ahol ma valóban bőven akad sovinizmus. Adjanak ugyanolyan jogokat a magyarországi

jugoszláv kisebbségnek, amelyeket mi, magyarok élvezünk a szocialista Jugoszláviában. [...] Rákosi és társai népeink közötti sovíniszta gyűlöletet akarnak szítani. Ezzel a szentistváni [!] gondolatot és a magyar nagyhatalmi gőgöt élesztik ujja, amit azelőtt Horthy és társai hirdettek. A letűnt és az új magyar vezetők tettei között tehát csak éppen akkora a különbség, mint egyik tojás és a másik tojás között.”

Olajos Mihály Magyarország elleni hosszas, személyeskedések sorával tarkított kirohanása lényegében definiálta az elkövetkező bő egy évtized irányadó tézisé, miszerint bármilyen, a magyarsággal összefüggő, a hivatalos narratívától és propagandától eltérő álláspont, vélemény, vagy akár csak annak megkérdőjelezése, egyenesen a magyar nagyhatalmi gőg és a sovinizmus megnyilvánulása. Ebből az aspektusból egyenlőségjelet tett a Horthy-korszak és a Rákosi-diktatúra között. Az értekezlet résztvevői ez után a Jugoszláv Kommunista Pártnak tett hűségnyilatkozat után személyesen Josip Broz Titónak küldtek hosszú táviratot, amelyben arról írtak, hogy „gyűlésünkön összegeztük politikai és kulturális fejlődésünk adatait is. Ma tartományunkban 737 magyar elemi iskolai tagozatunk van 33425 tanulóval, 24 algimnáziumunkba és 4 magyar főgimnáziumunkba 10401 tanuló jár, 2 tanítóképzőnkben 579 ifjú készül néptanítónak. A felszabadulás óta 254 magyar könyv hagyta el a sajtót 1298244 példányban. Van 120 magyar kultúregyesületünk. Mindezek az adatok vitathatatlan bizonyítékai, hogy Jugoszlávia Kommunista Pártja valóban a marxizmus-leninizmus szemében oldotta meg a nemzetiségi kérdést. Hazánkban a népek egyenjogúsága és testvérisége olyan tény, amit nem bonthat meg semmiféle rágalomhadjárat sem nyugatról, sem keletről. Éppen ezért mindent megteszünk annak érdekében, hogy minél előbb leleplezzük azokat a magyarországi vezetőket és moszkvai munkaadókat, akik a budapesti rádió és a többi tájékoztatóirodás propagandaközpontok útján, többek között olyan piszkos rágalmakat kürtölnek világgá, hogy Jugoszláviában a nemzeti kisebbségek »fasiszta-sovíniszta diktatúra alatt vannak«.”

1950 júliusában Szabadkán a tömegességgel azonban továbbra is komoly gondok voltak: bár a hallgatói létszám mélypontját sikerült elkerülni, a meghirdetett száz helyre így is csak 55-en jelentkeztek. A hallgatói keretet az elkövetkező hetekben sem sikerült feltölteni, s augusztus utolsó napjaiban a következő értesítést olvashatták a potenciális érdeklődők: „értesítjük mindazon növendékeket, akik a noviszádi magyar tanítóképző első osztályára szándékoztak iratkozni, hogy az idén a felső hatóság rendelete értelmében nem nyithatjuk meg az első osztályt. Az összes felvételi kérvényeket átküldjük a szubotikai magyar tanítóképző igazgatóságának. Felvételi vizsgára Szuboticán kell jelentkezni f. hó 29-én. Akik nem akarnak a szubotikai tanítóképzőbe iratkozni, a beküldött okmányaikat a szubotikai tanítóképző igazgatóságától kérjék.”

1951. május 28-án az *Ifjúság* című lap 3. oldalán jelent meg Tomán László éles visszhangot és erőteljes támadást kiváltó, *Az új magyar nemzedék sorsa* című írása. Tomán tanulmányában többek között arról írt, hogy „[...] a magyar főgimnáziumainkból, a magyar tannyelvű szakiskolákból évről-évre mind nagyobb számban kike-

rülő orvosokat, mérnököket, középiskolai tanárokat, gyógyszerészeket, állatorvosokat, jogászokat, közgazdászokat széthelyezik ebben az országban Maribortól Bitoljig és Polától Nišig – habár a magyar gyári munkásság, a magyar szövetkezeti parasztok, falvaink és városaink magyar lakossága magyar mérnököt, magyar mezőgazdászokat, magyar tisztviselőket kíván; a magyar értelmiségünk új nemzedékét az elnemzetietlenítés veszélye fenyegeti, mivel idegen ajkú és nemzetű környezetbe helyezik, mert hisz, ha Macedóniába vagy Isztriába vagy Boszniába küldik képzett embereinket – aligha tudják ezek megőrizni nemzeti jellegüket; – ha valaki Szkopljéba kerül, ha jó magyar is volt, lassan feloldódik és eltűnik a tengerben”. Tomán írásában ennél is tovább ment, amikor egyenesen úgy fogalmazott, hogy „a Vajdaságban is sok magyar lassan elfelejti anyanyelvét vagy a kiejtése romlik el teljesen”, aminek az oka elsősorban az, hogy „magyar iskoláink, színházaink, sajtónk, könyveink nem adnak nekik magyar nevelést is, ha nem ismerik a mi nagyjainkat, múltunkat, történelmünket – tehát elmagyartalanodásra vannak ítélve és ez nemzeti kisebbségünk elvesztéséhez vezet.”

Tomán a korban nemcsak bátor, hanem egyenesen vakmerő írásában lényegében a kora titói rendszer kisebbségpolitikájának a lényegére, Janus-arcúságának központi elemére mutatott rá, hogy eljusson a végső konklúzióig, miszerint „a felszabadulás óta nagyon kevés szó esett itt minálunk épp nemzeti kisebbségi ügyeinkről, mivel senki se nyúlt még sok saját magyar kisebbségi problémánkhoz, habár nem hinném, hogy egy szocializmust építő országban a vezető politikusok azt akarják, hogy egy nemzeti kisebbség értelmiség nélkül maradjon – nemzeti kisebbségünk fennmaradása veszélyben forog.”

A rendszer egészét támadó, egyenesen tabukat fesegető írás megjelenése után azonnal ki is tört a botrány. Az *Ifjúságban* és a *Magyar Szóban* is egymást követték a hatalom korabeli, exponens magyar képviselőinek Tománt támadó, tőle elhatárolódó reflexiói, amelyek közül a lehangosabb Olajos Mihály kétrészes *Negyedszer is „Az új magyar nemzedék sorsáról”* című cikke volt.

Olajos a Horthy = Rákosi, Rákosi = Horthy, Horthy és Rákosi = Sztálin oximoron, a nyers hatalmi göggel átítatott, személyeskedő és indulatos válaszában a magyarság messzi idegen tájakra történő áthelyezését firtató észrevételre például azt írta, hogy „Tomán tehát kirekeszti a magyarságot abból, hogy a zborniki, kosztoláci, vlaszinai, jablanicai áramfejlesztők és a többi Vajdaságon kívüli nagy objektum gyümölcséből vegyen – amelynek felépítéséhez pedig tartományunk többi dolgozójával együtt magyarságunk is hozzájárult [...]” A magyar szellemiségű oktatást hiányoló észrevételre úgy reagált, hogy „[...] Tomán azt hiányolja, ami tényleg nincs meg, ugyanis, hogy nem Szent Istvánt tanítják a legnagyobb magyarnak és iskoláinkban nem terítenek szőnyeget a horthysta szentistváni revizionizmus és a Rákosi-féle szentistváni »internacionalizmus alá.«” Majd sommásan összegezve véleményét, a Tomán által kifejtettekről egyenesen úgy fogalmazott, hogy „mintha a régi Jugoszlávia utolsó esztendeiben Nagy Ivánt, Deák Leót, Vámos Jánost hallanánk a »magyar egység« mézesmadzagáról papolni, vagy a megszállás első éveiben a zentai főtérré

verbuvált gyüleléscsoport horthysta jelszavazása tépné fülünket – de eszünkbe jutnak a különböző fajoskodó »jómagyar–rosszmagyar« elméletek is és Németh László »mélymagyarság« elmélete. Kicsit úgy érezzük magunkat, mintha a »Reggeli Újság« megszállás alatti számaiban tallóznánk”. Majd kijelentette, hogy „Így írt Tomán László szentistvánieszmés [!] revizionista szellemű cikket, amely csak Sztálin világhódító imperializmusának és budapesti lakája, Rákosi jugoszlávellenes sovinizta uszításának tehet jószolgalatot.” Olajos végül Tomán mellett az *Ifjútság* szerkesztőjéhez intézte figyelmeztető szavait: „a nagy nyilvánosság súlyos ítéletét megérdemli a szerkesztőség is, különösen az Ifjútság főszerkesztője, aki annyira ferdén fogta föl a sajtószabadság alapelveit és annyira nincs tisztában saját felelősségével, hogy ezt a sajtószabadság alapjait, független demokráciánk alapjait romboló káros cikket leközölte.”

A Vajdasági Kultúregyesületek Szövetségének Magyar Tanácsa ilyen légkörben tartott 1951. június 14-én Sóti Pál elnökletével ülést, amelyen megvitatták a frissen végzett – egyébként zömében kiskorú – magyar tanítók elhelyezésének kérdését is. Hogy Tomán cikkének a legmagasabb állami körökben is volt visszhangja, jelzi az, hogy ezen az értekezleten Sóti a jelenlévőket értesítette: a tanügyi hatóságok arra tettek ígéretet, hogy a tanítók elhelyezésénél figyelembe veszik majd a Magyar Kultúratanács előterjesztését, s a frissen végzett magyar tanítókat pedig azokba a falvakba nevezik ki, ahol azok „a legjobban kifejthetik képességeiket és a falvak népének kulturális fejlődésében kellő segítséget nyújthatnak.”

1951 nyarán döntés született a vajdasági iskolahálózat átszervezéséről. Erre a tanulók nagy száma, a káderállomány, az iskolaépületek és a felszerelés hiányosságai miatt került sor. A korabeli adatok szerint az 1951-es évben a Vajdaság autonóm tartomány területén az általános, a szak- és középiskolákban összesen 49 000 magyar diák tanult. Az óvodások száma 5000, az általános iskolások száma 36 500 volt, a szak- és középiskolákba járók összesen 12 500-an voltak.

Az átszervezés értelmében a középiskolákban, a szakiskolákban és az egyetemeken is korlátozták a tanulók számát. A cél az volt, hogy az 1952/1953-as tanévtől a tanulók nagy részét az iparba, a kereskedelembe és a mezőgazdaságba irányítsák át. Ennek értelmében a nyolcosztályos elemi és az algimnáziumot végzeteknél csak a legjobb tanulmányi eredményt felmutatóknak engedélyezték a továbbtanulást. Az új rendszerben a középfokú szakiskolákba csak azokat vették fel, akik elvégezték a gimnázium negyedik osztályát; a középfokú orvosi, fogorvosi és földmérő iskolákba pedig azok iratkozhattak be, akik hat elvégzett gimnáziummal rendelkeztek. Mindez összesen 2013 nyolc osztályt és algimnáziumot végzett magyar diákot érintett. A hatóságok úgy számoltak, hogy az új követelményrendszer alapján a kisértségszűknek a fele folytatja majd tovább a tanulmányait. Az átszervezések a tanítóképzőket is érintették. A tanulmányi időt az addigi négy évről öt évre emelték meg.

Az átszervezés bejelentése – ha nem is volt sokkoló hatású, de – mindenképpen megválaszolatlan kérdések sokaságát hozta magával nemcsak a közvélemény, hanem az érintettek körében is. Bár a Szabadkai Tanítóképző 1951-től a volt ma-

gyar nyelvű főgimnázium épületébe költözött, s így lényegesen jobb körülményeket tudott biztosítani, az átszervezések híre a potenciális hallgatók elbizonytalanodását eredményezte. Szabadkán az igazi problémát ekkor elsősorban az jelentette, hogy az átköltözéssel párhuzamosan megindították az óvóképzőt is, azonban az új szak iránt alig érdeklődtek, így azt 1951 szeptemberében kénytelenek voltak még a hivatalos megnyitás előtt megszüntetni.

Jóval nagyobb gondok voltak Újvidéken. Kisferenc József, az Újvidéki Tanítóképző igazgatója a *Magyar Szó* megkeresésére kendőzetlenül el is mondta, hogy a tanítóképzés időtartamának egy évvel történő meghosszabbítása mögött elsősorban az a megfontolás állt, hogy az addigi rendszerben a hallgatók 17 évesen, lényegében gyakorlati tapasztalatok és képesítés nélkül kaptak oklevelet, s munkájuk megkezdésekor a legtöbb esetben egyáltalán nem feleltek meg a minőségi követelményeknek. Az interjúból az is kiderült, hogy néhány hónappal az új tanév kezdete előtt még az illetékeseknek sem volt konkrét elképzelésük arról, hogy ősztől hogyan is fog a valóságban realizálódni az egy évvel kitolt oktatás. „Egyes javaslatok szerint bizonyos tantárgyakat többévi oktatás helyett el lehetne végezni az órák heti számának a felemelésével is. Annyi bizonyos, hogy az eddigi tantervek egy része ezen túl az ötödik osztály anyagát képezi, ezenkívül az ötödik osztály lesz az, amelyben a tanulók részletesen megismerkednek a tanítás gyakorlati részével.” Bár a felvételi időpontja vészesen közeledett, még az igazgató sem tudott pontos választ adni arra a kérdésre, hogy az új rendszerben egyáltalán kik is jelentkezhetnek majd a tanítóképzőkbe. Az eredeti elképzelések szerint a kisérettségit letevők voltak erre jogosultak, ugyanakkor ebben az esetben viszont továbbra sem oldódott meg az eredeti probléma, nevezetesen az, hogy még az egy évvel kitolt oktatási rendszerben is az épphogy csak nagykorúak kaptak oklevelet, s álltak munkába. Mások ezért úgy érveltek, hogy a tanítóképzőbe csak azok jelentkezzenek, akik a kisérettségi teljesítése mellett elvégezték a gimnázium negyedik osztályát is. Ebben a helyzetben az egyetlen biztos pont csak az volt, hogy 1951 őszén Újvidéken még fogadták az első éves magyar hallgatókat.

További gondot jelentett az is, hogy a horvátországi és a szlovéniai magyarság esetében továbbra sem volt megoldva a tanítóhiány. Az ugyancsak kihívást jelentett, hogy a vajdasági származásúakat a szlovén nyelv ismeretének hiánya miatt nem lehetett a Muravidékre küldeni. Kisferenc ezt a kérdést emiatt is nevezte prioritásnak, s arra is kitért, hogy az ügyben felvették a kapcsolatot a Horvátországi Magyar Kultúrszövetséggel, azonban az ígéretek ellenére érdemi válaszokat nem kaptak.

Az átszervezésekkel és a tanítóképzés egy évvel történő bővítésével párhuzamosan egyre erőteljesebbek lettek azok a hangok is, amelyek arról szóltak, hogy 1951 őszén Újvidéken megszüntetik a magyar Tanítóképzőt. Nem tett az sem jót, hogy a Tanítóképzőbe való beiratkozás feltételeként a három helyett négy elvégzett középiskola lett a követelmény. Ennek következtében a nyári beiratkozáskor mindössze 3 újvidéki és 3 becskerekai tanuló jelentkezett az intézménybe. Végül a baranyai hallgatóknál a hatóságok a felvételinél eltekintettek a négy középiskolai végzettségtől,

s ezzel az újvidéki Tanítóképző – akkor még – megmenekült a bezárástól. 1951 augusztusában Újvidékről 3, Baranyából 17, Vajdaság déli területeiről további 7 hallgató kérte felvételét az intézménybe. Mindez azonban csak látszatintézkedés volt, a hosszú távú gondokat nem oldotta meg.

Alig telt el pár hónap Olajos Tomán „Horthy-fasiszta-Rákosista-nagymagyar revizionista” jelzőkkel illető kirohanása óta, amikor már a *Magyar Szó* is címdalán tette fel azt a Tomán által is pedzegetett kérdést, hogy „miért kell ragaszkodnunk ahhoz a módszerhez, hogy áthelyeztetjük a tanerőket. Igazán megpróbálkozhattak volna [az illetékesek] pályázatok kiírásával is.”

A központilag irányított el- és kihelyezéseknek a káros voltát legjobban talán az Újvidéki Magyar Tanítóképző és a Zentai Gimnázium között lejátszódott abszurd dráma szemlélteti a legjobban. 1951. november 6-án jelent meg a *Magyar Szóban* az Újvidéki Magyar Tanítóképző nyílt levele, amelyben az intézet igazgatósága éles támadást intézett a Zentai Főgimnázium és Zenta Város Tanügyi Tanácsa ellen. A levélből azt lehet megtudni, hogy az újvidéki Tanítóképzőnek ekkor már két éve nem volt magyar szakos tanára, az órákat pedig kényszerből a Tanárképző Főiskola hallgatói tartották, akik azonban „a legjobb akarattuk ellenére megközelítőleg sem voltak képesek elérni a kívánt célt”. A tanárhiányt pedig azért nem lehetett megoldani, mert „[...] a kiszemelt tanárt jelenleg személyes érdekei Zentához fűzik. Nem siet tehát Noviszádon új állását elfoglalni. Ebben az elhatározásában támogatja őt Zenta város tanügyi tanácsa is, arra hivatkozva, hogy a zentai főgimnáziumnak is szüksége van magyar szakos tanárra.” Ezután a levél arra a konklúzióra jutott, hogy Újvidéken lényegében a zentai önös érdekek miatt nem lehet biztosítani a magyarórák minőségi oktatását, ami pedig elsősorban a zentaiak felelőssége, mivel az ottani főgimnáziumban „csak 3-4 diák készül magyarszakos tanárnak, miközben a tanítóképző tanulói kivétel nélkül tanítónak készülnek.”

November 15-én Gordán László, Zenta Város Tanügyi Tanácsának elnöke válaszolt a nyílt levélre. Gordán arra mutatott rá, hogy a zentai gimnáziumnak akkor egyetlen egy magyarszakos tanára volt, aki összesen 250 diákot oktatott. Ezt követően részletesen leírta a hivatalos szervekkel ez ügyben történt októberi levelezések hátterét, aminek következtében végül Zenta átengedte Újvidéknek a tanárt. Közvetlenül Gordán válasza mellett a *Magyar Szó* az időközbeni újabb fejleményekről is beszámolt. Ebből tudni azt, hogy Zenta valóban eleget tett a Vajdasági Tanügyi Tanács utasításának, s a kikért tanárt végül át is helyezték a tartományi székvárosba. Csakhogy ezzel viszont a 250 zentai diák maradt magyarszakos tanár nélkül, mivel az Újvidéken élő és Zentára áthelyezett (!) Gellért Tibor kétévi oktatói gyakorlatára hivatkozva sérelmesnek tartotta magára nézve a döntést, s vonakodott Zentára költözni.

Hasonló anomáliák országszerte voltak. 1951 szeptemberében összesen 14 magyarul tudó tanítót kellett volna a Horvát Népköztársaságba helyezni. A tanár- és tanítóhiány miatt a hatóságok a gordiuszi csomót végül úgy vágták át, hogy a Vajdaságból öt gyakorlott tanítót irányítottak át Horvátországba, a helyüket pedig a

frissen végzett, tapasztalat nélküli tanerővel töltötték fel. A tanító- és a tanárhiányt jól érzékeltetik a korabeli adatok is: az 1951. szeptemberi kimutatás szerint a 148 betöltetlen állásra összesen 37 tanító jutott. Bár – ahogyan azt a fentiekben is láthattuk – a tanárhiány általános volt, az abban az évben Újvidéken végzett tizenhat magyar szakos tanár közül tízet tanítói állásba helyeztek.

A tanulmányi eredményekben folytatódott a további leépülés. Szabadkán az 1951/1952-es tanév első félévében már a hallgatók 55,96%-a bukott meg, de hasonló eredmények voltak a szerb nyelvű képzésen is.

Június közepén tartották meg Újvidéken a Kultúregyesületek Vajdasági Szövetségének plenáris ülését. Zora Krdžalić, a Tartományi Főbizottság Kultúr- és Oktatásügyi Tanácsának elnöke az ülésen élesen bírálta az országos tanítóképzés színvonalát. Elsősorban azt sérelmezte, hogy az oktatási hiányosságok miatt a tanítók alkalmatlanok a falvak kultúrmunkájába bekapcsolódni, s többségüknek lényegében semmilyen szaktudása nincs a falusi ének- és zenekarok fejlesztésére. Azt is bejelentette, hogy ennek orvoslására a tanítóképzőkben bevezetik a kötelező ének- és zenetanítást.

A Vajdasági Kultúregyesületek Szövetségének Magyar Tanácsa 1952. június 26-ától többnapos Magyar Ünnepi Játékokat szervezett Palicson. A rendezvény jelentőségét mutatja, hogy annak nyitőünnepségén megjelent Petar Stambolić, a Szerb Népköztársaság miniszterelnöke és Slobodan Penezić, a Szerb Népköztársaság belügyminisztere. A Játékokat Josip Broz Tito táviratban köszöntötte. A megnyitó vezérszónoka Rehák László – a *Magyar Szó* főszerkesztője és egyben népképviselő – volt, aki beszédében nagy hangsúlyt fektetett az oktatás kérdésére. Rehák beszámolója szerint az 1951/52-es tanévben Vajdaság Autonóm Tartomány területén a nyolcosztályos iskolák 1036 magyar tagozatát 43 750 magyar tanuló látogatta, s ezekben az intézményekben 875 magyar tanító oktatott. A főgimnáziumok felsőbb osztályainak 40 tagozatán 1306 tanulót 114 magyar tanár tanított. Az Ünnepi Játékok második napján 150 fő részvételével tartották meg a jugoszláviai magyar egyetemi hallgatók találkozóját. A referátumok fókuszában az a probléma állt, hogy a magyar egyetemisták nem vettek részt az Egyetemi Hallgatók Szövetségének a munkájában, ezért „erőfeszítéseket kell tenni, hogy a magyar egyetemi hallgatók mind nagyobb mértékben bekapcsolódjanak a politikai munkába.”

A harmadik napon a magyar kulturális élet kérdései kerültek napirendre, s ezek fókuszában is az oktatáspolitikai állt. Olajos Mihály expozéját azzal kezdte, hogy „[...] az alapvető szempont: milyen mértékben járultak hozzá kultúrmunkásaink a forradalmi erők reakció elleni harcához. A főkérdés: milyen elemek hiányoznak szereplésükből, mit kell még jobban kifejezésre juttatni tevékenységükben és mit kell eltávolítani belőle. Hogy még hathatósabban előmozdítsák a haladást.” Azzal kapcsolatban sem hagyott kételyt, hogy egészen pontosan kiket is ért „eltávolítandó káros elemek” alatt: „a kispolgári szellem dagálya hozza magával ezeket az elemeket. Közösségünk idősebb nemzedékeit évtizedeken át rontották limonádé darabokkal, szentimentalizmustól csöpögő termékekkel, és ki tudná felsorolni meny-

nyíféle badarságot tartalmazó műsorokkal. Részben a mai külföldi behatás is rontja közösségünket, s az ifjúságot is (például az amerikai filmek egy része). [...] A reakció politikai párttal nem rendelkezvén, az egyház szervezetét igyekszik gyűjtőhelyévé és akció bázisává megtenni. Itt megvan a vallási suba is, ami alá rejtőzik, a kapcsolat és a külföldi, a nyugati reakcióval, mert tudott dolog, hogy a katolikus egyház gyeplőit Róma, a szocialista Jugoszlávia elleni uszítás egyik nagy központja tartja a kezében és ismeretes a református egyház, vagy a szekták külföldre vezető köldökzsínorja is.”

Ezt követően Olajos név szerint felsorolta azokat a katolikus papokat – Gere Vince adai plébános, Szögi Albert katolikus kispap, Rác Imre becsei kántor, Tomka Viktor torontálvásárhelyi tiszteletes, Gulyás Károly tiszakálmánfalvi plébános –, akik „az ellenforradalmi politikai jelszót igyekeztek terjeszteni az ifjúság körében”, majd fokozott éberségre hívta fel a hallgatóságát. A vitában Sinkó Ervin – Olajos Mihály felszólalását méltatva – többek között azt mondta, hogy a „[...] harc a kispolgári szellem ellen, harc a begubózás ellen, harc a szocialista ember arculatának a kialakításáért. Az a magyar, aki csak a magyarokra gondol, jugoszlávnak, hazafinak, szocialistának és magyarnak is rossz. Nekünk, jugoszláviai magyaroknak nem az a feladatunk, hogy jogokat harcoljunk ki, hiszen ezek minden téren biztosítva vannak, hanem hogy éljünk jogainkkal, amiket a szocialista Jugoszlávia biztosít.” Sinkót követően Tamási Mária tanítónő szólalt fel, aki élesen ostromozta azt a jelenséget, hogy a tanítók nem kapcsolódnak be a tömegszervezetek munkájába.

B. Szabó György, az Újvidék Tanárképző Főiskola tanára viszont arról számolt be, hogy a hetvenkét tanítójelölt közül csak tizennyolcan kaptak diplomát, a többiek elvérezték a vizsgák alatt. Majd annak a véleményének adott hangot, hogy „az oktató, a nevelő, a véső, a kalapács, hogy megalkossa az új szocialista arculatú embert, s mindenképpen nem az anyagban van a hiba, hanem a technikában, ahogy ezt a munkát végzik”.

Források:

Szabad Vajdaság (napilap)

Magyar Szó (napilap)

Ifjúság (hetilap)

Laudáció Komáromi Gabriella kitüntetésének tiszteletére

Elhangzott Keszthelyen, 2021. október 29-én, a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság konferenciáján, amelyen Komáromi Gabriella Berzsényi-jutalom kitüntetést kapott.

Kétfajta ember van – legalábbis kétfajta tanító ember. Az egyik fajta: volt Komáromi Gabriella tanítványa, a másik csak vágyik arra, hogy a tanítványa lehessen.

Büszke vagyok rá, hogy tisztelő barátság köthet engem Komáromi Gabriellához. Ha Kaposváron járok, mindig igyekszem meglátogatni őt. Előfordult, hogy felbontott utcákon kellett keresztülbúdkácsolnom, ám végül mégis megérkeztem a Szent Imre utcába, ahol egykor cicák és kutyák is körülvették őt, akikkel mindig végtelen szeretettel „beszélgetett”. Persze komplett ebéddel várt engem akkor is, és mondanom sem kell, hogy majdnem lekéstük az előadásom kezdetét.

Soha nem felejttem azt a kellemes, napsütéses délutánt sem, amikor először kávéztunk együtt egy szombathelyi teraszon a város Fő terén – talán éppen negyed századdal ezelőtt. A Kaposvári Tanítóképző Főiskola főigazgatójaként járt akkor nálunk. Azonnal egymásra hangolódtunk, ez nem is volt kérdés.

2002-ben pedig, az általa rendezett szövegértés-szimpoziumra hívott meg előadóként. Nagy megtiszteltetés volt ez számomra: ma is ezt tartom számon első országos konferencián való szereplésemként. Éppen az első PISA-sokk után voltunk, mindannyian megrettenve a borúsnak látszó jövőtől. Ám ez a konferencia megvisszavetett bennünket. Azt gondoltuk akkor, mégis csak van remény. Mert Komáromi Gabriella, Rigó Béla, Radnóti Sándor, Borbély Sándor, Druzsin Ferenc hite belénk is átköltözött akkor. Nem volt könnyű ebből a szempontból az ezután következő két évtized sem. Ma pedig talán még nehezebb hinnünk egy nyitottabb, oktatási szempontból kreatívabb jövőben, mint akkor. Az emberiség tovább száguld az önpusztítás sugárútjain, alig tanulva a múlt hibáiból.

Komáromi Gabriella azonban szerencsénkre fáradhatatlanul dolgozik ma is.

Olyan meghatározó munkákat tett le az asztalra a magyarországi gyermekirodalom-kutatásban, amelyek azóta is a tanító szakok alappillérei országszerte. Sőt, nemrégiben a magyar szakos leendő tanárok számára is bevezették végre a gyermek- és ifjúsági irodalmi kurzusokat. Ez nagy részben neki is köszönhető – hiszen kétségtelen ma már, hogy ezt a kutatási irányt az irodalomtudományon belül ő tette először észrevehetővé a tudományok magasságos ormairól.

Aztán jöttek a Lázár Ervin-kutatások, a monográfia és a képeskönyv. Megkezdhetetlen munkák. Én éppen Ottlikkal voltam elfoglalva, mint oly sokszor, amikor egyszer elakadtam, aztán gondoltam egyet, s felhívtam őt, kérdezve, hogy vajon Lázár szándékosan vette-e át a Dömdödöm szót Ottliktól, hiszen az *Iskola a határonban* szerepel először ez a dünnögés egy talán nem is olyan fontos jelenetben. Ő azonnal felhívta Vathy Zsuzsát, az író feleségét, aki talált is a hagyatékban egy üres füzetet, amelynek csak az első lapján szerepelt ennyi szöveg: „Dödöm, dömdödöm”

(Ottlík). Micsoda filológusi öröm fogott el engem akkor! Rég volt töredékekből talán sikerülhet összerakni egy egész darabkát a múltból?

Kitüntetések, elismerések sora jelzi, hogy mennyire nagyra értékelte a tudomány és az oktatásügy is Komáromi Gabriella munkásságát. Szent-Györgyi Albert-díj, Apáczai-díj, Ezüst érdemkereszt és több életműdíj, hogy csak a legfontosabbakat említsem. Ezekhez csatlakozik most a Berzsényi Társaság kitüntetése is.

És aztán, nem is olyan régen, Komáromi Gabriella bemutatkozott nekünk szépíróként is, megérkezett tőle önéletírás-kötete *Emlékeim diribdarabjai* címmel, 2020-ban. Ebből idézek most egy 1956-os pillanatot: „[...] epekedve vártuk a narancsot. Tudott róla a fél utca és a mai Berzsényi (akkor Szabadság parki) iskola. Mi tagadás, nem sietett a posta. Isten tudja, hány kontroll volt útközben. Hátha puska! De egyszer csak megérkezett a csomag. Apánk átvette a postástól, mi meg már a kertkapuban bontogatni kezdtük a testvéreimmel. Rettenetes volt ez a láda narancs. Zöld, fekete, lilás, a legkevésbé sárga. És töppedt, ragacsos, bűdös, mit szépítsük: rohadt. Hervadtak voltunk. Csalódottak. Sírásra görbült a szánk. Mennyire vártuk. Életünkben először láttunk narancsot. // – Hát ilyen a narancs – mondta édesapánk rezignáltan. Eszünkbe sem jutott, hogy ezután sóvárogjunk utána. És szavak nélkül is egyetértettünk abban, hogy senkinek se meséljük el, se azt, hogy milyen a narancs, se azt, hogy megérkezett.” (41.)

Isten éltesse Komáromi Gabriellát, sokunk szakmai és emberi példaképét a tanítványai nevében s mindazok nevében, akik csak szeretnék a tanítványai lenni. Azt a Tanárnőt köszöntjük, aki oly sokunkat segített hozzá, hogy megőrizzük hitünket abban, hogy tanítani, kutatni, csillogó gyermeki szemekbe őszintén belenézni érdemes! Még akkor is, ha csak „ilyen a narancs”... – mert éppen ezek a pillanatok adják meg számunkra a szavak nélküli megértés esélyét.

Szeretettel gratulálunk!

A Kossuth téri nagygyűlés látképe a volt Korona Szállóval (okt. 31.)

Ujkéry Csaba polgári foglalkozása meglehetősen messze állt a lírai világtól. Negyven éves büntetőbírói tevékenysége, melyből húsz évig volt a Kaposvári Törvényszék elnöke, és hosszú időn keresztül az Országos Igazságszolgáltatási Tanács tagja – nem mondhatni, hogy a szépirodalommal rokonságban voltak. Mégis tizenöt hiteles történelmi regénye és számos novellája jelent meg. Mint ahogy ezt ő mondja, a betűk hatalma nagy, rontani és gyógyítani tudnak, attól függően, ki hogy él velük.

Örökös elnökünk, Takáts Gyula írta a *Zsiványok* című regényének előszavában: „A regény válogatott életképek sora, romantikus és sokszor nagyon is reális történetek keretében szól a nehezen polgárosodó magyar viliágról. Tehát egy nagyon is érdekes politikai korszakról.”

Idézhetem Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát szavait is a *Hétország fejedelmei* című könyv ajánlásából: „Olvasmányos történelem, személyes tanúságtétel és megszólítás ez a regény, amely magyarságunk életét, az ezer esztendő előtti ország- és egyházszervezést tárja elénk a fejedelmi család és az egyszerű magyar ember sorsának tükrében. Mindezt nagy hozzáértéssel, láttató erővel, a haza, az emberek, a magyar táj iránti nagy és elkötelezett szeretettel, itt-ott rajongással!”

Ujkéry írásai a hunok megjelenésétől, a *Világ pörölye* című könyvétől napjainkig, az *Elmaradt kikelet* című regényével bezárólag, lényegében az egész magyar történelmet, hiteles, történelmi tanulmányok ismeretében írta meg. Kovai Lőrinc és Passuth László óta kevesen publikáltak e témakörben. Elmondhatni tán azt is, hogy mai világunkban az ifjabb nemzedék érdeklődése, jobbra a jövő felé irányul, de nem szabad elfelejteni a latin közmondást: „Historia est magistra vitae.” A történelem az élet tanító mestere, és kevesen vannak, akik tanulmányokból ismerkednek meg vele. Ezért fontosak a történelmi regények.

Ujkéry Csaba az 1985. május 20-án újjáalakult társaság ellenőrző bizottságának tagja. A Berzsényi Társaság társelnöke majd jelenleg is ügyvezető alelnöke.

A Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság döntése alapján Berzsényi-díjat adományoz Ujkéry Csabának, írói munkásságának és a Berzsényi Társaság elnökségében végzett, több évtizedes egyesületi munkájáért.